

TIDSSKRIFT FOR kjønns FORSKNING

TEMA: ÅPENT NUMMER

- Pupper og politikk
- Indre kroppsbilder
- Jordmorskap og teknologi
- Blondiner

2009

Nr. 3

Tidsskrift for kjønnsforskning eies av
KILDEN og utgis i samarbeid med Universitetsforlaget

TIDSSKRIFT FOR KJØNNSFORSKNING

ÅRGANG 33, NR. 3 – 2009

ISSN 0809-6341 (PRINT) / 1891-1781 (ONLINE)

ANSVARLIG REDAKTØR   REDAKTØR
Jorun Solheim   Åse Røthing

REDAKSJONSSEKRETÆR

Toril Enger

REDAKSJONENS ADRESSE

KILDEN, Holbergs gt. 1, NO-0166 Oslo

tidsskrift@kilden.forskningsradet.no

Tlf.: (+47) 22 03 80 80

REDAKSJONSRAÅD

Agnes Andenæs	Norman Andersen	Pål Bjørby
Haldis Haukanes	Anne Hellum	Lise Widding Isaksen
Knut Kolnar	Vivian Lagesen	Jørgen Lorentzen
Nina Lykke	Toril Moi	Anne Marit Myrstad
Inger Nordal	Bente Rosenbeck	Anka Ryall
Knut Holtan Sørensen	Halldis Valestrand	Karin Widerberg

EIER

KILDEN Informasjonssenter for kjønnsforskning, Holbergs gt. 1, NO-0166 Oslo

UTGIVER

© Universitetsforlaget AS, Postboks 508 Sentrum, NO-0105 Oslo

Administrasjon av rettigheter og salg av enkeltartikler ivaretas av forlaget på vegne av KILDEN

ABONNEMENT   RETTIGHETER

Tidsskrift for kjønnsforskning kommer fire ganger i året. Abonnementspriser 2009 (NOK):

INSTITUSJON 550,- PRIVAT 400,- STUDENT 200,-

E-ABONNEMENT 650,-. Løssalg 125,- + porto.

Abonnerer du på tidsskriftets papirutgave, koster e-abonnement NOK 200,-.

Les mer om e-abonnement og bestilling av nyhetsvarsling på www.idunn.no.

Abonnement kan bestilles fra Universitetsforlaget AS Kundeservice, Pb. 508 Sentrum, NO-0105 Oslo, (+47) 24 14 75 00 eller

abonnement@universitetsforlaget.no.

Artikler gjengitt i tidsskriftet reguleres av bestemmelser gjengitt i avtale om normalkontrakt for utgivelse av litterære verk i tidsskrift av 13. mars 2006 mellom Den norske Forleggerforening, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Forvaltningsorganisasjonen LINO.

Avtalen kan leses i sin helhet på: <http://www.nffo.no>.

Artikler gjengitt i tidsskriftet vil bli lagret og gjort tilgjengelig på idunn.no, Universitetsforlagets database for elektronisk distribusjon av tidsskrifter (www.idunn.no).

DESIGN

Terese Moe Leiner

SATS   TRYKK

Brødr. Fossum AS   AiT Otta AS

Medlem av Norsk Tidsskriftforening: www.tidsskriftforeningen.no
Tidsskrift for kjønnsforskning utgis med støtte fra Norges forskningsråd.

Innhold

ARTIKLER

- 141 Gry Cathrin Brandser ★ Pupper og politikk. Naturhistorien og (kjønns)forskjellens taksonomiske tilsynekomst
- 160 Merete Lie ★ Kjønn fra innsiden
- 176 Kari Dyb ★ Jordmorskaps og teknologi

KOMMENTAR

- 194 Fredrik Engelstad ★ The self-made woman
Om blondiner, kjønn og makt
- 210 Fredrik Langeland ★ Den (u)sårbare maskuline kroppen

BOKESSAY

- 224 Stine Helena Bang Svendsen ★ Framtidsløs identitet?
Bokessay av Tone Hellesunds *Identitet på liv og død. Marginalitet, homoseksualitet og selvmord*

BOKANMELDELSER

- 236 Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sari Irni and Diana Mullinari (eds.):
Complying with Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region ★
Omtale ved Madeleine Kennedy-Macfoy

- 240 **NYTT FRA FOKK**

Kjære leser!

Hvordan preger rådende naturvitenskapelige og/eller teknologiske forståelsesformer kjønnskulturelle forestillinger i sin samtid, og hvordan blir slike forståelsesformer selv påvirket av kjønnskulturelle forestillinger? Slike spørsmål har lenge stått sentralt i internasjonal kjønnsforskning, men har kanskje vært mindre framtrædende innen den norske debatten. Om dette skyldes at det er større avstand mellom det Edgar P. Snow kaller «de to kulturer» i Norge enn i mange andre land, vet vi ikke. Men mye kan tyde på at man innen norsk akademia og samfunnsdebatt generelt er lite trent i å tenke på både naturvitenskap og teknologi som språklig og kulturelt formidlet, og vice versa. I stedet framstår disse ulike kunnskapsuniversene som mer eller mindre «rene» og avgrensede i forhold til hverandre, og det som skapes ved å blande dem eller krysser grenser, blir ofte underlige og litt uforståelige hybrider. I dette nummeret av *Tidsskrift for kjønnsforskning* bringer vi imidlertid ikke mindre enn tre artikler som på forskjellig vis forsøker å belyse denne «urene» tematikken.

I tidsskriftets åpningsartikkel «Pupper og politikk» viser Gry Brandser hvordan kvinnebrystet i løpet av det sene 1700-tallet fikk en ny og viktig kulturpolitisk betydning i utviklingen av et naturvitenskapelig språk og klassifikasjonssystem. Hennes utgangspunkt er Carl von Linnés nye system for klassifisering av dyrearter, og spesielt hans valg av den kjønnsladete termen «pattedyr», som i Linnés samtid

ga opphav til diverse stridigheter omkring mannsbrystets funksjon og taksonomiske status. Gjennom å sammenlikne Michel Foucaults og Londa Schiebingers forståelse av Linnés rolle i naturhistorien, forsøker Brandser å trekke noen fruktbare forbindelser mellom en kunnskapsarkeologisk tilnærming og en feministisk vitenskapskritikk. Artikkelen er også egnet til å kaste lys over vår egen samtidssammepolitikk og puppefiksering og inviterer til kritisk refleksjon over hvorvidt dagens feministiske diskurs er i stand til å overskride en kjønnssorden som bygger på dikotomi og absolutt forskjellighet.

I den påfølgende artikkelen «Kjønn fra innsiden» diskuterer Merete Lie relevansen av de nye biovitenskapene får forestillinger om kjønn, kropp og reproduksjon. Et av hennes hovedpoenger er at nyere forskning og forskningsformidling innenfor bioteknologi i økende grad benytter seg av bilder av kroppens *indre*, produsert ved hjelp av avansert medisinsk teknologi såvel som moderne fototeknikk. Dette innebærer en ny type framstilling og visualisering av kroppens biologi knyttet til celler og gener. Artikkelen hevder at historien om reproduksjonen er blitt til en historie om sammensmelting av to celler, og reiser spørsmålet om hvordan denne nye typen bilder fungerer som fantasieggende figurasjoner med ulike typer kjønnede implikasjoner. Gjennom presentasjon av et utvalg av slike «indre bilder» diskuterer Lie hvordan de bidrar

til å skape nye forestillinger om kropp, kjønn og reproduksjon, og hvorvidt de også kan sies å produsere nye forbindelseslinjer mellom natur og kultur.

I artikkelen «Jordmorskap og teknologi» drøfter Kari Dyb hvilke betydninger ny informasjon- og kommunikasjonsteknologi (IKT) kan ha for de sammenhenger som produseres mellom arbeid og kjønn i et kvinnedominert fag som jordmorfaget. Hun tar utgangspunkt i observasjoner på en jordmorstyrt fødestue hvor det er innført telemedisin, og i intervjuer med jordmødre som jobber her. Utsagnet «vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» brukes som utgangspunkt for å tilby ulike lesninger av det mangfoldige forholdet mellom jordmorskap, kjønn og teknologi. Dyb peker blant annet på at hennes materiale indikerer at det oppfattes som positivt blant jordmødre og for jordmorarbeidets status å ikke «bry seg om» teknologi, og hun drøfter det paradoksale i dette ettersom jordmødre bokstavelig talt omgir seg med teknologi i deres daglige arbeidssituasjon.

I tillegg til disse tre artiklene trykker vi i dette nummeret også flere faglige essays. I «The self-made woman» tar Fredrik Engelstad oss med tilbake til 1920-tallets amerikanske kulturindustri og diskuterer hvordan *blondinen* blir skapt som mytisk ikon og kulturell skikkelse. Utgangspunktet er Anita Loos' roman *Gentlemen Prefer Blondes*, en satire som ifølge Engelstad tematiserer kjønn og makt på en måte som kan gå inn i en kritisk dialog med velkjente sosiologiske klassikere. I fokus står den nye «profesjonelle» kvinnen som skaper seg en karriere i kraft av sitt kjønn, og handler strategisk for å akkumulere sin kapital på tilsvarende måte som samtidens «self made men». Engelstad viser hvordan dette kvinnebildet gradvis endres og «temmes» fram mot 1950-tallet, ikke minst gjennom Hollywoods filmindustri. Likevel representerer Marilyn

Monroes blondiner på filmleerretet en tvetydighet og erotisk/karismatisk makt som over-skrider og utfordrer samtidens foreskrevne kvinnelighet.

I essayet «Den (u)sårbare maskuline kroppen» diskuterer Fredrik Langeland forbindelser mellom politikk og populærkultur i et post-11. september-USA, med særlig fokusering på maskulinitetsidealer. Han tar utgangspunkt i representasjoner gjennom både tekst og bilder av den amerikanske syklisten Lance Armstrong og argumenterer for at Armstrong stod fram som et kjernesymbol og et nasjonalt ikon i en sårbar nasjon som befant seg i krise. Langeland tematiserer hvordan framstillinger av kroppen til Armstrong både reproducerer og bryter med forventninger til idealisert maskulinitet i vestlige samfunn som ofte handler om å utstråle usårbarhet, og peker på at dette kan si noe om maskulinitetsidealenes ustabile og omskiftelige posisjoner.

Stine Helena Bang Svendsens avsluttende bokessay drøfter Tone Hellesunds bok *Identitet på liv og død. Marginalitet, homoseksualitet og selvmord* (2009). Boken bygger på tolv informanternes fortellinger om selvmordsforsøk og homoseksualitet, og Hellesund diskuterer hvordan man kan forstå at noen samkjønnselskere synes livet som homoseksuell i Norge i dag er så vanskelig at det å ta sitt eget liv framstår som et godt alternativ. Hellesund drøfter informantens koblinger mellom homoseksualitet og det å ikke se muligheter for å fortsette livet, i lys av den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen. Boken gir innsikt i en smertelig kjent fortelling om homoseksualitet og lidelse, utforsket fra et perspektiv der denne identitetsfortellingen ikke blir tatt for gitt.

Dette nummeret av *Tidsskrift for kjønnsforskning* er det siste vi to redigerer sammen. Det har vært tre svært spennende (og samtidig svært slitsomme!) år, hvor vi ikke minst har

forsøkt å løfte fram den store bredden og spennvidden i norsk kjønnsforskning. Vi er særlig glade for at så mange unge kjønnsforskere har funnet veien til tidsskriftets spalter, og på den måten har bidradd til at tidsskriftet har framstått med en rekke nye stemmer og tilnærminger. Vi er også glade for at det har lyktes oss å vise fram den store faglige og tematiske variasjon som faktisk finnes, og som spenner fra naturvitenskap til humaniora. Vi synes også vi har fått fram at dette feltet inneholder mange og ulike analytiske perspektiver og ofte stor grad av teoretisk uenighet, selv om de helt store debattene nok aldri tok helt av. I det hele tatt vil vi si til alle dem som måtte tro

at kjønnsforskningen er ensformig og kjedelig, at vi synes vi har lyktes ganske bra med å motbevise dette.

Det neste nummeret blir et temanummer om kjønn, seksualitet og medborgerskap, hvor Åse Røthing er ansvarlig redaktør og Tone Hellesund gjesteredaktør. Fra og med nr. 1 2010 overtar Agnes Bolsø og Hilde Danielsen som nye redaktører. Vi takker for oss og ønsker dem lykke til.

God lesning!

Jorun Solheim
Åse Røthing

Pupper og politikk

Naturhistorien og (kjønns)forskjellens taksonomiske tilsynekomst

Hvorfor har menn bryster? Denne artikkelen antyder noen fruktbare forbindelser mellom kunnskapsarkeologien og den feministiske vitenskapskritikken med utgangspunkt i Michel Foucaults og Londa Schiebingers behandling av Carl von Linnés rolle i naturhistorien og i vitenskapshistorien. Med eksplisitt fokusering på (kvinne-)brystets kultur- og sosiopolitiske betydning i utviklingen av (natur)vitenskapenes universelle språk, gjøres fortidens vitenskapsinterne stridigheter relevante for forståelsen av samtidens ammepolitikk og puppefiksering. Striden om mannepattens taksonomiske plass inviterer også til utvidet refleksjon over den feministiske diskursens grenser (og konsekvenser) i en ordensinstallasjon med kjønnsdifferens som fellesnevner.

Hvorfor mannen har bryster, ble gjenstand for mye debatt blant naturalister i det 18. århundret, i deres fabuleringer over naturfenomeners beskaffenhet, utvikling og sammenheng. Spørsmålet oppsto i kjølvannet av en taksonomisk strid om pattens funksjon og forskjellighet hos hanndyret sammenlignet med hunnen. Om det enn eksisterte myter og fantastiske fortellinger som kunne bekrefte det motsatte, kom man etter hvert frem til at hannens bryster var uten noe egentlig formål eller hadde betydning utover det rent kosmetiske. Etter Darwin ble mannebrystet ytterligere degradert til et underutviklet organ som under artens utvikling hadde mistet sin fysiologiske betydning og nå kun eksisterte som et brysomt vedheng i påvente av evolusjonær eliminering. Kontroversen omkring mannebrystets betydning tas opp i Londa Schiebingers (2006 [1993a]): *Nature's Body. Gender in The Making of Modern Science*,¹ men viser også til interessante spenninger i overgangen fra renessansens til den klassiske tidsalders orden skildret i Michel Foucaults *Ordene og tingene*² fra 1966. I forhold til renessansens oppfatning av verden som analoge variasjoner av det samme, hevder han, fremsto tingene i den klassiske tidsalder som et system av identiteter og en orden av forskjeller. Verden for 1700-tallets naturhistorikere var ikke lenger en sammenhengende tekst som dypsindig kunne kommenteres, men utgjorde en egen systematikk og regelbundet som man ved hjelp av språket skulle representere i nøytrale figurer og tall. Verden er blitt en språklig orden. I den overgangen unngås kjønnsforskjellen i form av et sett språklige kjønnsdistinksjoner.

Den amerikanske vitenskapshistorikeren Londa Schiebinger har, i likhet med Foucault, beskjeftiget seg kritisk med naturhistorien som en fase i utviklingen av de moderne humanvitenskapene, spesielt medisinen og den moderne biologien. På svært ulike måter

har de undersøkt innholdet i og mulige samfunnsmessige konsekvenser av den taksonomi eller systematiseringsmal som fra midten av 1700-tallet utvikles for å kategorisere eller klassifisere dyre- og plantearter. En sentral skikkelse i denne prosessen var den svenske naturforskeren og legen Carl von Linné, bedrevet som den moderne taksonomiens far. Linnés kategoriseringer av dyre- og planteriket ut fra ulike nivåer eller *taxa* (domener, klasser, ordener etc.) har ikke bare funnet en sentral plass i biologien og naturvitenskapene generelt, men har også dannet grunnlag for andre typer taksonomiske systemer som blant annet innenfor samfunnsvitenskapene baserer seg på definerings og kartlegginger av relasjoner mellom ulike samfunnsfenomener (Lenski 1994).³ Med utgangspunkt i noen sider ved Foucaults og Schiebingers svært ulike behandlinger av Linnés vitenskapelige innsats, spesielt hans «oversettelse» av naturfenomener til abstrakte, terminologiske begreper om naturen, vil jeg antyde noen fruktbare forbindelser mellom en feministisk vitenskapshistorisk og en vitenskapsarkeologisk tilnærming til naturhistoriens (kjønns)tablå og dets samfunnsmessige implikasjoner.

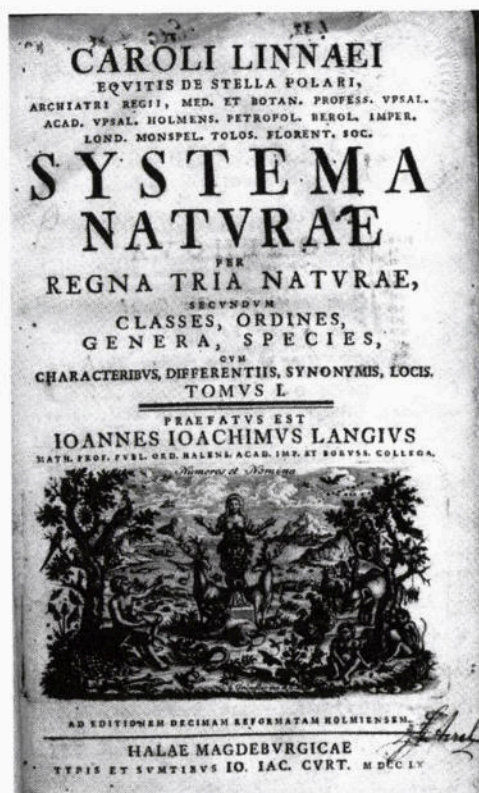
Carl von Linné i naturhistorien

Carl von Linné (1707–1778) utviklet det systematiske fundamentet som moderne biologi fortsatt bygger på, et fundament som reflekterer interessante sider ved datidens spekulasjoner over kjønns- og rasemessige forskjeller. I samtiden hersket det stor uenighet om hvordan en systematisering av dyre- og plantearter best kunne gjøres, og Linnés taksonomi var stadig utsatt for angrep fra konkurrenter innenfor fagfeltet.⁴ Hovedverket, *Systema Naturae*, utviklet seg også kontinuerlig fra å være en relativt beskjeden bok i folioformat på tolv sider til et omfattende trebindsverk som

stadig utkom i nye og reviderte utgaver. Det er ikke før i den epokegjørende 10. utgaven fra 1758 at Linnés nye todelte system introduseres, den såkalte *binomiale nomenklaturen*, som tilsier at hver plante- og dyreart skulle ha to navn: et slektsnavn og et artsnavn. Det nye bidraget var blant annet at artsnavnet skulle bestå av to deler: et latinsk slektsnavn og et etterfølgende *epitet* (artsnavnet)⁵ som viste til «variasjoner innen slekten».⁶ Alle de 4 400 dyreartene som på den tiden var kjent, kunne dermed tilordnes en plass i et nytt vitenskapelig stringent klassifikasjonssystem, en språklig ordnet systematikk (taksonomi) som Linné for øvrig antok var skapt av en allmektig Gud og dermed fast forankret i kristendommens kosmologi (Stearn 1959). Linné tilskrives også æren for omtrent samtidig, i *Species Plantarum* (1753), å ha utviklet det såkalte seksualsystemet (*systema sexuale*) for planteriket, hvor planter kjønn avgjøres ut fra formen på deres forplantningsorganer (Larson 1967; se også Larsen 1971).⁷ Selv om dagens klassifikasjonssystemer av planter og dyr bygger på evolusjonært slektskap mellom arter og skiller seg svært mye fra Linnés system, er mange av artsnavnene og hans tilordning av dem i klasser og ordener fremdeles i bruk, deriblant artsnavnet *Mammalia*, det vi på norsk kaller «pattedyr». Linnés taksonomi og navnsetningspraksis betraktes i dag gjerne som en vitenskapelig innovasjon med vidtrekkende samfunnsmessige – ikke minst imperiale – konsekvenser (Koerner 1999; Fara 2003). Klassifikasjonssystemet avløste det over 2000 år gamle aristoteliske systemet for inndeling av dyreriket i høyere- og laverestående dyr, som blant annet var basert på en diagnostisering av deres *essenser*, som blodets varmegehalt og antallet føtter.⁸ Med innføringen av det nye navnet, *Mammalia*, ble den aristoteliske betegnelsen, *Quadrupedia*, forvist inn i glemselen, selv om den aristoteliske systematikken og de taksono-

miske distinksjonene langt på vei dannet grunnlaget for det som hos Linné ble et mer vitenskapelig stringent klassifikasjonssystem. Med Linnés seksualsystem erstattes også langt på vei Aristoteles' definisjon på det levende som «det som har evne til å bevege seg», med «det som har evne til å formere seg». Likeledes brøt Linné radikalt med det aristoteliske systemets fundamentale skille mellom mennesker og dyr gjennom å innordne begge artene i dyreriket (*Animalia*). Samtidig innførte han «pattedyr» som navn på en egen klasse med *Homo sapiens* på toppen, foran andre artsfrender som gomlere, rovdyr og hovdyr. Valget av det latinske navnet *Mammalia*, som både refererte direkte til selve brystet og til dets melkeproduserende egenskaper, var oppsiktsvekkende i hans samtid og bidro på nærmest revolusjonært vis til å gjøre kvinnebrystet til det primære symbolske uttrykket for en klasse

Forsiden til *Systema Naturae*

som i dag omfatter cirka 5 000 ulike dyrearter. Det er også verdt å merke seg at navnet *Mammalia* forble uendret gjennom alle hans utallige revideringer og omarbeidelser av oppsett og inndeling, det overlevde også Darwins evolusjonslære, og er fremdeles med oss i dag som et universelt artskjennetegn. Og det var i kjølvannet av en strid om Linnés valg av navnet *Mammalia* at det kontroversielle spørsmålet ble stilt: Hvorfor har mannen bryster – og hva skal det bety?

Carl von Linné i kunnskapsarkeologien

Carl von Linnés navnsetting og taksonomiske system spiller en avgjørende rolle i de moderne humanvitenskapenes fremvekst, og

Linnés navnsetting er med andre ord, for Foucault, en indikasjon på at det har skjedd et brudd i forbindelsen mellom ord og verden. Fra å være innvevd i verdens sakrale grunnmønster og en del av tingene har ordene – språket – flyttet ut og blitt tingenes «representasjonsmodi», det vil si et redskap for å navngi dem (s. 181). Det har oppstått en utside på verden – en revne i vevens rand, som gjør at man kan se det man kunne si. I den tause avstanden som langsomt åpnes mellom ordene og tingene, finner naturhistorien sitt sted og sin utfoldelsesmulighet: navngivingen av det synlige (s. 184). Og det er i åpningen av det nye barokke synlighetsfeltet at også utelukkningen og forvisningen av *det uvesentlige* finner sin skjebnetunge plass som avleiringer i

I den tause avstanden som langsomt åpnes mellom ordene og tingene, finner naturhistorien sitt sted og sin utfoldelsesmulighet: navngivingen av det synlige.

utgjør på sett og vis det barokke sentrum i den triade av tidsperioder som utgjør Foucaults *Ordene og tingene* (1996 [1966]). Gjennom *Systema Naturae* skimter Foucault konturene av en ny måte å forstå verden på, som på grunnleggende måte bryter med den foregående. Den finurlige navnsettingspraksisen og tilordningssystemene av alt levende, som blant annet Linné er eksponent for, varsler en forvitring av den «ark» som holdt renessansens søyleganger sammen. Verdens irrganger er ikke lenger en guddommelig forordning av korresponderende likheter på en analog skala av det samme, men er så å si blitt digital. Tingene utgjør en orden av identiteter og et system av forskjeller som kan representeres i form av en språklig orden, det vil si en taksonomi.

taushetens stivnede sedimenter.

Foucaults frapperende fremstilling av den klassiske tidsalderen i *Ordene og tingene* bør etter mitt skjønn leses i intim sammenheng med hans tidligere fremstilling av denne tidsperiodens epistemiske brudd i forståelsen av galskap. I *Galskapens historie* er det grensedragningen mellom fornuft og galskap som indirekte tematiseres og danner den dramatiske opptakten for en ny type avgrensings- og utestengingspraksis institusjonalisert i asyl (Foucault 1973). Den avstand mellom språk og verden som danner utgangspunktet for naturhistoriens observerende blikk, er den samme betingelsen som muliggjør ekskluderingen og etter hvert også «interneringen» av alle synlige uttrykk for ufornuft i språklige

tegn på dårskap og delirisk dumhet. Bruddet med renessansen manifesterer seg i form av en ny distinksjon mellom fornuft og ufornuft. I forhold til renessansen er ikke lenger galskap erfart som manifeste uttrykk for tilværelsens dunkle hemmeligheter, men har blitt den rasjonelle ordens motsats: ufornuften. Galskap er intet annet enn mennesket i sin mest skamfulle animalske tilstand, intet mer enn dyrerikets fremste art, *Homo sapiens*, «fornuftsdyret», på sitt absolutte nullpunkt.

Med den arkeologiske tilnærming Foucault legger til grunn, er det først og fremst de historisk konstitutive formene og ikke de empiriske detaljene ved Linnés og andre naturhistorikeres teorier, begrepsapparat eller metode som utgjør handlingens dramatiske sentrum. I Linnés tekster finner han avleiringer av den naturhistoriske diskursens mulighetsbetingelser: dens objekter, subjekter og nye utsigelsesmåter. Linnés språklige systematikk fungerer dermed som en smal inngang til det nye (epistemiske) «rommet» som åpnes i overgangen fra renessansen til den klassiske perioden: muligheten av språklig representasjon av tingene i tablåer, det vil si i todimensjonale tabeller eller matriser. I grell kontrast til den foregående renessansens frodig sammensirklede kjede av fortellinger finner han i Linnés navnettingspraksis og klassifisering evidente uttrykk for den klassiske periodens sirlige sorteringsornamentikk. Med muligheten for katalogisering av tingene oppstår det kort sagt en radikal ny måte å skrive historie på (Foucault 1996 [1966]:183). Historie er å årvåkent undersøke og deretter oversette det synlige til et nøyaktig, nøytralt språk.

Da kan man forstå at den første form for historie som kunne bli til ved denne «rensesprosessen», var naturhistorien, etter som den for å bli til ikke behøver annet enn ord som uten annen formidlende instans

anvendes på tingene selv. Denne nye historiens dokumenter er ikke andre ord, tekster, eller arkiver, men lyse rom hvor tingene står opp mot hverandre: urtehager, samlinger, parker; stedet for denne historien er et ikke-temporært rektangel hvor, blottet for enhver kommentar, for ethvert omliggende språk, livsvesenene fremstiller seg ved siden av hverandre, med deres synlige overflater, samordnet så vidt som de ligner hverandre – og dermed også praktisk talt analysert – samt bærere av sitt eget og eneste navn (s. 183).

Carl von Linné i den kjønnete vitenskapshistorien

Carl von Linné spiller også en sentral rolle i Londa Schiebingers (2006[1993]) historiske gransking av naturhistorien som en fase i utviklingen av biologiens mer permanente systemer av distinksjoner for sortering og klassifisering av ting. Det er på sett og vis den samme språklige «rensesprosess» som Foucault antyder skjer i overgangen fra renessansen til den klassiske tidsalderen, som også danner utgangspunkt for henne. Med utkikkspost fra et feministisk ståsted har hun imidlertid et kjønnet perspektiv på den samme naturhistoriske diskursen som Foucault utelukkende behandler arkeologisk og tilsynelatende kjønnsnøytralt.⁹ Dermed smyger hun seg ubevisst inn i den blindsonen som uunngåelig manifesterer seg fra Foucaults ståsted, og møblerer så å si deler av interiøret i det området som fra hans distanse er umulig å se, nemlig makten og ressursmobiliseringen i overgangen fra en kjønnsforskjell man kunne se, til en språklig kjønnsdistinksjon man nøytralt kunne si. Med utgangspunkt i en forskningskritisk ambisjon om å tydeliggjøre kjønnets betydning i (natur)vitenskapenes tilblivelseshistorie spør hun helt konkret: Hvorfor

valgte Carl von Linné et så «kvinnefiksert» og seksuelt ladet ord som «brystet» som navn på dyrerikets primære taxon: *pattedyrene*?

Det er ikke språket eller diskursen som for Schiebinger utgjør den meningskonstituerende konteksten, men derimot sosiopolitiske og kulturelle forhold i Linnés samtid. Hun behandler kort sagt detaljene i den inkludering- og ekskluderingsprosessen som dynamisk utspiller seg når kjønnsforskjellens uvesentligheter sorteres fra dens essenser og defineres i en orden av identiteter og et system av forskjeller. Striden omkring «mannebrystet», som hun skisserer, forteller således også noe om den babelske forvirringen som Foucault antyder oppsto i overgangen til «tablået», det vil si hvilke historiske bestemte maktformer som gjorde seg gjeldende i den (tidlige) vitenskapelige defineringen av kjønn. Det kan være verdt å se nærmere på noen av detaljene i hennes innholdsrike beskrivelse, og deretter fokusere på relasjonen mellom de to historiske tilnærmingene til Linné.

Mammalia

Striden om det nye navnet, *Mammalia*, medførte at det ennå uløste mysteriet som i århundrer hadde plaget naturalistene, igjen kom på dagsordenen, nemlig spørsmålet om hvorfor mannen har patter. Det som tidligere hadde vært gjenstand for spekulasjon over naturens underfundige sammensetning, ble i denne perioden brukt som bevis mot Linnés tilgjort tvungne representasjoner av naturen i gjensidig utelukkende kategorier. Linnés hoveddrivkraft, deriblant den like berømte franske George de Buffon (1707–1788), mente at den nye navnsetningspraksisen ikke bare stred mot det de anså som naturhistorikerens egentlige oppgave, nemlig å beskrive dyrs og planters egenart på en presis og utfyllende måte, men den ga heller ingen korrekt gjengivelse av naturens

faktiske mangfoldighet. I den forbindelse ble det vist til eksempler på at menn hadde brystmelk, noe som igjen ble fulgt opp med andre eksempler (deriblant fra den engelske legen og naturhistorikeren John Hunter) på menn som også ammet sine barn. Den vitenskapsinterne striden om mannepattens taksonomiske plass var på ingen måte unik. En lignende taksonomisk krig herjet over klassifiseringen av fremmedartede dyr som på den tiden var importert fra koloniene. Schiebinger nevner spesielt saken om det australske nebbdyret (latin: *platypus*),¹⁰ som åpenbart ikke passet naturlig inn i noen av kategoriene og lenge ble sett på som et levende paradoks som verken var i «familie» med pattedyr, reptiler, fisker eller fugler.¹¹ Likeledes fremhever hun at ulike varianter av det aristoteliske systemets kategorier og skjemaer enda «hang igjen» og ble forsøkt underbygd med bevis hentet fra legender, religion og mytiske fortellinger. Linné brukte også begrepet *Quadrupedia* i de første utgavene av hovedverket, men avvek som nevnt radikalt fra aristotelisk orden gjennom å sortere menneskene i samme «bås» som dyrene, angivelig på grunn av deres likhet med de kjennetegnet Aristoteles diagnostisk tilskrev blant annet aper og dovendyr. Linnés omkalfatring av naturens grunnleggende orden vakte også oppsikt i samtiden, ikke minst fra religiøst hold. Selv om anatomen på det tidspunktet hadde antydning mistenkelige likheter mellom mennesker og dyr, var den nye plasseringen av fornuftsvesenet – mennesket – i samme kategori (*rike*) som dyrene sett som en kjettersk handling i strid med den Gud som mennesket var en direkte avbildning av.

Taksonomiske stridigheter blant naturhistoriens menn gir for Schiebinger imidlertid ingen tilstrekkelig forklaring på hvorfor nettopp «brystet» ble valgt som det mest passende navnet. Hun nevner blant annet at andre allerede hadde foreslått navnet *Pilosa* (hårete)

som et gangbart alternativ til *Quadrupedia*, et navn som for øvrig også ville ha fanget inn et av de karakteristika som adskiller pattedyr fra andre i hans sinnrike system.¹² Når Linné likevel insisterte på at «patten» var et universelt og gjensidig utelukkende kjennetegn for denne arten sammenlignet med andre, må det ha sammenheng med andre og mer presserende sosiopolitiske forhold i hans samtid.¹³ Som mulige forklaringer peker Schiebinger på kvinnebrystets symbolske betydning i Vestens kulturhistorie og (kjønns)politiske spenninger i opplysningstidens Europa.

Brystets ikonografi i den vestlige kultur

I tråd med andre og lignende feministiske tilnærminger til Vestens kulturhistorie påpeker også Schiebinger at kvinnebrystet både i gresk og kristen ikonografi symboliserer fruktbarhet, skjønnhet og uberørt jomfruelighet (jf. Suleiman 1986; Yalom 1998). Under den franske revolusjon ble også det nakne brystet hos det stridende nasjonalikonet, Marianne, et symbol på revolusjon og radikal fornyelse, et sinnbilde som også er til stede i førkristne fremstillinger av den barmfagre urmoderens regenerative egenskaper. I en digresjon vises det også til at Linné samtidig med artsnavnet *Mammalia* setter *Homo sapiens* (det fornuftige mennesket) som navn på de fremste blant primatene. Dette tolker hun som en bekreftelse på en dypereliggende kulturell forestilling om den nære forbindelsen mellom kvinnekroppen og naturen, mannefornuften og kulturen. Gjennom *Mammalia* lyktes Linné dermed på en finurlig måte å opprettholde den eldgamle forestillingen, nedarvet fra antikken, om at kvinnen var jordbunden og animalsk og dermed ikke utstyrt med den samme fornuft som mannen hadde. I tillegg til eksisterende religiøse og kulturelle tabuer forbundet med kvinnekroppen (bl.a. menstruasjon) var også

ammung et sentralt motiv i skapelsesmyter og overleverte legender som alle bidro til å bekrefte antagelsen om menneskets nære forbindelse med dyrene.¹⁴

På dette kulturhistoriske grunnlaget konkluderer Schiebinger derfor med at Linnés navnsetting ikke avvek fra, men derimot var helt i tråd med en allerede utbredt kjønnsbi-nær forestilling i vestlig metafysikk om at kvinner er natur, mens menn er kultur, ånd og fornuft. At Linné også valgte bildet av den brystfagre *Diana fra Ephesians* som forside-illustrasjon på *Fauna Svecica* (1746), hans aller første forsvar av menneskets plass blant dyrene, tolkes som en ytterligere bekreftelse på hans samtids bilde av kvinnen som den vitale naturkraft og alle tings (ur)mor. At nettopp *Mammalia* ble valgt, kan også ha sammenheng med at brystet så tydelig assosieres med morsmelk, som gjennom alle tider har blitt sett som et livgivende remedium mot alt fra døvhet til dårlig fordøyelse. I kristendommen er bildet av den ammende Maria med Jesusbarnet et innarbeidet symbol på Guds nåde, noe som Schiebinger nevner også ble utnyttet av middelalderens abbeder og prelater som symbol på moderkirkens – og kirkefedrenes – pastorale omsorg for sitt troende «avkom». Den samme type brystmetafysikk finnes også i andre religiøse understrømninger og har, som hun nevner, også nedfelt seg i langt senere skildringer av vitenskapsmannens «sug» etter kunnskap.

Opplysningstidens Europa

Den andre forklaringsmuligheten er sosiopolitiske endringer i Linnés samtid, det vil si i opplysningstidens Europa. Schiebinger presiserer at navnet, *Mammalia*, utvetydig henviste til det «tunge» (melkebærende) moderbrystet, noe som sto i skarp kontrast til datidens mote, som opphøyde det jomfruelige ungpikibrystet til ideal for skjønnhet og guddommelig ynde.

Det var også de yppige, «ubrukte» brystene som representerte idealet i gresk mytologi og innenfor den kristne tradisjon. Dette ble senere videreført som estetisk ideal, først til middelalderens og de tidlige moderne europeiske overklassekvinnene (som unngikk amming av barnet), deretter til full spredning blant borgerskapets velstående kvinner, som kunne leie inn ammer fra provinsene (jf. Badinter 1981[1980]). Og selv om amming igjen kom på moten mot slutten av det 18. århundret, var formen og størrelsen på brystene fremdeles et hett tema. Igjen var det de yppige brystene (mellomstore, ovale med fremstående brystvorter) som var det estetiske idealet, og de segnende (store og pendelformede) puppene som var skrekksenarioet. Med legevitenenskapens fremvekst avløses konkurransen mellom det jomfruelige idealbrystet og det moderlige av en sterkere erotisering av det voksne kvinnebrystet. Dette viser seg særlig i den medisinske litteraturen som vokste frem mot slutten av det 18. århundret, ikke minst gjennom Erasmus Darwins seksualiserte sakprosa (Gelpi 1992; Browne 1989; Solheim 1998). Utviklingen skjedde parallelt med endringer i moten, med ny og dristig design som skulle fremheve brystenes naturlige fylde og svulmende fasong. Muligheten for eksponering av brystene ble angivelig også utnyttet av kvinnene selv i feiringen av deres nyervervede frihet som eneherskere i borgerhjemmet. På en detaljert og svært interessant måte viser Schiebinger også hvordan de europeiske statenes nye forbindelse til koloniene virker inn på det estetiske puppeidealet, ikke minst hvordan datidens komparative antropologer mente å kunne måle kulturers utviklingsnivå på brystenes fasong, omtrent på samme måte som man mente intelligens kunne måles ut fra hodeskallens størrelse.¹⁵ De brystene som interessant nok igjen ble gjort gjeldende som estetisk ideal for alle kulturer, var de unge, jomfruelige og

yppige. Denne idealmodellen skulle senere danne utgangspunktet for registreringer og sorteringen av andre kulturers brystmål, noe som ut fra den europeiske antropologiens (metodiske) sammenligninger mellom raser «automatisk» ga andre kulturers patter et handikap.

Likevel – og tilsynelatende i overensstemmelse med en tradisjonell idéhistorisk tilnærming – nøler ikke Schiebinger med å beskrive Linnés valg av navnet *Mammalia* som en vitenskapelig innovasjon som for alvor brøt tradisjonen med å sette mannen som målestokk på alle ting. Hun presiserer imidlertid at Linnés fokusering på kvinnebrystet ikke helt enkelt kan tilskrives innovative evner, men var helt i tråd med tradisjonstunge religiøse og kulturelle koder. Den mest plausible forklaringen synes å være endringer i det politiske klimaet i Europa, det vil si utviklingen av en borgerkultur med påfølgende differensiering av kvinner og menn i ulike livssfærer. Med en ny offentlighetskultur blir kvinnen henvist til hjemmene og sine antatt naturlige omsorgsplikter i rollen som hustru og mor. Navnsettingen settes med andre ord direkte i sammenheng med at amming blir et tema for offentlig debatt. Schiebinger argumenterer med at *Mammalia*, som viste til et universelt kjennetegn ved alle hunner av denne arten, nemlig amming, fungerte som et effektivt innlegg i forsvaret av den nye kjønnsdifferensierte arbeidsdelingen. I dette momentet ligger hovedforklaringen som senere bare utdypes og begrunnes ytterligere. Konkret viser hun blant annet til at Linné var aktiv i kampen mot «fjernamming» (dvs. skikken med innleide ammer), noe som på den tiden ble praktisert over hele Europa og hadde resultert i stor barnedødelighet. Likeledes refereres det til at politisk engstelse for fallende folketall gjorde at mange europeiske land, deriblant Danmark, utformet lover som bemyndiget kvinner å føde så mange barn som

Christian Lemmerz: Adam-Kadmon, 1998

mulig, ektefødte eller ei (Schiebinger 1993b:405; Schiebinger 2006[1993a]:66). Å opprettholde familien og de moderlige pliktene ble etter hvert et viktig anliggende for den fremvoksende nasjonalstaten. Utdanning av leger og jordmødre skulle forbedres, og mødre skulle underlegges strengere helsekontroll. Ytterligere indisier finner hun hos Linné, som i 1752, bare noen få år før introduksjonen av *Mammalia*, hadde publisert en politisk pamflett mot «fjernamming». Linné, som også var praktiserende lege, argumenterer her med at barn som ikke ble ammet av sine mødre, ble frarøvet den proteinrike råmelken (*kolostrum*) som beskytter mot farlige infeksjoner. Likeledes viste han til helserisikoene forbundet med

århundrets tiltagende fokusering på moral. Det ble fremsatt advarsler om at borgerbarnets moralske karakter kunne forderves av melken fra underklassens ammer. Forsøk på å avskaffe denne praksisen knyttes også til profesjonaliseringen av reproduksjonen, hvor mannlige leger etter hvert overtok kvinnenes domene. Schiebinger hevder med andre ord at medisinsk autoritet, rettssystemet og populærlitteratur i denne formodentlig opplyste perioden sammen deltok i arbeidet for å øke interessen for amming. Det kom blant annet lover i flere europeiske land som påla sunne kvinner å amme sine barn, i Frankrike ble det endog utstedt et dekret i 1793 som utelukkende gjorde kvinner som selv ammet sine barn,

Over en bemerkelsesverdig kort periode hadde altså «brystet» gått over fra å være et revolusjonært symbol på fornyelse til et naturgitt tegn på at kvinner essensielt hørte til i hjemmets sfære.

innleide ammer fra landsbygden som både spiste dårlig mat og konsumerte store mengder alkohol. Med pamfletten som dokumentasjon antyder hun at Linné allerede på dette tidspunktet ga en forsmak på sin nomenklatur ved å sammenligne kvinners barbariske frarøving av barn deres rett til morsmelk med den omsorg de store (menneskelignede) dyrene naturlig viste for avkommet ved ammingen.

Med en eksplisitt kjønnsetilnærming evner Schiebinger på en særegen måte å vise hvordan eldgamle myter om menneskets likhet med dyrene i denne perioden ble reaktivert og brukt som bevis på at kvinner måtte underordne seg den nye samfunnsorden. Plikten til å følge sine naturlige animalske instinkter ble enda mer utbredt som argument gjennom

berettiget til statlig bistand.¹⁶ I tråd med denne utviklingen ble også kvinners motiver for ikke å amme mistenkeliggjort. Mens Linné angivelig mente at kvinners motvilje skyldtes deres oppofrende rolle som nytelsesobjekt for husbonden, pekte Rousseau på mindre edle motiver, som at kvinner foretrakk bylivets lystige selskapelighet fremfor hjemmesfærens stillesittende ammeplikter. Over en bemerkelsesverdig kort periode hadde altså «brystet» gått over fra å være et revolusjonært symbol på fornyelse til et naturgitt tegn på at kvinner essensielt hørte til i hjemmets sfære.¹⁷ Schiebinger konkluderer derfor med at navnet *Mammalia* ikke på noen måte var tilfeldig valgt, men historisk fungerte som et strategisk velplassert partsinnlegg for å underbygge bor-

gerskapets kjønnsdifferensierte arbeidsdeling som var under utarbeidelse. Gjennom å understreke hvor naturlig det var for hunner – blant både dyr og mennesker – å amme og å oppdra sitt avkom, bidro Linné til vitenskapelig å underbygge bestemte kulturelle forestillinger om kjønnsforskjellen med henvisninger til natur.¹⁸

Kunnskapsarkeologi og/eller feministisk vitenskapshistorie?

Ved hjelp av sin arkeologiske tilnærming i *Ordene og tingene* fremfører Foucault kritikk av idé- og vitenskapshistoriske fremstillinger av naturhistorien, en kritikk som polemisk føres gjennom verket og delvis også rammer den type vitenskapshistorie som skrives fra et feministisk ståsted.¹⁹ I skarp kontrast til andre og på den tiden mer tradisjonelle vitenskapshistoriske tilnærminger forklares ikke naturhistorien hos Foucault som en epoke eller episode i en naturvitenskapenes utviklingskronologi med startpunkt i Linnés nye vitenskapelige oppdagelse. Tvert imot bestrider han alle intensjonelle forklaringer som antyder at naturhistorien oppsto som en følge av en ny type (opplyst) nysgjerrighet manifestert i vitenskapelige oppdagelser. I diametral motsetning hevder Foucault at naturhistorien ikke oppsto «som en følge av at man begynte å se nøyere etter», men var en direkte effekt av endringer i forholdet mellom språket og verden (Foucault 1996 [1966]:185). Naturhistorien har oppstått som følge av en avstand mellom ordene og tingene, en avstand som bare kunne reduseres gjennom å «bringe språket så tett på blikket og de betraktede tingene som mulig» (s. 184).

Foucaults etter hvert velkjente polemikk tjener ikke først og fremst til å demontere andre historikere, men var – og er – snarere et forsøk på å demonstrere historievitenskapens

grenser og åpne opp for andre måter å utforske fakta på.²⁰ Ved å vise frem grensene for den historiske erkjennelse i den programmatisk metodikken, deriblant hangen til å underlegge historien en kontinuerlig narrativ struktur, forløser man også mulighetene for andre samfunnsrelevante, kritiske tekstlesninger. I dette tilfellet handler det om å intervensere i den tilstivnede fortellingen om naturhistorien for å stimulere til andre og eksperimentelt utforskende studier, deriblant av mulige epistemologiske konsekvenser av den nye avstanden mellom ord og ting, for eksempel for forståelsen av kjønn. I *Ordene og tingene* betraktes ikke Linné som en vitenskapelig entreprenør i sin samtid, og han reduseres heller ikke til en forløper for Darwin og den antatt mer avanserte evolusjonslæren.²¹ Det betyr imidlertid ikke at man fra arkeologiens perspektiv kan bestride at det er en sammenheng mellom naturhistorien og evolusjonslæren, bare at man ikke helt uten videre kan forutsette en slik umiddelbart koherent, lineær utviklingslinje. Foucaults kritikk mot idé- og vitenskapshistorikere retter seg først og fremst mot den antroposentriske forklaringsmodusen, som han mener styrer blikket i retning av ferdigsnekrede svar. Det er alle *readymades* i historikernes fortolkningsrepertoar som han tilsynelatende vil til livs. Jakten på underliggende sammenhenger innsnevrer synsfeltet og gjør en blind for brytninger og diskontinuerlige brudd som eksisterer mellom tilsynelatende like måter å tenke på, eller motsatt – likheter som finnes på tvers av ideer og tankeelementer som tidsmessig ligger fjernt fra hverandre. Gjennom store tidshistoriske sveip med innovasjoner og geniale bragder som ledd i en kronologisk utviklingslinje gir man ikke bare et feilaktig, intensjonelt bilde av historien, men står kontinuerlig i fare for å applisere anakronistiske begreper på fortiden.

Schiebinger tar delvis utgangspunkt i den typen intensjonell forklaringsmodus som Fou-

cault kritiserer. Hun kan derfor anklages for å lese historien baklengs fra et ståsted i nåtiden som bare blir forsøkt bekreftet. Det konkluderes med at Linné med navnet *Mammalia*, som så tydelig viste til den naturlige kjønnsforskjellen, langt på vei bidro til vitenskapelig å underbygge den kjønnsdiskriminerende politikken. Analysen blir således orientert «sosiologisk» mot historiske kilder som kan forklare det som tilsynelatende er utgangshypotesen: *Mammalia* fungerte som et politisk partsinnlegg til forsvar for borgerskapets kjønnsdifferensierte samfunnsorden. Innføringen av det nye artsnavnet bidro til å sementere den sosiale «distinksjonen» som etter opplysningstiden skulle (arts)bestemme kvinner for et passivt liv i borgerhjemmene og kalle menn til aktiv tjeneste i den offentlige sfære. Sånn sett får historien et deterministisk drag av skjebnedrama, hvor *Systema Naturae* la grunnen for et mer konsolidert *Systema Culturae*. Det kan altså innvendes mot Schiebinger at hun, til tross for forsøket på en begrepsgenealogi, automatisk synes å falle tilbake til en velkjent feministisk fortolkningsmodell når hun blant annet gjennomgående og utvetydig forutsetter at de dualistiske forestillingene at kvinner er natur og menn er kultur, er en hovedingrediens i Vestens metafysikk, med dype røtter i antikken.²²

Foucaults historiekritikk har bidratt til å avsløre noen åpenbare blindfelter i den antatt verdifrie tradisjonen som blant annet feministisk orienterte vitenskapshistorikere siden 1970-tallet har sett som sin oppgave å synliggjøre. Med sitt eksplisitte kjønnete perspektiv viser Schiebinger at navnet «pattedyr», som i dag inngår i det naturvitenskapelige så vel som folkelige begrepsrepertoaret som et nøytralt og universelt kjennetegn, er en kjønnskodet og kulturelt konstruert størrelse. Gjennom å nyfortolke Linnés tekster og sette disse i sammenheng med andre kilder i hans samtid fortelles en *annen* historie om naturhistorien,

som både nyanserer idéhistoriens fremherskende forherligelse av Linnés geni og supplerer den vitenskapshistoriske (opplysningstids)forskningen med nye bærekraftige perspektiver (Schiebinger 1997). Med sin genealogiske opphavsgranskning av *Mammalia* avslører Schiebinger på sett og vis også begrepets «skammelige opphav» i historisk spesifikke fortolkningskamper om kjønns betydning.²³ På den måten gir hun også ernærende kontekst til andre historiske så vel som sosiologiske analyser av nåtidens puppefiksering og strid om ammepraksis.

Schiebingers bidrag kan derfor verken karakteriseres som historisk ensidig eller reduseres til et ideologisk partsinnlegg i et feministisk frigjøringsprosjekt – mot fornuften. Tvert imot illustrerer det en kritisk historieskriving forløst gjennom konstruktiv kritikk av metoden og den tradisjonstro dyrkingen av det universelle. Slik sett representerer både Schiebinger og Foucault ulike mothistorier til de mer idylliske utviklingskronologier som naturhistorien ofte plasseres i blant såkalt verdinøytrale idé- eller vitenskapshistorikere. Likevel kan det innvendes mot Foucault at han bokstavelig talt overser kjønn, mot Schiebinger at hun ser det på en bestemt og kanskje begrensende måte. Et viktig spørsmål gjenstår derfor: Er det mulig å konstruktivt kombinere perspektivene, eller er arkeologien og den feministiske vitenskapskritikken for evig uforenlige størrelser? I det følgende vil jeg forsøke å relatere kjønn til noen av de epistemologiske konsekvensene som Foucault påstår at den nye avstanden mellom ord og ting har – nemlig muligheten til å navngi det synlige.

Synlighetens epistemologiske konsekvenser

Som allerede nevnt, iscenesetter Linné for Foucault den naturhistoriske diskursen og

viser det epistemiske rom den utfolder seg i, det vil si hvordan dens objekter oppstår, hvordan subjektsposisjoner dannes, og hvordan en ny modus for å uttrykke sin erkjennelse av verden etableres. Det er i Linnés organisering av det synlige at den første sammenføringen av språk og ting lot seg etablere på en måte som utelukket enhver usikkerhet (Foucault 1996 [1966]:187). Likheter og alle variasjonene av det samme, som i renessansen utgjorde «verdens prosa», underkastes nå bokstavelig talt et kritisk blikk. Å tilegne seg kunnskap er ikke lenger et spørsmål om å gjenkjenne likheter. Likheter mistenkes derimot for å være tilsynelatende, innbilte, utvendige, uvesentlige, og må observeres nøye for å avgjøre deres tilhørighet og plass i tablået. Først etter systematiske sammenligninger kan de sorteres under kategorier med nøytrale navn som representerer allmenne kjennetegn. Disse sorteringene kan igjen danne grunnlag for videre utbredning i større felt: kataloger, skjemaer, lister og tabeller – *tablåer* – fra det enkle til det mest komplekse. Tingene eksisterer ikke (lenger) uavhengig av menneskets blikk, men er uryddige samlinger som må registreres og representeres i et nøytralt og universelt gyldig språk for å kunne erkjennes. At språket slutter å ligne verden, og i stedet er blitt et middel for å representere, har ifølge Foucault en rekke epistemologiske konsekvenser.

Å være boklærd eller belest er for eksempel ikke lenger et hederstegn på kunnskapsrikdom, snarere et patologisk uttrykk for usystematisk famling og «blind samlemani». På samme vis endres synet på hvordan språket som instrument skal utforskes. Det oppstår velformulerte terminologiske vokabularer som kan analyseres og vurderes kritisk ut fra deres retoriske nytte, verdi og relevans «på arbeid» som representasjonsverktøy.²⁴ Det finnes ikke (lenger) ukjente tegn eller merkelap-

per uten referanse, bare tvil og usikkerhet om hvor ting essensielt hører hjemme, det vil si i hvilken art, slekt, orden, klasse. Tilordningen i systemene kunne avgjøres ut fra en beskrivelse av hver tings synlige struktur. Bare ut fra en nøyaktig beskrivelse av hver individuelle plantes eller hvert individuelle dyrs struktur kunne man avgjøre essensen av hver av naturens ting i form av kjennetegn. *Essensen* er med andre ord ikke noe annet enn de synlige kjennetegn som gjør en i stand til å plassere tingene på deres riktige plass i tablået. Dette kunne avgjøres på ulike måter, enten fra *systemet* eller *metoden*.²⁵

Tablåiseringer av kjønn

Naturhistorien viser for Foucault at det har oppstått en utside og et overflateblikk på verden som muliggjør registreringen av det som er synlig for øyet. I strid med den vanlige tiljublingen av periodens optisk opplyste fornøft hevder Foucault at kunnskapsfeltet ble betydelig innsnevret. Troen på at man kunne navngi det man så, medførte ikke at man «så mer». Tvert imot bidro den til at man anstrengte seg for å begrense sitt erfaringsfelt og utelukke annenhånds opplysninger, tvetydigheter, usikkerhet og tvil. En nesten eksklusiv privilegering av synssansen (en sans som lar oss oppfatte *utstrekning*, og som etablerer bevis) virket begrensende fordi man nå «nøyde seg med å se – systematisk å se få ting» (s. 187). Det bidro ikke bare til å utelukke andre sensoriske erfaringstilganger på verden – smak og lukt – men også til at synsfeltet ble begrenset til en bestemt *synlig* struktur. Å «systematisk se» utstyrte altså naturhistorien med det som skulle utgjøre dens eget kunnskapsobjekt. Objektet er den utstrekning man antok alle naturens vesen besto av – en utstrekning som ifølge Linné utelukkende kan påvirkes av strukturens fire forskjellige romlige variabler,

eller kjennetegn: form, antall, plassering i rommet, og størrelse:

[...] ethvert kjennetegn må hentes fra antallet, figuren, proporsjonene og situasjonen.²⁶

Det var altså ut fra den synlige strukturen at alle naturfenomener «algebraisk» nå kunne inngraveres i et språklig mønster bestående av overflater og linjer. Og det er først og fremst teorien om strukturen (med kjennetegn) som ifølge Foucault knytter naturhistoriens mulighet til *mathesis* – en universell språklig ordensvitenskap.

I realiteten knytter teorien om strukturen det synliges felt tilbake til et system av variabler, hvor alle systemets verdier kan bestemmes, om ikke kvantitetsmessig, så i det minste ved en fullstendig klar og alltid begrenset beskrivelse. Mellom naturvesenene er det derfor mulig å etablere et system av identiteter og en orden av forskjeller.²⁷

Og det er i denne overflatestrukturen at kjønnsforskjellens språklige skjebne forsegles. I lys av Foucaults *ressonnement* kan striden om mannebrystet tolkes som en uenighet om hvilke synlige kjennetegn som skulle ligge til grunn for og strukturere den nye orden. For å uttrykke det med Foucault handlet den om en forvirring knyttet til hvordan den kjønnsforskjellen man kunne se, skulle oversettes til en språklig kjønnsdistinksjon man nøytralt kunne si. Det handler om å avgrense seg fra uvesentlighetene og sortere hvert kjønns kjennetegn fra hverandre, det vil si systematisk og metodisk adskille kjønnes identitet på grunnlag av en undersøkelse av forskjellene. Foucaults diskursive perspektiv åpner med andre ord for å se hvordan kjønnsforskjellen historisk installeres og baserer seg på en *beskreven synlighet*.

Konkret betyr det at kjønn blir språklig konstituert som identitetsmessige essenser ut fra en sammenligning av de forskjellene (den synlige) strukturen filtrerte (form, antall etc.), og ikke ved hjelp av funksjonsmåte eller ut fra iboende (i filosofisk forstand, ideelle) essenser. Tablået ga ingen rangordning av naturen, men var en erkjennelse av identiteter etablert ut fra en sammenligning av synlige forskjeller gitt ved overflater og linjer. Denne «utvendighet» forklarer ifølge Foucault hvorfor nettopp botanikken fikk epistemologisk prioritet på bekostning av anatomien.²⁸

Planten og dyret lar seg se i mindre grad ved deres organiske enhet enn ved den synlige inndelingen av deres organer. De er labber og hover, blomster og frukter før de blir til åndedrett eller indre væsker [...] Og det er på det grunnlaget at botanikken fikk epistemologisk forrang. [...] Det var ikke fordi man i det syttende og i det attende århundre interesserte seg for botanikken at man underkastet klassifikasjonens metoder en nærmere undersøkelse; det var fordi man kun innenfor et taksonomisk rom av synlighet kunne vite eller utsi noe, at erkjennelsen av plantene hadde forrang fremfor erkjennelsen av dyrene.²⁹

Det var altså den nye muligheten for å transkribere det synlige over i språket som gjorde at plantenes og deres forplantningsorganers struktur skulle danne mønsteret som alt levende kunne «måles» og beskrives ut fra.³⁰ Den synlige strukturen – form, størrelse, antall, plassering – bidro dermed til å begrense og filtrere det synlige og gjorde det mulig å omskrive det til nøytralt språk. Som allerede antydnet, var det gjennom en nøyaktig beskrivelse av hver plantes eller hvert dyrs struktur at den essensielle natur kunne skilles ut i form av kjennetegn. Disse utgjorde til

sammen plantens eller dyrets karakter. Selv om Foucault påpeker at kjennemerket kunne bestemmes på to ulike måter, hvilte begge fremgangsmåtene på den samme epistemologiske sokkel: forskjellene. For den klassiske viten kunne erkjennelsen av det empiriske individet med andre ord kun tilegnes via et sammenhengende, ordnet og universelt tablå bestående av alle de forskjeller som er mulige:

Systemet og metoden er ikke annet enn to måter å definere identiteter på ved hjelp av et nett av forskjeller.³¹

Linnés herbarium – fellesnevner og fortolkningsnøkler

I Foucaults fremstilling av den naturhistoriske diskursen blir blindsonen i den arkeologiske tilnærmingen tydelig. Han viser til at det kritiske spørsmålet i den naturhistoriske diskursen dreide seg om grunnlaget for likheten og om slektens eksistens (forplantningen). Likeledes antydes en nær forbindelse mellom Linnés *Systema Naturae* og hans *Species Plantarum*, men uten at resonnementet ender i en utvidet refleksjon over hvordan de nye vitensobjektene som ordnes i «nettet», antar en bestemt kjønn karakter. Arkeologiens (laterale) plassering av tenkningen og de naturhistoriske teoriene i relasjon til hverandre åpner imidlertid for muligheten av å se hvordan kjønnsforskjellene diskursivt filtreres og manifesterer seg som en historisk bestemt *beskreven synlighet* når botanikken (dvs. formen på plantenes forplantningsorganer) får primat i klassifiseringen av dyr. Schiebingers feministiske ståsted, derimot, åpner for å tolke det naturhistoriske «nettet av forskjeller» intensjonelt, noe hun også drister seg til å gjøre mot slutten av resonnementet omkring *Mammalia*s genealogiske opphav. Konkret hevder hun at den

måten Linné i systematikken prøvde å gjøre naturen universelt forståelig på ved hjelp av språklige kategorier «kodet» med middelklassens kulturelle forestillinger om kjønn, *er lik* den måten han i den botaniske taksonomien etablerer (hetero)seksualitet på som fortolkningsnøkkel for klassifisering av planter. Gjennom å gi formen på mannens forplantningsorganer forrang over kvinnens når organismers status i planteriket skulle avgjøres, maktet Linné dermed å «tvinge» kjønns-hierarkiske forestillinger inn i vitenskapens universelle språk.³² Og selv om navnet *Mammalia* unektelig bidro til, som hun lakonisk konkluderer, å løse noen klassifiseringsproblemer og at man endelig forlot det utdaterte navnet, *Quadrupedia*, gjorde det også sitt til å endelig plassere menneskeheten (*Mankind*) inn i naturen og kvinneligheten (*Womankind*) innenfor den europeiske kulturen.

Mannepattens mysterium

Striden om mannebrystet viser skjebnen til en av de mange uvesentlighetene som naturlig måtte utelukkes når den nye språklige orden av identitet og differens installeres for tingene. Den avspeiler forvirringen som oppsto når tingene som før hang uløselig sammen i en slags intuitiv anerkjennelse av likheter, skulle sorteres for innordning og sammenføring i tablåer. Både Foucaults og Schiebingers tilnærminger til Linné viser hvordan (kjønns-)identitet blir definert på bakgrunn av bestemte synlige forskjeller. Og begge tilnærmingene antyder at Linnés sortering av planter ut fra formen på forplantningsorganene dannet grunnlag for en ny sortering av dyr. Schiebinger går langt i retning av å si at det taksonomiske nettet som Linné fastlåser for dyr, har en egen logikk med fortolkningsnøkkel i den heteroseksuelle matrisen han installerer for botanikken. Gjennom å nøste opp noen av de diskursive trådene

som ordet *Mammalia* er vedt sammen av, avslører Schiebinger historisk spesifikke maktmekanismer involvert i den diskursive produksjonen av biologiens nøytrale kunnskaps-språk. Dermed bekrefter hun på sett og vis Foucaults tese om maktens innveving i kunnskapens universelle språk. Andre igjen har tatt mål av seg å undersøke noen kjønnspolitiske implikasjoner av Linnés system i den umiddelbare ettertiden, for eksempel hvordan seksualsystemet ble popularisert og utvidet blant annet av Erasmus Darwin til å gjelde som «naturlover» i menneskelig seksualadferd. At systemet ble personifisert i viktariatidens England, bidro ikke bare til å forenkle forståelsen av plantemangfoldet og dermed gjøre botanik-

trengninger og vedvarende produksjon av «rester» som ikke passer inn og enten forstummes eller interneres i taksonomiske avvikskategorier. I den sammenheng kan vi kanskje forstå Foucaults enigmatisk referanse til Jorge Louis Borges' surrealistiske taksonomi fra «et visst kinesisk leksikon», som danner rammen rundt *Ordene og tingene*.³³ I leksikonet lar de forskjellige dyrene seg inndele i følgende grupper:

a) dyr som tilhører Keiseren, b) balsamerte dyr, c) tamme dyr, d) pattegriser, e) sirener, f) fabeldyr, g) løshunder, h) de dyr som inneholdes i herværende klassifisering, i) som løper rundt som gale, j) som er

Striden om mannepattens taksonomiske plass vekker den samme forundring og latter som Borges' surrealistiske taksonomi gjør, men også det samme ubehaget.

ken til en passende kvinnesyssel, men bidro også til å underbygge eksisterende kjønnstereotyper og naturlovfeste den borgerlige seksualmoralen (Browne 1989; Shteir 1997; Teute 2000).

Til tross for likhetene er det også konstruktive forskjeller mellom tilnærmingene. Mens Schiebinger forsøker å oppspore naturvitenskapens androsentriske (og heteronormative) basis, er Foucault opptatt av avviket som virkning av den naturhistoriske diskursens produksjon av subjekter. For Foucault iscenesetter Linné den naturhistoriske diskursen og viser – indirekte – hvordan de språklige representasjonene av ting samtidig kom til å manifestere seg som grensedragninger mellom fornuft og ufornuft. Slik fortelles naturhistorien som en (for)historie om humanvitenskapenes for-

utallige, k) som tegnes med en svært fin pensel av kamelhår, l) etcetera, m) som nettopp har knust vannkrukken, n) som på lang avstand ser ut som fluer. (s. 7)

Leksikonets bisarre klassifikasjoner danner en ironiserende kontrast til den orden de moderne humanvitenskapene pretenderer å gi med sine taksonomiske installasjoner av abstrakte navn og tvungne inndelinger av verden. På omtrent samme måte gir striden om mannebrystet en interessant utside på den feministiske diskursens ordensinstallasjoner. Striden om mannepattens taksonomiske plass vekker den samme forundring og latter som Borges' surrealistiske taksonomi gjør, men også det samme ubehaget. Ubegaget er forbundet med den produksjon av avvik som Fou-

cault har vist alltid følger i skyggen av den diskursive produksjon av normen.

Foucaults påstander om at humanvitenskapene er fanget i det språket de artikuleres ut fra, har avfødt selvkritiske refleksjoner blant kjønnsforskere over feminismens diskursive artikuleringer av et kvinnelig subjekt med (taksonomisk) fellesnevner i en kjønnsbinær opposisjonsmodell. Schiebinger viser tydelig hvordan naturhistorien bidro til å etablere kjønnsidentitet med forankring i spesifikke kulturelle og politiske diskurser om den naturgitte kvinnekroppen, men forutsetter likevel tokjønnsmodellen som noe prediskursivt gitt. Av den grunn fanger hun ikke opp de kjønnsmessige tvetydighetene – uvesentlighetene – som ifølge Foucault taust følger den naturhistoriske diskursens produksjon av identitet og differens. Den tilforlatelige striden illustrerer derfor noe «uleselig» som bare med sitt tause nærvær i teksten vekker mistanke om andre måter å lese historien på – feministisk og kritisk – som ikke forutsetter (kjønns)differensens fellesnevner, men derimot fremmedgjør seg for den. ★

Litteratur

- Badinter, Elisabeth 1981 [1980]. *Kærlighet i tilgift. Moderkærlighedens historie* (17.–20. århundrede). Danmark: Christian Erichsens forlag.
- Bateson, Gregory 1990 [1972]. «Form, Substance and Difference». I: Gregory Bateson: *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine Books, New York.
- Browne, Janet 1989. «Botany for Gentlemen: Erasmus Darwin and 'The Loves of the Plants'». *Isis* (80) 4.
- Fara, Patricia 2003. *Sex, Biology and Empire. The Story of Linnaeus and Joseph Banks*. Icon Books Ltd. UK
- Foucault, Michel 1996 [1966]. *Tingenes orden. En arkeologisk undersøkelse av vitenskapene om mennesket*. Oslo: Aventura forlag.
- Foucault, Michel 1973. *Galskapens historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Gelpi, Barbara Charlesworth 1992. *Shelley's Goddess: Maternity, Language, Subjectivity*. OUP, New York, USA.
- Keller, Evelyn Fox 1987 [1985]. *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press, USA.
- Koerner, Lisbet 1993. «Goethe's Botany. Lessons of a Feminine Science». *Isis* (84) 3.
- Koerner, Lisbet 1999. *Linnaeus: Nature and Nation*. Harvard University Press, USA.
- Lenski, Gerhard 1994. «Societal Taxonomies: Mapping the Social Universe». *Annual Review of Sociology*, Vol. 20:1–26.
- Larson, James L. 1967. «Linnaeus and the Natural Method». *Isis* (58) 3.
- Larson, James L. 1971. *Reason and Experience. The Representation of Natural Order in the Works of Carl von Linné*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Megill, Allan 1987. «The Reception of Foucault by Historians». *Journal of the History of Ideas* (48) 1.
- Merchant, Carolyn 1980. *Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper Press.
- Moyal, Ann 2001 *Platypus: The Extraordinary Story of How a Curious Creature Baffled the World*. The Johns Hopkins University Press, USA.
- Ploss, Hermann, Max Bartels, Paul Bartels 1936 [1885]. *Woman: An Historical, Gyneacological and Anthropological Compendium*, Ed. Eric Dingwall. 3 vols. St. Louis: C.V. Mosby Company.
- Schiebinger, Londa 1993b. «Why Mammals are Called Mammals: Gender Politics in Eighteenth-Century Natural History». *American Historical Review* (88) 2.
- Schiebinger, Londa 2006 [1993a]. *Nature's Body. Gender in the Making of Modern Science*. Rutgers University Press. New Brunswick, New Jersey, USA.
- Schiebinger, Londa 1997. «Creating Sustainable Science». *Osiris. 2nd Series*, Vol. 12. Women, Gender and Science: New Directions.
- Shteir, Ann. B. 1997. «Gender and 'Modern' Botany in Victorian England». *Osiris. 2nd Series*, Vol. 12.
- Solheim, Jorun 1998. *Den åpne kroppen. Om kjønnsymbolikk i moderne kultur*. Oslo: Pax forlag.
- Stearn, W.T. 1959. «The Background of Linnaeus's Contributions to the Nomenclature and Methods of Systematic Biology». *Systematic Zoology* (8) 1.
- Suleiman, Susan Rubin (ed.) 1986. *The Female Body in Western Culture*. Harvard University Press, USA.
- Teute, Fredrika J. 2000. «The Loves of the Plants; or, the Cross-Fertilization of Science and Desire at the End of the Eighteenth Century». *The Huntington Library Quarterly* (63), 3: 319–345.
- Yalom, Marilyn 1998 [1997]. *A History of the Breast*. Rivers Oram Press, London, UK.

Noter

- 1 Artikkelen fokuserer utelukkende på kapittel 2 (Why Mammals are Called Mammals) i boken samt en mer fylldig versjon, «Why Mammals are called Mammals: Gender Politics in Eighteenth-Century Natural History», publisert i *American Historical Review*, april 1993.
- 2 Den franske tittelen er *Les mots et les choses*, på norsk misvisende oversatt til *Tingenes orden*.
- 3 Batesons (1990 [1972]) behandling av taksonomiske forskjeller bør også nevnes.
- 4 Striden involverte mange. De samtidige franske naturalistene Michael Adanson og Antoine-Laurent de Jussieu ønsket for eksempel å etablere en «naturlig taksonomi» i stedet for det de oppfattet som Linnés «kunstige taksonomi». Det heter seg at denne retningen «dannet utgangspunktet for det som i Tyskland senere ble beskrevet som Naturphilosophie». Koerner (1993)

- 5 *Epitetet* viste gjerne til en egenskap ved arten, f.eks. *Homo sapiens* (*sapiens* = klok), men kunne også referere til levestedet, til funnstedet eller til en person. Det kunne imidlertid også være rent oppdiktede beskrivelser.
- 6 En hierarkisk orden ble registrert, men nivåene var ikke verdangerte eller definert i form av utviklingsstadier eller -trinn. Arter som lignet hverandre, ble ført i samme slekt, ulike slekter i samme orden, og ordener ble samlet i klasser. Klassene ble tilordnet dyre- eller planteriket. Senere har to kategorier blitt tilført (familie, rekke) Linnés system av fem. I dag: art, slekt, familie, orden, klasse, rekke, rike samt en rekke valgfrie kategorier (bl.a. domene) hvor en finere inndeling anses formålstjenlig.
- 7 Plantene ble delt inn i klasser og ordener på grunnlag av forplantningsorganene (støvbærere og fruktemner): Linnés 24 planteklasser tok utgangspunkt i støvbærernes antall, lengde og posisjon.
- 8 Aristoteles skilte alle naturlige ting i mineraler, planter og dyr, men holdt mennesket utenfor.
- 9 Feministisk «ståsted» viser her til en forskningskritisk ambisjon om å fremvise betydningen av kjønn. Det finnes etter hvert mange og svært ulike feministiske vitenskapsteoretiske tilnærminger.
- 10 «Platypus» er sammensatt fra gresk: *platypous*, plattfot, og fra latin: *anatinus*, and-lignende.
- 11 Som en hybrid fikk dette dyret også navnet *Ornithorhynchus paradoxus*, noe det hadde helt frem til 1884, da det som følge av nye oppdagelser ble oppgradert til et pattedyr, *Ornithorhynchus anatinus*. Striden om nebbdyret sto lenge i fare for å velte hele klassifikasjonssystemet (jf. Moyal 2001).
- 12 Paleontologer mener i dag at tilstedeværelse av melkekjertler er bare ett av minst seks karakteristiske trekk ved pattedyr.
- 13 Linné: «Les All females [...] have lactiferous mammae of determinate numbers, as do males (Except for the horse)» fra *Systema Naturae* (1758:14,16); Schiebinger (1993b:387)
- 14 Legenden om Romas grunnleggere, Romulus og Remus, som dies av en ulvinne, er kanskje det mest kjente eksempelet.
- 15 Schiebinger viser til Ploss, Bartels & Bartels (1936 [1885])
- 16 Schiebinger (1993b) viser bl.a. til lover i Frankrike, 1793, og i Tyskland/Prøyssen, 1794.
- 17 Schiebinger (1993b) viser til at under feiringen av republikken i 1793 var «brystet» blitt et opphøyd symbol på fornyelsen, mens kvinnene var henvist til sine moderlige plikter i hjemmet.
- 18 Schiebinger (1993b:409): «Linnaeus systematics had sought to render nature universally comprehensible, yet the categories he devised infused nature with middle-class European notions of gender.»
- 19 *Vitensarkeologi* viser i særlig grad til Foucaults historiske tilnærminger i verkene fra 1960-tallet (jf. *Galskappens historie*, 1961, *Klinikkens fødsel* 1963, *Ordene og tingene*, 1966), og noen metodiske prinsipper redegjort for i *Kunnskapens arkeologi* fra 1969. Som begrepet antyder innebærer arkeologi en utgraving av ulike lag eller sedimentære strata av tause forutsetninger («arch») som ligger til grunn for en gitt kunnskap. Vitensarkeologi omtales gjerne som en undersøkelse av de historiske mulighetsbetingelsene for kunnskapsproduksjon, dvs. av bestemte diskursive praksiser (i.e. nettverk av eksempelvis økonomiske, politiske, moralske og religiøse tekster) som gjør etableringen av en bestemt type viten mulig og legitim i ulike epoker. I motsetning til tradisjonell idé- og vitenskapshistorie som forutsetter kontinuerlig fremskritt og forbedring av vitenskapelige metoder, blir det på arkeologiens (diskursive) nivå mulig å påvise diskontinuitet, forskyvinger eller fundamentale brudd i vitenskapens utvikling.
- 20 For de tidlige resepsjonene av Foucaults arkeologi blant historikere, se bl.a. Megill (1987)
- 21 Foucault (1996 [1966]) bestrider den tradisjonelle tesen at naturhistorien utgjør evolusjonsteoriens forhistorie. Han viser bl.a. til at et evolusjonært perspektiv på naturen involverer tid som et utviklingsprinsipp i utviklingen og organiseringen av artene, mens tid ligger utenfor naturhistoriens bestemmelse av naturfenomeners essensielle natur. Poenget er at deres natur allerede er gitt (før tid) i en slags ideell taksonomisk tabell. For en naturhistoriker er det, paradoksalt nok, derfor umulig å tenke seg naturens historie, dvs. temporalitet/ utvikling. Forskjellene er så store mellom naturhistorien og evolusjonslæren at de ikke, som han kategorisk hevder, engang bør betraktes som del av samme intellektuelle prosjekt.
- 22 Jf. f.eks. Merchant (1980) og Fox Keller (1985) som delvis baserer seg på Merchant.
- 23 «Skammelig opphav» eller *Pudenda Origo* er et begrep Nietzsche benytter i *Historiens nytte (Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben, 1874)*. Det står i motsetning til *Wunderursprung* som han anklager historikere å ta utgangspunkt i.
- 24 Språkets nye status som autonomt instrument forklarer også, ifølge Foucault, hvorfor man slutter å inkludere alt som er sagt om et dyr – i myter og fortellinger – i kunnskapen om det. Kunnskap skilles fra kjennskap, fakta fra fiksjoner, lovmessigheter fra alminnelig litteratur.
- 25 I.e. Enten fra *systemet*, hvor man gjør en kunstig spesifikasjon ut fra et lite antall elementer (f.eks. elementer viktige for befruktningen), eller gjennom en *metode*, hvor man begynte med tilfeldig valgte plante- eller dyrearter og deretter beskrev hver art i detalj.
- 26 Foucault (1996 [1966]:187); Linné: *Philosophie Botanique*.
- 27 Foucault (1996 [1966]:190).
- 28 Det er verdt å merke seg at anatomen på det tidspunkt hadde mistet den posisjon den hadde i renessansen. Menneskets anatomi hadde da lenge vært beskrevet ut fra dyrs anatomi. I middelalderen var det kirkelig forbud mot dissekering av mennesker. Da man i renessansen ga tillatelse til å skjære i kropp, tok man fremdeles utgangspunkt i læreboken til den antikke legen, astronomen og filosofen Galens (Claudius Galenus), som hadde beskrevet mennesket ut fra dyrets anatomi. Det var ikke før mot slutten av århundret, spesielt ved George Cuvier (1769–1832), at anatomen skulle gjenfinne den førende rollen den hadde i renessansen.
- 29 Foucault (1996 [1966]:191).
- 30 Med utgangspunkt i deres radikalt forskjellige begreper om «liv» bestrider Foucault at naturhistorien kan betraktes som forstadiet til den moderne biologien slik den oppstår i begynnelsen av det 19. århundret. Natur-

historien beskjeftiget seg riktignok mest med levende ting, men var i prinsippet ikke begrenset til «det levende». Prosjektet besto i å utvikle et språk for å taksonomisk klassifisere av alle ting i naturen, ikke bare de tingene som hadde den egenskap å være «i live». Når man brukte ordet «liv», viste det først og fremst til et «karakertrekk» i taksonomisk forstand – i den univervelle distribusjonen av alle naturens vesener. Biologien, derimot, er en vitenskap om livet, en tilnærming spesielt tilpasset kategorien «levende ting». Det kan ikke finnes noen biologisk kunnskap om ikke-levende ting. Det «liv» som er definerende for biologien, finnes altså ikke i naturhistorien.

31 Foucault (1996 [1966]:201).

32 Schiebinger (1993b:411): «Linnaeus saw the females of all species as tender mothers, a vision he (wittingly, or unwittingly) projected onto Europeans' understanding of nature. This was not the only instance in which Linnaeus suffused nature with parochial notions of gender. In his biological taxonomy – for which he was hailed the father of modern botany – Linnaeus established (hetero) sexuality as the key to classification. In so doing [...] he gave male parts priority over female parts in determining the status of an organism in the plant kingdom, imposing traditional notions of gender hierarchy onto science».

33 Foucault (1996 [1966]:7) hevder sågar at denne fabelen er selve utspringet for boken.

AV MERETE LIE

Kjønn fra innsiden

Denne artikkelen diskuterer relevansen av de nye biovitenskapene for forestillinger om kjønn, kropp og reproduksjon. I forskning og forskningsformidling innenfor bioteknologi benyttes en ny type bilder av kroppens indre, produsert ved hjelp av avansert medisinsk teknologi. I dag er fremstillingene av kroppens biologi i stor grad knyttet til celler og gener. Historien om reproduksjonen er blitt til en historie om sammensmelting av to celler, og cellebildene fungerer som fantasieggende figurasjoner av reproduksjonen. Artikkelen vil presentere denne nye typen bilder av kroppens indre og diskutere hvordan de bidrar til nye forestillinger om kropp, kjønn og reproduksjon, og om de bidrar til å produsere nye forbindelseslinjer mellom natur og kultur.

Mens feministisk teori har fjernet seg stadig mer fra biologiske teorier om kjønn, så har på samme tid de nye biovitenskapene, og særlig genforskningen, fått mye oppmerksomhet fra media og vært et viktig bidrag til den allmenne forståelsen av kjønnsforskjeller. Dette gir grobunn for et økende skille mellom kjønnssteoretiske og folkelige forståelser av kjønn. Skillet mellom natur og kultur har lenge fremstått som en form for «sex war», der den ene siden sier at biologien har forrang for kulturen, mens den andre siden sier at det vi tolker som biologi, er sett gjennom kulturens filter og derfor i siste instans også er kultur.

Feministiske vitenskapsstudier studerer produksjonen av naturvitenskapelig kunnskap og hvilke implikasjoner den har: enten ved å formulere nye teorier om kjønn, implisitt eller eksplisitt, eller ved å neglisjere kjønn. En viktig ambisjon i de tidlige studiene var å vise i hvilken grad kulturen er innbakt i vitenskapen og dermed å destabilisere forståelsen av kjønn som et produkt av natur (Bleier 1984; Keller 1985). Thomas Laqueurs *Making sex*, om legevitenenskapens redefinering av kjønnsforskjeller fra en ettkønns- til en tokønnsmodell, fikk stor innflytelse innenfor kjønnsforskningen (Laqueur 1990).

Som utgangspunkt for denne artikkelen vil jeg peke på to forhold. Det ene er at debatten om biologien nærmest stoppet opp der Laqueur satte punktum («from the Greeks to Freud»), mens vitenskapens blikk på biologisk kjønn raskt utviklet seg videre. Det andre er at det kan stilles spørsmål ved om studiene av kulturelle konstruksjoner av kjønn innenfor biomedisinsk vitenskap (se f.eks. Schiebinger 2000) har medført en fornyet interesse for den biologiske kroppen innenfor feministisk teori, eller om det tvert imot har ledet til en marginalisering av biologien – den viste seg jo å være et kulturprodukt.

Feministiske vitenskapsstudier kan fun-

gere som brobyggere mellom natur og kultur i kjønnsforskningen. På grunn av den raske utviklingen innenfor bioteknologi og genforskning er biovitenskapene et felt som det blir stadig viktigere å forholde seg til. Det dreier seg om ny biologisk kunnskap som endrer tidligere modeller av kroppen og dens funksjoner, og om forskning som griper inn i og endrer kroppens biologiske prosesser. Bioteknologien, eller det mer utvidete begrepet som vi ikke har på norsk, *the new life sciences*, omfatter en rekke vitenskapsgrener som studerer hvordan levende organismer reproduserer, og hvordan de kan reproduseres på nye måter, slik som ved kloning. Samtidig produseres nytt materiale for å forstå og fortolke hvordan kroppens organer fungerer, noe som igjen bidrar til nye kulturelle forståelser av den biologiske kroppen og den menneskelige reproduksjonen.

Denne artikkelen skal gå inn på en liten flik av det enorme området biovitenskap og bioteknologi. Den bygger på studier innenfor feltet kjønn, teknologi- og vitenskapsstudier (*feminist technoscience studies*), samt materiale fra forskningsprosjektet «Forståelser av kjønn, gener og reproduksjon»,¹ som handler om hvordan reproduksjonsteknologi og genteknologi influerer på forestillinger om kjønn, kropp, reproduksjon og slektskap.

Mens biovitenskap og bioteknologi produserer kunnskap om biologiske prosesser og kunnskap som kan bidra til å endre disse prosessene, produserer de samme vitenskapene også et viktig materiale for den kulturelle produksjonen av kjønn og kjønnsforskjeller. Bioteknologien bringer med seg nye begreper og nye fortellinger om hvordan kroppen fungerer. Sentralt i denne sammenheng er at i forskningsformidling innenfor bioteknologi benyttes en ny type *bilder* av kroppens indre, produsert ved hjelp av avansert medisinsk teknologi. Bildene finnes i informasjonsmateriell, i

media og på Internett, og de reproduseres i mange og ulike sammenhenger.

Jeg vil her diskutere relevansen av de nye biovitenskapene for forestillinger om kjønn, kropp og reproduksjon. Dette vil jeg gjøre på bakgrunn av tidligere studier av den kjønnete kroppen innenfor de biomedisinske vitenskapene. Forskere i grenselandet mellom natur- og kulturvitenskap har vist blant annet hvordan «oppdagelsen» av hormoner, og senere DNA og gener, har endret forståelsen av biologiske kjønnsforskjeller. Jeg vil vise noe av det nye bildematerialet fra kroppens indre og diskutere hvordan det fungerer som fantasi-eggende figurasjoner av reproduksjonen. Hvordan fremstilles kroppens indre, og peker bioteknologiens fremstillinger på nye forbindelseslinjer mellom natur og kultur?

Biologiens kulturelle fortellinger om kroppen

Viktige bidrag for å løse opp det kjønnteoretiske skillet mellom natur og kultur har vært kulturstudier av biomedisinens skiftende teorier om biologiske kjønnsforskjeller. Disse studiene peker på at forestillingen om naturen som «ren natur» i motsetning til det kulturelle og menneskeskapte er en spesifikk historisk konstruksjon. Det finnes en rekke interessante studier av naturvitenskapens fremstillinger av den kjønnete kroppen (f.eks. Birke 2000; Gallagher og Laqueur 1987; Johannisson 1994; Schiebinger 2000). Studien refereres hovedsakelig til som kulturens triumf over naturen i den forstand at kroppen fremstår som et produkt av vitenskapens kulturelle blikk. Samtidig formidler de imidlertid et annet viktig budskap, nemlig den enorme betydningen kropp og biologi har hatt og fortsatt har i forståelsen av kjønn.

Her er vi inne på den flertydige forståelsen av begrepet biologi (Spilker 2008). Det refere-

rer på den ene siden til kroppens organer og funksjoner, forstått som natur. På den andre siden refererer det til et fag, det vil si biologi som vitenskapen om levende organismer, og dermed også til kultur. Biomedisinsk vitenskap forklarer spesifikke kjønnsforskjeller ut fra kroppens biologi. En parallell prosess er at biologiske forklaringer formidles og fortolkes kulturelt, gjennom undervisning, lærebøker og annen overføring av kunnskap. Biovitenskapene er den viktigste kilden til begreper om og kunnskap om kroppen (jf. Oudshoorn 1994). Vitenskapen forklarer hvordan kroppen er bygget opp, og hvordan de forskjellige organene i kroppen fungerer. Det er lite dristig å si at denne typen kunnskap er en langt viktigere kilde til forståelsen av kjønn i vårt samfunn enn det kjønnsforskningen er, spesielt ved at den biologiske fremstillingen av kropp og kjønnsforskjell er en type grunnleggende kunnskap som formidles i skolen.

Det er i første rekke historikeren Thomas Laqueur's skildring av hvordan den medisinske vitenskapen bidro til en overgang fra en ettkønns- til en tokjønnsmodell som har fått stort gjennomslag i kjønnsforskningen (Laqueur 1990). Ifølge historikere ble tokjønnsmodellen, etter at den var blitt anerkjent i vitenskapen, fulgt opp av en jakt på det organet i kroppen som inneholdt selve essensen av kjønn (Schiebinger 1987). Gjennom 1800-tallet konsentrerte vitenskapen seg om kjønnsorganene, men et radikalt nytt skritt, sier Londa Schiebinger, var å hevde at også skjelettet hadde to kjønn. Dette fordi skjelettet er det sentrale organet som alle andre kroppsdel er festet til, mens kjønnsorganet er en mer avgrenset kroppsdel. Hvis det kvinnelige og mannlige skjelettet viste seg å være forskjellig, måtte det bety at alle organer var kjønns-spesifikke fordi de var knyttet til og dermed formet av skjelettet (Schiebinger 1987:53).

Enda en radikal endring i synet på den

kjønnete kroppen fant sted i første halvdel av 1900-tallet da kjønnsforskjeller ble lokalisert til hormonsystemet (Oudshoorn 1994). Denne endringen i de biologiske forklaringene på kjønnsforskjeller førte til at man begynte å tenke og snakke om kroppen på en helt ny måte, ifølge Oudshoorn. Mens man før snakket om kjønnsforskjeller knyttet til identifiserbare organer i kroppen som har spesielle funksjoner, så førte forskningen på hormoner til at man forklarte kjønnsforskjeller med kjemiske substanser som er overalt i kroppen og som ikke bare leder til ulike kroppslige disposisjoner og ferdigheter, men påvirker direkte ulikhet i emosjoner og følelsesmessige disposisjoner.

Etter at kjønnsforskjellen var lokalisert til hormonsystemet, ble den også mer abstrakt og vanskelig å forstå. Paradoksalt viste det seg at selv om kjønnsforskjell nå ble fremstilt som mer altomfattende, viste den seg å være mindre dikotom. Østrogen og testosteron fikk navnet kvinnelige og mannlige kjønns hormoner til tross for at begge kjønn har begge typer hormoner, men i ulik mengde. I tillegg varierer hormonnivået gjennom ulike livsfaser, slik at østrogennivået synker hos kvinner og testosteronnivået hos menn etter overgangsalderen. Ut fra en hormonell forståelse av kjønn kan man si at kroppen er «mer» kvinnelig og mannlige fra puberteten til overgangsalderen enn i de andre livsfasene.

Etter at kjønnsforskjellen var plassert i hormonsystemet, hadde den vitenskapelige fremstillingen av kjønnene gjennomgått noen radikale endringer. Hormonene kunne ikke avbildes, ikke lokaliseres et bestemt sted i kroppen, og i starten heller ikke ekstraheres fra kroppen for bruk i videre utforskning av dem. Videre var altså hormonforskjellen en gradforskjell og ikke en dikotom forskjell. Hormonnivået kunne også manipuleres og endres, og begge typer kjønns hormoner ble

brukt i medisinsk behandling. Hormonsystemet kan tolkes som en biologisk modell av kjønn som verken er dikotom eller stabil, men det er ikke den tolkingen som ble rådende verken innenfor vitenskapssamfunnet eller i formidlingen om hormonsystemet. Kjønnsforskjeller ble tvert imot tolket som mer altomfattende, og i mer metaforiske termer som gjennomsyrende, etter at hormonsystemet ble den dominerende forklaringsmodellen.

I siste halvdel av det forrige århundret har genet forskjøvet hormoner i den allmenne forståelsen av biologiske kjønnsforskjeller. Igjen er det snakk om radikale nytolkninger av kroppens biologi. Genetikken oppsto gradvis i løpet av det 20. århundret, som vitenskapsforskeren Evelyn Fox Keller har døpt «genets århundre» (Keller 2000). Genetikken har hatt stor innflytelse på forståelsen av livets opprinnelse, på forståelsen av arvelige egenskaper og arvelig sykdom, og på vitenskapelige så vel som folkelige teorier om kjønnsforskjeller. Et høydepunkt i genetikkenes århundre var initiativet til *the human genome project*, som skulle kartlegge det menneskelige genom, knyttet til den ambisiøse målsetting om en kartlegging av alle «bokstavene» i «Livets Bok». De store ressursene som ble satt inn for å kartlegge det menneskelige genom, førte derimot til noe annet enn forventet:

What is most impressive to me is not so much the ways in which the genome project has fulfilled our expectations but the ways in which it has transformed them. (Keller 2000:5)

Ifølge Keller er en viktig effekt av genforskningen at vi har endret våre forestillinger både om gener og menneskers biologiske egenskaper. På tross av alle forventninger om at forskningen skulle gi støtte til forestillingen om gener som determinerende for egenskaper,

bidro kartleggingen tvert imot til å rive ned en slik forståelse.

Prosjektet ble startet ut fra en forståelse av at hvert gen koder for en egenskap, hos mennesker som hos alle andre levende organismer. Av det følger også at kompliserte skapninger må ha flere gener enn enklere organismer.

Stor var overraskelsen, eller skuffelsen, da det viste seg at mennesket har langt færre gener enn antatt. Det betød også at det var umulig å kople ett gen til en spesiell egenskap, noe som ville ha krevd et enormt antall gener. Et viktig resultat av forskningen var at forholdet mellom gen og egenskaper, slik som å være disponert for en spesiell sykdom, ikke kunne påvises ved å kartlegge en arts gener (Keller 2000, Treimo 2007).

Slik var det først og fremst forståelsen av gener som begrep og fenomen som ble endret gjennom forskningsprosjektet om det menneskelige genom. I stedet for å få en avdekking av genetiske programmeringer for spesifikke egenskaper, bidro prosjektet til å endre forståelsen av gener fra enkle koder til kompliserte sammenhenger mellom gener og mellom biologi og miljø. Det åpnet også for en ny retning innen genforskningen, funksjonell genomforskning, som en konsekvens av at genes funksjoner viste seg å være langt mer kompliserte enn antatt på forhånd (Franklin og Roberts 2006, Keller 2000).

Genet har likevel beholdt sin posisjon som kulturelt ikon og sin sterke stilling i kulturelle forestillinger om arv, personlige egenskaper og kjønnsforskjeller (Nelkin og Lindee 1995, Åsberg 2005). Attraksjonen ligger i de enkle fortellingene om genet som kode for egenskaper, men også i overensstemmelsen med andre nåtidige tankemodeller om programmering og informasjonsstrømmer (Lie 2004). Den nye retningen i forskningen har tatt, mot funksjonell genomforskning, har ikke fått på langt nær så stor oppmerksomhet. Likevel er det

interessant at dreiningen innenfor genforskningen bidrar til å destabilisere forståelsen av ferdigprogrammerte egenskaper, også de som er knyttet til kjønn.

Kroppen som tekno-vitenskap

Blant forskerne innenfor feministiske vitenskapsstudier finnes «rene kulturforskere», men det er også flere med bakgrunn fra naturvitenskapene (slik som Fox Keller, Oudshoorn og Haraway). Innen forskning om teknologi/bioteknologi har spesielt Donna Haraway utfordret skillet mellom natur og kultur på en måte der begge har sin plass og det ene ikke reduseres til det andre (Haraway 1991, 1997; og på norsk i Asdal mfl. 1998). Som svar på en utbredt teknofob holdning blant feminister og kulturforskere kom Haraway med en mer offensiv og teknofil tilnærming, blant annet med sitt kyborg-manifest (Haraway 1991). Her hentet hun et begrep fra 1960-tallets kybernetikk, der det organiske og tekniske forenes (kybernetikk og organisme),² og omskapte det til en figur som forteller noe viktig om hvordan det er å leve i symbiose med avanserte teknologiske systemer. Med de nye grenseoverskridelsene i bioteknologiene er dette spørsmålet bare blitt mer og mer aktuelt. Ifølge Haraway kan man like det eller ikke, men i dag er menneskene over store deler av kloden nødt til å forholde seg til det å leve i symbiotiske forhold med avansert teknologi, og feministiske forskere utfordres til å utforme både forskningsmessige og politiske strategier på det grunnlaget.

Innenfor vitenskapssamfunnet vil mange insistere på å holde begrepet vitenskap atskilt fra teknologi, der vitenskapens ideal er fri og uavhengig forskning. Teknologi derimot, dreier seg om kommersiell og praktisk anvendelse av vitenskapens resultater i form av innovasjoner for å produsere nye redskaper og

nye metoder. Begrepet tekno-vitenskap peker på at disse prosessene er tett sammenvevet. For eksempel er datateknologien en forutsetning for nyere genforskning og en rekke andre vitenskapsgrener, og tekniske innovasjoner bidrar til nye vitenskapelige resultater så vel som kommersielle produkter, med p-pillen som et illustrerende eksempel. Videre produserer vitenskap produkter av materiell så vel som ikke-materiell art, som også vanskelig kan skilles fra hverandre.

En av Donna Haraway's metoder å forholde seg til de nye tekno-vitenskapene på er å skape figurasjoner, det vil si kraftfulle figurer som gir assosiasjoner og utløser følelser, og hvor hensikten er å åpne opp for å se endringspotensialet i de produktene de nye vitenskapene frembringer.

Figures must involve at least some kind of displacement that can trouble identifications and certainties. (Haraway 1997:11)

OncoMouse, som er en patentert, genmanipulert mus til bruk i kreftforskningen, fungerer ikke bare som et forsøksdyr, men også som en slik figur som forstyrrer etablerte grenser og identiteter. Figurasjonene skal ikke leses som *science fiction*, det vil si en form for uvirkelighet, men tvert imot synliggjøre vitenskapens nye veier. Med inspirasjon fra dette begrepet skal jeg analysere bilder fra biovitenskapen som kan sies å være en form for figurasjoner i den forstand at de i likhet med Onco-musen er både virkelige og uvirkelige. Bildene fremstiller deler av kroppens biologi, samtidig som det bare er i samspill med avansert teknologi at disse fenomenene kan fremstå som synlige og forståelige.

Når det gjelder gener og DNA, er det også relevant å bruke betegnelsen *factish*, fra vitenskapsteoretikeren Bruno Latours terminologi, som er en blanding av fakta og fetisj (Latour

1999). Bilder av DNA-spiralen, *the double helix*, er et eksempel på denne blandingen av vitenskapelige *facts* og kulturens fetisjering av utvalgte deler av vitenskapen. Ifølge Nelkin og Lindee (1995) har genet og DNA-spiralen fått posisjon som kulturelle ikoner. Denne blandingen av fakta og fetisj bidrar til oppløsning av grensene i begrepsparet natur og kultur og peker på at mens vitenskapen vanligvis forstås som en virksomhet som produserer kategorier og trekker opp grenser, så inngår også redefineringer og oppløsning av grenser i denne virksomheten (Lock 2008).

I en av de tidlige studiene av reproduksjonsteknologi hevdet Marilyn Strathern (1992) at det er blitt en utbredt følelse at det er «mindre natur» i verden enn før. Samtidig skaper denne følelsen forvirring i kulturens begrepsverden, for hvis møter med teknologi på stadig flere områder medfører en følelse av mindre natur, burde dette føre til mer av det motsatte, nemlig kultur. Det som gjør teknologi skremmende for mange, ifølge Strathern, er at den oppfattes som en slags «kultur uten mennesker» – altså et bilde på det utenkelige eller noe utenfor kategoriene.

Bioteknologien er i seg selv et begrep som overskrider grensen mellom teknologi på den ene siden og bios/liv i form av levende organismer på den andre siden. På flere måter bidrar bioteknologien til en destabilisering av forholdet mellom begrepene natur og kultur. Mens naturbegrepet har vært knyttet til det som eksisterer i en grunnleggende og uformidlet tilstand, dreier genetisk og bioteknologisk forskning seg om prosesser hvor naturen og «livet selv» kan manipuleres og endres (Franklin og Lock 2003). Biologisk materiale kan transformeres, for eksempel når man benytter embryonale stamceller til å produsere nye typer celler som kan erstatte skadet vev i kroppen. Dermed fungerer ikke lenger kroppens celler som «ren» eller uformidlet

natur. Biologisk materiale virker sammen med teknologi og endres ved hjelp av teknologi. Et annet eksempel er at naturen kan «assisteres», slik som når en eggcelle befruktes i laboratoriet og implanteres hos en surrogatmor. Det vil si at man ved hjelp av teknologi etterligner kroppens biologiske prosesser der «naturen svikter».

Eksempelene som følger, dreier seg om bilder av biologi, altså natur, men det er bilder som ikke kunne vært fremstilt uten hjelp av avansert teknologi. Ved første blick er det lett å forestille seg at dette er ren og uformidlet natur, for eksempel et bilde av eggcellen slik den ser ut når den har modnet og er på vei ned i egglederen. Eggcellen på bildet er likevel et produkt av teknikker for kikkhullskirurgi, mikroskopi, foto, forstørrelse, kontrastvæsker med mer. Bildene er i seg selv hybrider i den forstand at de fremstiller deler av kroppens biologiske bestanddeler, men disse kan ikke avgrenses og sees uten vitenskapelig kunnskap og apparatur. I det følgende blir de analysert som figurasjoner der fakta blandes med fiksjon og produserer nye fantasieggende bilder av kjønn og reproduksjon.

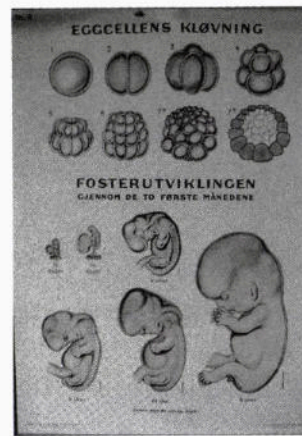
Kroppen i bilder

Mens kroppens indre opp gjennom historien har fremstått som et mysterium, har den langsomt begynt å vise innsiden ut ved hjelp av stadig mer avanserte bildeteknologier, slik som røntgen, ultralyd og MR. I dag kan man fotografere ikke bare kroppens organer, men ved bruk av elektronmikroskopi også kroppens mikroskopiske bestanddeler, slik som celler med en synlig cellekjerne. Bilder av egg, sæd og fosterutvikling har bokstavelig talt vrent innsiden ut og gitt en helt ny type materiale for å fortolke reproduksjonen. Bildene brukes ikke bare av forskere og medisinsk personell, men spres også til allmennheten ved å repro-

duseres i media som aviser, TV, populærvitenskapelige magasiner og på Internett.

Til denne artikkelen har jeg hentet bilder fra Bioteknologinemndas nettsider. Dette er bilder som brukes til å formidle kunnskap om bioteknologi, til bruk i skolen og ellers til et bredt publikum.

Først et ørlite tilbakeblikk som peker på en forskjell. Gjennom lang tid har folk flest fått kroppens indre presentert i form av plansjer.

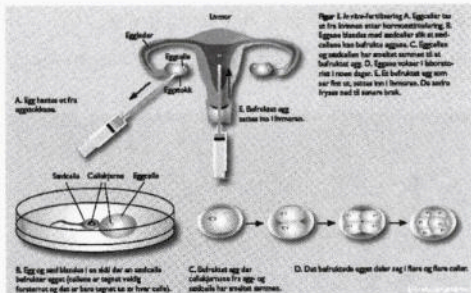
Figur 1. Plansje fra Sagvåg skule, ikke datert. (http://skule.stord.kommune.no/sagvaag/natmil_utstyr.htm)

Slike stiliserte illustrasjoner var tidligere grunnlaget for å danne seg et bilde av hvordan kroppens ulike organer ser ut og hvor de er plassert. Fortsatt er disse en viktig del av grunnlaget for allmennkunnskapen gjennom for eksempel hvordan kroppen fremstilles i skolebøkene, og den stiliserte formen brukes fortsatt i opplysningsmaterieell, slik som figur 2 fra Bioteknologinemndas temasider om assistert befruktning.

Poenget i denne sammenheng er at plansjene ikke gir noen illusjon av å fremstille kroppen i annet enn stilisert form. Samtidig som plansjer fortsatt brukes, er også en helt annen type bilder av kroppens indre blitt tilgjengelige for allmennheten. Det dreier seg om digitale, fargelagte bilder av organer helt

ned på cellenivå og fra cellenes indre liv. Det dreier seg også om filmsnutter der organer eller celler er i bevegelse. Stadig mindre deler av kroppen kan identifiseres og avbildes. I media brukes bildene som opplysningsmateriale om kropp og reproduksjon. Samtidig fungerer de som figurasjoner av en virkelighet som ikke kan sees eller berøres. Vår forestillingsverden utvides på denne måten, og intervjuer viser at folks forestillinger om egg- og sædceller har inkludert vitenskapens fortellinger om gener, kromosomer og kloning (Ravn 2008, Spilker 2008).

Figur 2. Fra Bioteknologinemndas temasider. (http://www.bion.no/tema/assistert_befruktning.shtml#g5)

I fremstillingene er det lagt vekt på det dramatiske og det estetiske. Deler av kroppen isoleres, forstørres, og ikke minst, fargelegges. Grensene mellom fagprofesjonenes billedmateriale og kunst glir over i hverandre (Pålsson 2007; Bjerga 2008). I en fascinerende studie av populærvitenskapelige tidsskrifter og nettsider viser Cecilia Åsberg (2005) hvordan gener fremstilles i form av indre landskaper. Hun fokuserer på hvordan forestillinger om genet formes diskursivt ved å binde sammen tema, bilder og historier i kulturen, slik det er gjort i hennes materiale fra populærvitenskapen. Hun viser hvordan bildene iscenesetter genet på spesielle måter som forteller leseren hva gener er og gjør, og hvordan de danner grunnlag for nye forestillinger om

kjønn, seksualitet og rase. Genene brukes også til å omskrive evolusjonen i termer av DNA og genetiske mutasjoner, eller med andre ord til å skape en ny tankemodell for den samme historien. Alternativt skrives nye historier inn i etablerte mønstre, for eksempel når en fremstilling av de ulike evolusjonshistoriene for x- og y-kromosomene illustreres med et bilde av Adam og Eva i form av et klassisk romantisk møte mellom «han og hun» (Åsberg 2005:257).

Medieforskere peker på at populærkulturen og vitenskapen ikke bare bruker samme bildeteknologi, men at de også lever av hverandre:

Science and medicine furnish the raw material and the technological apparatus for narratives and spectacles in virtually all venues of popular culture. At the same time, science and medicine, in turn, regularly employ the representational conventions of popular entertainment. (Treichler mfl. 1998:3)

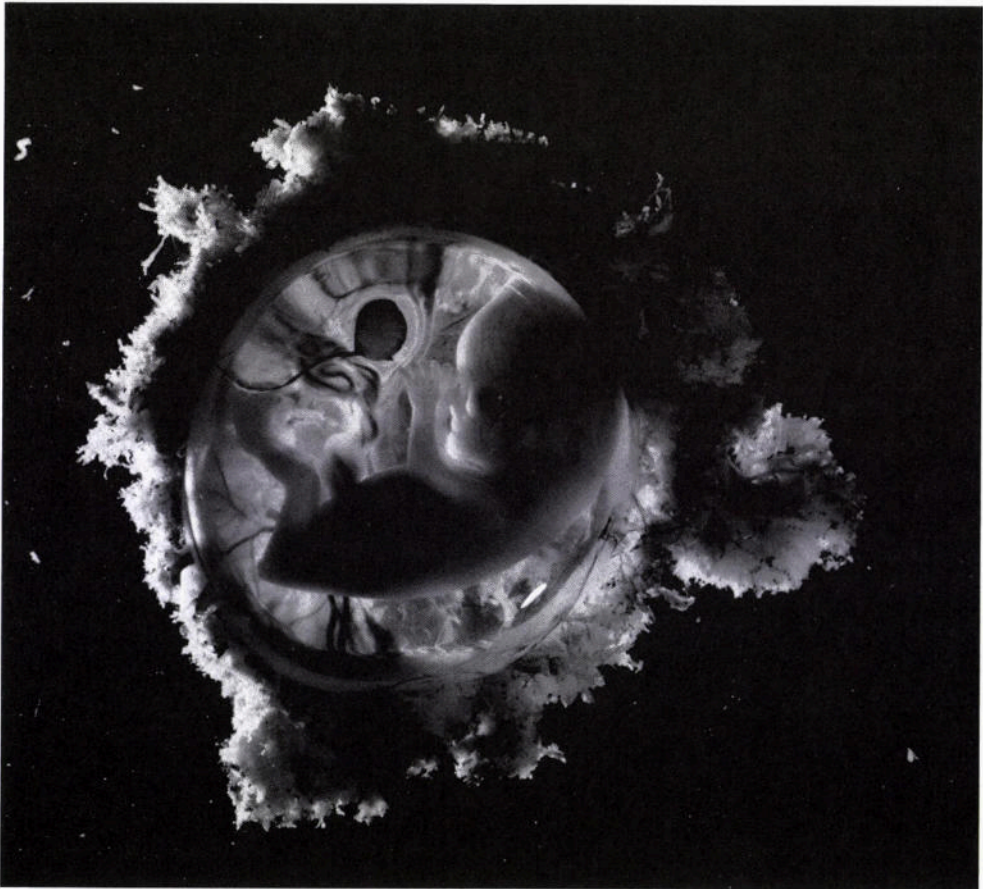
Populærkulturen bygger på naturvitenskapens organismer når de skal produsere sine *science fiction*-monstre, mens vitenskapen låner populærvitenskapens fremstillingsformer når de skal formidle sine resultater. Begge parter er influert av hverandre i en prosess der materiale glir over fra den ene siden til den andre. Dette illustreres godt i en studie av hvordan kloning har blitt presentert i media (Haran mfl. 2007). Forfatterne viser hvordan fenomenet allerede eksisterte i *science fiction* før det ble virkeliggjort av forskere, og hvordan ideer har vandret fram og tilbake mellom vitenskap og fiksjon. Siden kulturens arbeid med å gi fenomenet mening og plassere det etisk og sjangermessig allerede hadde begynt i film og litteratur, ble dette videreført innenfor den samme typen prosesser for å skape

mening knyttet til fenomenet da kloning ble virkeliggjort i vitenskapen.

Siden 1960-tallet har Lennart Nilssons bilder av fosterutviklingen representert en slik sjangerblanding av fiksjon og vitenskap. Innenfor feministisk forskning har bildene hans blitt tillagt stor betydning for endringer i forståelsen av kvinnekroppen og reproduksjonen (Bryld og Lykke 2002; Duden 1993).

Barbara Duden (1993) brukte blant annet dette bildet for å illustrere hvordan fosteret fremstilles uten kontekst, metaforisk som en skapning i verdensrommet, og billedmessig som en parallell til datidens astronauter med en assosiasjon til forskningens store gjennombrudd. Innenfor feministisk forskning har man

vært særlig opptatt av hvordan ultralydundersøkelser og fosterbilder har bidratt til at fosteret i dag fremstilles som et separat individ, og ikke som en del av morens kropp (Duden 1993; Kvande 2008; Ravn 2004; Sætnan 1996). Fosterbildene har gitt materiale til å identifisere en rekke detaljer i fosterutviklingen og dermed bidratt til å redefinere fosterutviklingen fra en integrert prosess til en rekke separate stadier. Detaljert dokumentasjon av fosterutviklingen og identifikasjon av tidlige stadier har hatt konsekvenser for abortdebatten. Det har også hatt betydning for hvilke spørsmål som stilles, og måten det argumenteres på i den bioetiske debatten knyttet til reproduksjonsteknologi og fosterdiagnostikk.

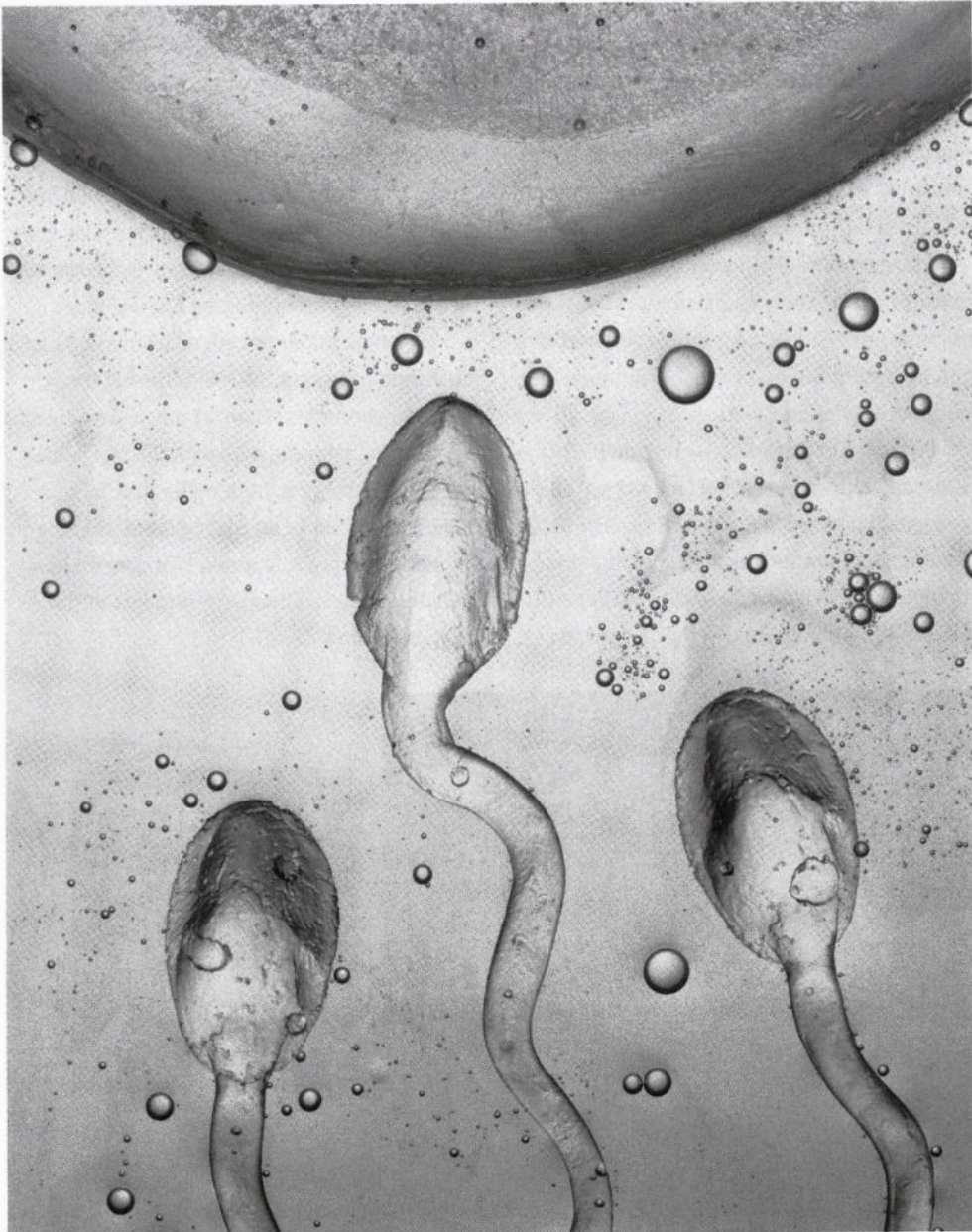

Figur 3. Lennart Nilssons «Spaceman» fra hans bok *Et barn blir til*. (http://www.lennartnilsson.com/child_is_born.html) (Foto: © Lennart Nilsson, Bonnier Fakta AB)

Materiale for nye figurasjoner av kropp og kjønn skapes på denne måten i et samspill mellom vitenskap og populærkultur, fakta og fiksjon. En interessant figurasjon er den fortettete fremstillingen av reproduksjonen

som et møte mellom eggcelle og sædcelle. Ved hjelp av nye bildeteknikker kan stadiene i prosessen illustreres, og dermed visualiseres møtet mellom «hun og han» på helt nye måter.

Bildeteksten til figur 4 forklarer at befrukt-

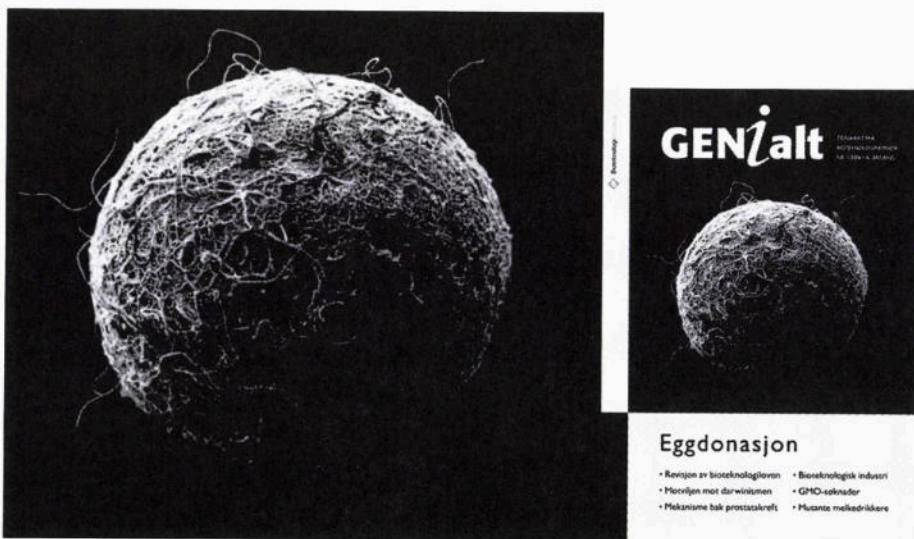
Figur 4. Fra Bioteknologinemndas temaside: Arv og genetikk (http://www.bion.no/tema/images/arv_genetikk_befruktning_475.jpg) (Foto: © Scanpix)

ning skjer ved at sædcellen er den aktive part og befrukter eggcellen. Videre forklares det at det som skjer ved befruktningen, er at genetisk materiale fra eggcelle og sædcelle bestemmer hvilke arveegenskaper det nye individet vil få. Bildet fokuserer på sædcellene, mens det bare sees en kant av eggcellen. Seeren får verken en forestilling om den reelle størrelsen på cellene eller forskjellen i størrelse mellom egg- og sædcelle. Bildet gir noen av de samme assosiasjonene til fritt-svevende organismer, kanskje i verdensrommet, som Lennart Nilssons bilde gir. Den gule fargen (bildene er her gjengitt i svart-hvitt, se originaler på nettsidene) konnoterer til «egget» – kjent fra andre sammenhenger. Den gule fargen er også brukt på neste bilde av eggcelle og sædceller.

På figur 5 er eggcellen i sentrum. På forrige bilde var sædcellene i fokus, mens bare en flik av eggcellen var synlig. Sædcellene fremsto på det forrige bildet som aktive og målbevisste, og dette inntrykket styrkes ved at cellene tilsynelatende har både «hode» og «kropp», og

beveger seg med hodet først. På det siste bildet har ikke sædcellene den samme målbevisste retningen og fremstår som trådlignende gjenstander. Mens de tre store og tydelige sædcellene hadde «individualitet», er det her eggcellen som er unik, mens sædcellene er en anonym masse. Det sies i teksten at plommehinnen er fjernet. Denne hinnen danner en uklar avgrensning rundt eggcellen, og når den fjernes, fremstår eggcellen nettopp som et rundt egg med en klar avgrensning og tydelig form. Mens forrige bilde la vekten på den ene og unike sædcellen som «ligger foran» og der ved blir den som befrukter egget, er det her eggcellen som representerer det nye individet.

På begge bilder er cellene fremstilt på ensfarget bakgrunn, det vil si fjernet fra kroppslig kontekst. Dette er nærmere situasjonen der befruktningen foregår i laboratoriet enn inne i kroppen. Men heller ikke laboratoriekonteksten er med på bildene. Bildene fremstiller reproduksjonen i form av én kontekstfri hendelse, nemlig sammensmeltingen av to celler.

Figur 5. Forsidebilde til Bioteknologinemndas magasin GENIALT 1/2006, med teksten: Fotografi av humant egg med sædceller tatt i scanning med elektronmikroskop. Plommehinnen (zona pellucida) er fjernet. (Foto: Yorgos Nikas/ Gettyimages.)

På samme måte som fosteret har gjenoppstått som et selvstendig individ, begynner cellene å leve sitt eget liv. Bildene omformer dem til separate gjenstander skilt fra kroppen og til dels som aktivt handlende. Kroppen er oppbygd av celler, og uten celler ingen kropp. Men cellene lever nå sitt eget liv uten kropp. I likhet med Frankensteins monster er det også slik at når de først er skapt, så kan de ikke drives tilbake i kroppen igjen.

Innenfor vitenskapsstudier i STS-tradisjonen (Science and Technology Studies³) har man vært opptatt av å undersøke hvordan kulturelle, førvitenskapelige forestillinger blir styrende for og dermed bygget inn i forskningsprosjekter (Oudshoorn 1994, Martin 1994). Poenget er at det er langt fra vanntette skott mellom vitenskapelig kunnskap og annen kunnskap, men tvert imot stor utveksling mellom dem. Forskning foregår ikke i et elfenbenstårn, men i en prosess der det er lekkasje begge veier (Martin 1994). Medisinske bilder bygger på en del av de samme bildekonvensjonene som ellers i kulturen, og hvordan betrakteren forstår dem, er på samme måte influert av kulturelle konvensjoner for tolkning av bilder (Hanem 2001).

Den tradisjonelle historien om det heteroseksuelle møtet mellom «hun og han» som resulterer i ekteskap og barn er i økende grad erstattet av historien om eggcellen og sædcellen. I opplysningsmateriell og undervisning fortreges historien om romansen av en historie om kroppens biologi. Blant personer som ønsker å få barn, eksisterer det en ganske så detaljert kunnskap om hvordan man skal få dette til på naturlig måte, og om hvordan naturen eventuelt kan assisteres (Ravn 2004). En «bivirkning» av fertilitetsbehandling er at man i løpet av prosessen tilegner seg mye kunnskap om eggceller og sædceller, og et medisinsk vokabular om reproduksjonen (Adrian 2006; Franklin 1997; Franklin og Roberts 2006).

Samtidig gjenfortelles mye av den romantiske historien når historien om egg- og sædcellen fortelles i ord og bilder. For eksempel forteller Thomas Laqueur hvordan befruktningen ble beskrevet på følgende måte etter at man hadde oppdaget egg- og sædcellen:

Fertilization became a miniaturized version of monogamous marriage, where the animalcule/husband managed to get through the single opening of the egg/wife, which then closed [...] (Laqueur 1990:172).

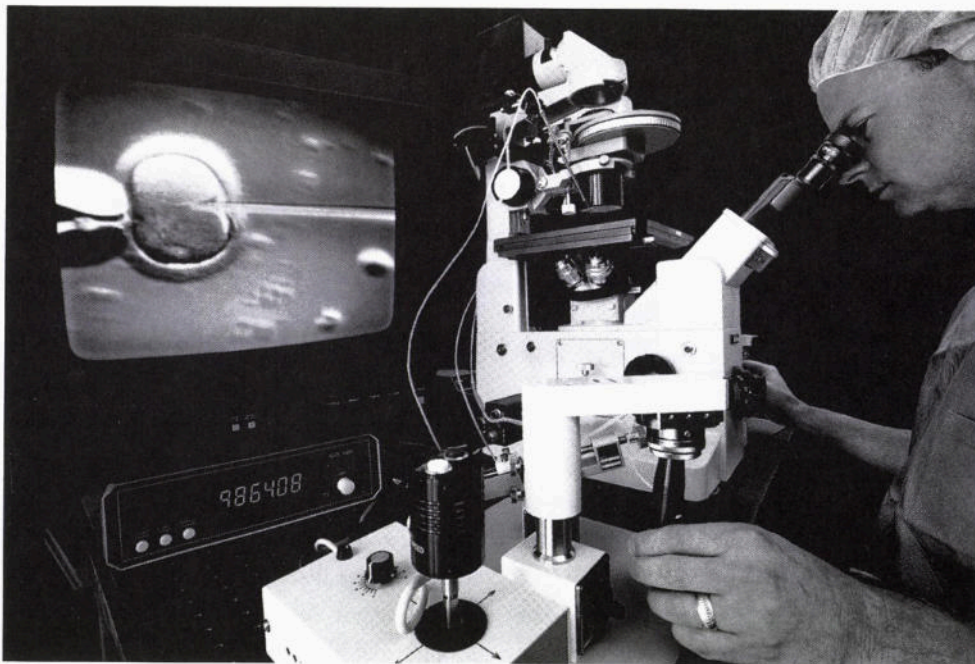
Antropologen Emily Martin viser hvordan historien om egg- og sædcellen, slik den fortelles i medisinske lærebøker, er en historie om natur som kultur. Det er historien om den kvikke, aggressive og konkurrerende sædcellen på farefull ferd mot den store, tunge og ubevegelige, men samtidig trygge og stabile eggcellen (Martin 1991). Naturen gjenskapes som et bilde av det stereotype heteroseksuelle samleiet, kombinert med bildet av den ustabile hannen og den stabile, omsorgfulle hunnen. Men det viser seg at ny forskning fører til at senere versjoner av lærebøkene har alternative versjoner av historien. Den nye historien er om *femme fatale*: eggcellen som «fanger» sædcellen, «låser» den til seg og «sluker» den (Martin 1991:494). Poenget er altså ikke bare at cellene tillegges stereotype, kjønnsspesifikke egenskaper. Det viktigste er påpekingen av at celler i det hele tatt tillegges personlighet og menneskelige egenskaper. Mens Martin bygger på tekst, skal illustrasjonene ovenfor vise hvordan forestillinger om «hun og han», som natur og kultur, også produseres ved hjelp av de nye visualiseringsteknologiene som skaper stadig mer detaljerte fremstillinger av kroppsdelene og kroppsfunksjoner.

En ny versjon av befruktningen er såkalt mikroinjeksjon (ICSI). Det vil si at det ved hjelp

av et tynt rør injiseres en enkelt sædcelle i en utvalgt eggcelle. Ved vanlig IVF-behandling skal befruktningen foregå av seg selv når egg- og sædceller plasseres i en glasskål. Mikroinjeksjon benyttes når befruktning ikke skjer fordi sædcellene har for lite bevegelighet, eller av andre grunner. I den neste illustrasjonen legges det mer vekt på fremstilling av teknikken og mindre på avbildning av egg- og sædcelle.

På bildet (figur 6) vises noe av teknologien som skal til for å produsere cellebilder. Fototeknikken er bygget inn i slike elektronmikroskop. Fargeleggingen av cellene er ikke like dramatisk her som på illustrasjonen av det gule «egget» med sædceller i kontrastfarge, men inkludering av teknologien gir drama og estetikk med andre virkemidler. Bildet etablerer sterkere bånd til vitenskapen enn de andre bildene og er dermed «virkelighetsnært» på en annen måte ved å knyttes til arbeidet på laboratoriet.

Den nye teknologien som er en forutsetning for å produsere foto fra kroppens innside, sees ikke på de andre bildene. Den kroppslige konteksten er også fjernet. Historien som rendyrkes via disse bildene, er at befruktningen dreier seg om en forening av to celler, og sammensmelting av genetisk arvemateriale fra de to cellene. Det er en historie som er enkel og komprimert, men samtidig dramatisert. Den forteller om likhet mellom kjønnene, i den forstand at begge cellene bidrar med like deler genetisk arvemateriale, samtidig som forskjellen mellom de to typene celler er det som markeres med fargesetting og andre virkemidler. Det er en historie om reproduksjonen som en naturlig, biologisk prosess, men samtidig gir bildet fra laboratoriet en illustrasjon av hvordan «naturen kan styres», og hvordan begrepet naturlig dermed stadig tømmes for mening.

Figur 6. ICSI på laboratoriet. Fra Bioteknologinemndas temaside om assistert befruktning. (Foto: © Scanpix)

Konklusjon

De nye biovitenskapene bidrar ikke bare på sitt eget forskningsfelt, men produserer samtidig modeller for nye forståelser av kroppens biologi og biologisk kjønn. I de nye tekno-vitenskapene ligger et stort forskningsmateriale og et enormt potensial for å studere koplingen mellom natur og kultur. Medieforskeren van Dijck diskuterer hvordan det å se inn i kroppen er et skritt som får konsekvenser, til tross for at man ofte tror at det «å kaste et blikk» ikke kan gjøre noen skade. Bildene av kroppens innside har en effekt på vår kollektive forståelse av kroppen og medisinenes kapasitet til å endre og helbrede (van Dijck 2005:8). Bilder mister raskt sin evne til å overraske og dermed skape nye assosiasjoner. Over tid skjer det en alminneliggjøring og trivialisering: Vi gjenkjenner og «er blitt kjent med» disse kroppsdelene. Men vet vi av den grunn mer om hva de er og hva de gjør?

I løpet av forrige århundre har genet inntatt plassen som det sentrale begrepet for å forklare reproduksjonen. Det betyr samtidig at alle kroppens funksjoner, også reproduksjonen, tidligere ble fremstilt uten begreper og teorier om gener. Nåtidens formidling av reproduksjonsprosessen er basert på historien om at et nytt liv begynner ut fra en sammen-smelting av genetisk arvemateriale fra en eggcelle og en sædcelle. Det vil si at kroppen omskrives i genetiske termer, og genet har fått status som et ikon for vår tid. Det har fått en grunnleggende betydning som symbol på «livets gåte» og for «hvem vi er». Den nye historien om reproduksjonen forteller at fra en eggcelle og en sædcelle skapes et nytt, unikt individ fordi individet har en genetisk kombinasjon som er ulik alle andre, også mor og far.

I populærversjonen av hva gener er og gjør, har genet blitt omtalt som determinerende for

enkelttrekk ved personer, for det som gjør en person forskjellig fra andre, men samtidig også for det som er felles for grupper – nærmere bestemt rase- og kjønnsforskjeller. Etter avslutningen av *the human genome project* har man derimot rettet oppmerksomheten mot hvor få gener arten menneske har, og hvor liten variasjonen det er menneskene imellom (Keller 2000). Dette har blant annet virket inn på diskusjonen om begrepet rase (Åsberg 2005), men er i liten grad kommentert i relasjon til kjønn.

Som biologen Lynda Birke påpeker, er det så absolutt slik at kunnskapen om biologi er farget av kultur, men det er samtidig en fare for å kaste barnet ut med badevannet når man fokuserer på den kulturelle formingen av kroppen og kulturens innvirkning på det vitenskapelige språket. Den feministiske forskningen har vært for ensidig opptatt av diskursiv forming og disiplinering av kroppen og latt forståelsen av fysiologien bli stående som basert på determinisme og mekaniske modeller (Birke 1999:137). Birke oppfordrer til å lete etter biologiens alternative historier, modeller og metaforer om kroppen, de som er mindre dikotome og legger mer vekt på variasjon, og de som er mindre deterministiske og mer dynamiske.

Dreiningen innen genforskningen gir nå en slik historie. Den kan sees som en parallell til antropologen Emily Martins studie av historien om kroppens immunforsvar som kom i fokus på grunn av utbredelsen av HIV/aids. Der er vitenskapens modell endret fra modellen som rustning eller festningsmur til et system som er aktivt, lærende og tilpassningsdyktig (Martin 1994). På den annen side viser det seg at når forskerne skal formidle kunnskap om immunsystemet, vender de tilbake til den enkle historien om en festningsmur fordi de mener det er denne historien folk vil forstå. Også historien om gener er i forandring. Det

store prosjektet som skulle skrive «livets bok», endte altså med at gener fremsto som langt mindre deterministiske enn antatt. Genforskerne har kommet fram til at det dreier seg om kompliserte samspill mellom gener, og begrepet miljø har fått en sentral plass når det gjelder å forstå hvordan gener fungerer (Keller 2000). I likhet med historien om immunsvaret kan formidlingen i mediene holde seg til den enklere fortellingen, men det vil bli stadig vanskeligere å nå fram med enkle historier om genet som forklarer hvorfor det er forskjell på kvinner og menn.

Bioteknologien griper inn i de biologiske prosessene, relatert til mennesker og andre organismer. Begrepet peker mot grenseoppløsninger der det biologiske er forent med det teknologiske, eller med andre ord natur med kultur. Samtidig påpeker altså Strathern (1992) at i den kulturelle forståelsen av reproduksjonsteknologi inkluderes ikke teknologi i det som forstås som kulturelt, og teknologien blir dermed et fenomen som plasseres utenfor både natur og kultur i prosesser der «folk flest» forsøker å gjøre ny teknologi forståelig ved å relatere den til kjente kategorier.⁴ Men i motsetning til mye annen teknologi har reproduksjonsteknologi sterke positive konnotasjoner, og på kort tid ble betegnelsen endret fra kunstig til assistert befruktning og dermed begrepsmessig inkludert i en naturlig prosess med å skape barn – forstått som tilfeller der naturen trenger litt assistanse for å fungere slik den skal (Lie 2002). Reproduksjonsteknologi er et felt der natur og kultur glir over i hverandre, og hvor det dannes nye begreper som overskri-der skillet – en form for «assistert natur».

Historien om reproduksjonsprosessen er den grunnleggende fortellingen om kjønn, både i biologisk og kulturell forstand. I dag forklares prosessen som en sammensmelting av to celler som fører til en ny og unik kombinasjon av genetisk materiale som gir opphav

til et nytt individ. De nye illustrasjonene av reproduksjonen, som en forening av celler, kromosomer og gener, både befester og utfordrer tradisjonelle forståelser av kjønn. Dette er historier som er basert både på vitenskap, det vil si studier av kroppens biologi, og kulturelle fortolkninger av dette. Det er interessante historier i grenseland, og de bør verken reduseres til biologi eller kultur, men nettopp fungere som figurasjoner som forener de to. ★

Litteratur

- Adrian, Stine 2006. *Nye skabelsesberetninger om æg, sæd og embryoner: et etnografisk studie af skabelser på sædbanker og fertilitetsklinikker*. PhD avhandling. Linköping: Linköpings universitet.
- Asdal, Kristin, Anne-Jorunn Berg, Brita Brenna, Ingunn Moser, Linda M Rustad 1998. *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Birke, Lynda 2000. *Feminism and the Biological Body*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bjerga, Gro E.K. 2008. Viten gjennom kunst. *Kronikk*, Dagbladet 25.9.2008.
- Bleier, Ruth 1984. *Science and gender: a critique of biology and its theories on women*. New York: Pergamon.
- Brenna, Brita 1998. «Kyborg». I: Kristin Asdal mfl.: *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Bryld, Mette og Nina Lykke 2002. «Fra Rambo-sperm til æggedronninger: To versjoner av videnskapsfotografen Lennart Nilssons film om den menneskelige forplantning». *Kvinder, Køn & Forskning*, 3:8–20.
- Dijck, Jose van 2005. *The transparent body. A cultural analysis of medical imaging*. Seattle og London: University of Washington Press.
- Duden, Barbara 1993. *Disembodying Women*. Cambridge MA/London: Harvard University Press.
- Franklin, Sarah 1997. *Embodied Progress: a Cultural Account of Assisted Conception*. London: Routledge.
- Franklin, Sarah og Margareth Lock 2003. «Animation and cessation: The remaking of life and death». I: Sara Franklin og Margareth Lock (red.): *Remaking life and death: Toward an anthropology of the biosciences*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Franklin, Sarah og Celia Roberts 2006. *Born and made. An ethnography of preimplantation diagnostics*. Princeton: Princeton University Press.
- Gallagher, Catherine og Thomas Laqueur (red.) 1987. *The making of the modern body. Sexuality and society in the nineteenth century*. Berkely: University of California Press.
- Hanem, Guri E. 2001. *Skjelett og hjerte: om melankolien i det fotografiske*. Trondheim: NTNU.
- Haran, Joan, Jenny Kitzinger, Maureen McNeil, Kate O'Riordan 2007. *Human cloning in the media*. London: Routledge.
- Haraway, Donna 1991 [1985]. «A cyborg manifesto: science,

- technology, and socialist-feminism in the late twentieth century». I Donna Haraway: *Simians, Cyborgs, and Women: the reinvention of nature*. London: Free Association Books.
- Haraway, Donna 1997. *Modest_Witness@Second_Millennium. Feminism and Technoscience*. New York og London: Routledge.
- Johannisson, Karin 1994. *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siecle*. Stockholm: Norstedts.
- Keller, Evelyn Fox 1985. *Reflections on gender and science*. New Haven og London: Yale University Press.
- Keller, Evelyn Fox 2000. *The century of the gene*. Cambridge og London: Harvard University Press.
- Kvande, Lise 2008. *Bilete av svangerskap – bilete av foster*. *Ultralyd-diagnostikk i norsk svangerskapsomsorg 1970 – 1995*. PhD-avhandling, Trondheim: NTNU.
- Laqueur, Thomas 1990. *Making Sex. Body and gender from the Greeks to Freud*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 1999. *Pandora's hope: essays on the reality of science studies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lie, Merete 2002. «Science as father? Sex and gender in the age of reproductive technologies». *European Journal of Women's Studies*, 9:381–399.
- Lie, Merete 2004. «Tingenes kjønnsymbolikk». I: Siri Gerard og Kari Melby (red.): *Kultur og kjønn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Lie, Merete og Knut H. Sørensen 1996. *Making technology our own? Domesticating technology into everyday life*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Lock, Margareth 2008. «Biomedical technologies, cultural horizons, and contested boundaries». I: Edward J. Hackett mfl.: *The handbook of science and technology studies*. Third edition. Cambridge: MIT Press.
- Martin, Emily 1991. «The Egg and the Sperm. How Science has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles». *SIGNS* 16 (3):485–501.
- Martin, Emily 1994. *Flexible Bodies: Tracking Immunity in American Culture From the Days of Polio to the Age of AIDS*. Boston: Beacon Press.
- Nelkin, Dorothy og Susan Lindee 1995. *The DNA mystique : the gene as a cultural icon*. Oxford: Freeman.
- Oudshoorn, Nelly 1994. *Beyond the Natural Body. An Archaeology of Sex Hormones*. London og New York: Routledge.
- Pållson, Gisli 2007. *Anthropology and the new genetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ravn, Malin Noem 2004. *En kropp: To liv. Svangerskapet, fosteret og den gravide kroppen – en antropologisk analyse*. Dr.polit-avhandling, Trondheim: NTNU.
- Ravn, Malin Noem 2008. *Blod og gener. Symbolske redskaper for selvforståelse*. Norsk antropologisk forening: Forestillinger om fellesskap. Universitetet i Oslo 23.05.08 – 25.05.08
- Schiebinger, Londa 1987. «Skeletons in the closet: the first illustrations of the female skeleton in eighteenth-century anatomy». I: Catherine Gallagher og Thomas Laqueur (red.): *The making of the modern body. Sexuality and society in the nineteenth century*. Berkeley: University of California Press.
- Schiebinger, Londa (red.) 2000. *Feminism and the Body*. New York: Oxford University Press.
- Spilker, Kristin Hestflått 2008. *Assistert slektskap*. PhD-avhandling, Trondheim: NTNU
- Strathern, Marilyn 1992. *After Nature. English kinship in the late twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sætnan, Ann R. 1996. «Speaking of gender ... Intertwinings of a medical technology policy debate and everyday life». I: Merete Lie og Knut H. Sørensen: *Making technology our own? Domesticating technology into everyday life*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Treichler, Paula, Lisa Cartwright, Constance Penley (eds.) 1998. *The visible women. Imaging technologies, gender, and science*. New York og London: New York University Press.
- Treimo, Henrik 2007. *Laks, kart og mening. Det norske laksegenomprosjektet*. PhD-avhandling, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Åsberg, Cecilia 2005. *Genetiska föreställningar. Mellan genus och gener i populärvitenskapens visuella kulturer*. PhD-avhandling, Linköping Studies in Arts and Science. Linköping: Linköping universitet.

Noter

- 1 Prosjektet «Perceptions of gender, genes and reproduction» har vært finansiert over NFRs program Etsiske, legale og samfunnsmessige aspekter ved bioteknologi (ELSA) og gjennomført i samarbeid med Malin Noem Ravn og Kristin Hestflått Spilker.
- 2 Om kyborgbegrepet, se Brenna 1998.
- 3 STS står for «Science and Technology Studies» og er et tverrfaglig forskningsfelt som studerer teknologi og vitenskap i et kultur- og samfunnsperspektiv.
- 4 Om domestisering av teknologi, se Lie & Sørensen 1996.

AV KARI DYB

Jordmorskap og teknologi

De siste ti årene har det vært en markant politisk satsning på informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) i helsesektoren. Innføring av ny IKT kan ha vidtrekkende betydning både for organiseringen av tjenestene, for pasientene og ikke minst for dem som arbeider i sektoren. Hvilken betydning kan ny IKT få for arbeid og kjønn i kanskje det mest kvinnesentrerte og kvinnedominerte yrket i sektoren, nemlig jordmorfaget? I denne artikkelen tar Kari Dyb utgangspunkt i en jordmorstyrt fødestue hvor det er innført telemedisin. Hun tilbyr flere og ulike lesninger av det mangfoldige og tvetydige forholdet mellom jordmorskap, kjønn og teknologi.

«Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her,» forteller en jordmor (Jordmor 1) mens hun skriver på et tastatur – omgitt av dataskjermer, computere, mobiltelefoner, faksmaskiner, stetoskop, telemedisinsk utstyr og dopplere.¹

Hvordan kan en forstå at en jordmor som nærmest er omringet av teknologi, sier at hun ikke bryr seg så mye om den? Jeg skal i denne artikkelen analysere det komplekse og tvetydige forholdet mellom jordmorskap og teknologi som dette utsagnet og denne situasjonen kan ses som uttrykk for. Eksemplet er en god illustrasjon på tvetydigheten og mangfoldet i hvordan jordmødrene på ei jordmorstyrt fødestue i et norsk lokalsykehus snakker om og bruker teknologi. Utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» er derfor brukt som analytisk grep i artikkelen, som bygger på utforskning av flere måter å forstå utsagnet og situasjonen på. Jeg anvender også annen empiri fra samme studie, samt fra de norske jordmorutdanningene sine fagplaner.² Teknologiene i fokus er først og fremst informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT), men jeg inkluderer også andre aktuelle teknologiske gjenstander. Det sentrale spørsmålet i artikkelen er: Hvilke sammenvevde forståelser av jordmorskap, teknologi og kjønn hviler dette utsagnet på?

Fødestua

Det empiriske grunnlaget for analysen er en jordmorstyrt fødestue i et lite norsk lokalsykehus. I tillegg til fødsels- og barselsomsorgen har jordmødrene her ansvaret for svangerskapsomsorgen i området. Jordmødrene jobber ofte alene. Fødestua er regulert til kun normalfødsler, og det praktiseres streng seleksjon av hvem som får føde ved Fødestua.³ Det er vakthavende jordmor som avgjør om føde-

kvinnen kan føde her, eller om hun må reise med ambulansefly til en større fødeenhet.

Fødestua er lokalisert til et sykehus med kirurgisk beredskap. Siden nødkeisersnitt er mulig, betegnes den som forsterket fødestue. I 1997 ble den omdefinert fra fødeavdeling til fødestue. Bakgrunnen var en kombinasjon av nasjonal omstrukturering av fødeselsomsorgen, endringer i utdanningen av kirurger til ikke å inkludere obstetikk (fødselsmedisin), samt manglende personalressurser til døgnbemanning av fødselsleger. I kjølvannet av disse endringene ble telemedisin innført i 2001. Nasjonalt senter for samhandling og telemedisin (NST) initierte teknologien som var tenkt som en støtte for jordmødrene ved å tilby obstetrisk kompetanse via distanse.⁴ De telemedisinske tjenestene er elektroniske overføringer av ultralyd og CTG-registreringer (som viser barnets hjerterytme og livmorens sammentreknings). På tross av at både ultralyd og CTG-teknologi var i rutinemessig bruk på Fødestua, varierte bruken av de telemedisinske løsningene. Teleultraluden ble aldri brukt. Elektroniske CTG-overføringer ble brukt hyppigere og beskrevet som viktigere av noen jordmødre enn av andre, som sjelden brukte teknologien.

Metode

Jeg har gjort feltarbeid i to perioder.⁵ Den første gangen oppholdt jeg meg store deler av sommeren i lokalsamfunnet. Andre gang var det vinter. Vi var da tre forskere som gikk inn og ut av Fødestua i en uke. Datamaterialet bygger på observasjoner, bilder og intervjuer. Sykehuset er en viktig del av lokalsamfunnet, og særlig den første perioden, hvor jeg bodde og levde lokalt, innbød til mer uformelle observasjoner. Dette innebar alt fra tilfeldige møter med jordmødrene på butikken til dagligdags prat med den øvrige lokalbefolkningen

om Fødestua og personalet der. Dette gav gode inntak til ulike kjønnsfremstillinger, for i mange tilfeller er folks faktiske praksis mye mindre kjønnsdifferensiert enn det de selv fremstiller den som (Faulkner og Lie 2007). Et eksempel er at flere av jordmødrene i intervju-situasjonen fremstilte både egen kjønnspraksis, praksisen på Fødestua og ikke minst i lokalsamfunnet som tradisjonell, eller til og med gammeldags. Lokalbefolkningen derimot fortalte om tøffe, sporty og annerledes damer. Jeg traff også en jordmor på butikken, iført slagstøvler, på vei til fisketur. Slike erfaringer gav gode inntak til de videre samtalene med jordmødrene.

Mitt metodiske utgangspunkt bygger på en av bærebjelkene i Science Technology Studies (STS), nemlig at teknologier får mening og betydning i hverdagspraksis (Latour 1987; Heath, Luff og Svensson 2003). Jeg fulgte de telemedisinske løsningene i praktisk bruk og betrakter de tekniske gjenstandene som aktører på linje med andre menneskelige og ikke-menneskelige aktører (Latour 1987; Law og Hassard 2005 [1999]). Latours velkjente metoderegulering om å følge aktørene må ses i sammenheng med en praktisk filosofi om å følge hva aktørene *gjør* og ikke bare hva de *sier* om sin egen virksomhet (Asdal 2004:34).

De forskningsetiske retningslinjene gitt av Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK) innebærer imidlertid store utfordringer i forhold til å få forsknings-tilgang til et sensitivt felt som svangerskaps- og fødselsomsorgen. For å etterkomme REKs forskningsetiske retningslinjer har jeg valgt ikke å delta i direkte pasientbehandling. Datagrunnlaget inneholder derfor mer demonstrasjoner av de teknologiske løsningene enn konkret bruk. Når jeg likevel sier at jeg har fulgt teknologien i bruk, benytter jeg en utvidet forståelse av bruk. Demonstrasjonene av de ulike teknologiene foregikk blant annet gjennom en

metodisk tilnærming som mine kollegaer i fel-tet og jeg har kalt *walking and talking*. Meto-den ble brukt når vi var tre forskere på Føde-stua. Den gikk ut på at vi simulerte at jeg, som for øvrig var gravid under feltarbeidet, ankom sykehuset i fødsel. Jordmoren tok imot meg, ledet meg til de ulike rommene og til de ulike teknologiene, omtrent slik hun pleide å gjøre det med en kvinne i fødsel. Samtidig demonst-rerte hun det tekniske utstyret og fortalte om prosedyrer og rutiner i de ulike fasene av fød-selsarbeidet. Vi stilte spørsmål.

Det at data inneholder mer demonstrasjo-ner av teknologiske løsninger enn konkret bruk, kan tolkes som å bryte med Latours prin-sipp om å følge aktørene i hva de gjør snarere enn å bli fortalt hva de gjør. Jeg er selvfølgelig klar over at jordmødrene kan ha demonstrert teknologien annerledes enn de ville brukt den i en virkelig situasjon. Mitt anliggende er ikke å sidestille demonstrasjoner av teknologi med det å observere faktisk bruk. Jeg vil imidlertid insistere på verdien av å få demonstrert tekno-logiene der de ble brukt. Det å bruke teknologi handle ofte om innarbeidde, ikke verbale og kroppslige måter å gjøre ting på. En jordmor beskrev sitt nære samspill med ultralydstekno-logien *som å sykle*. Det er noe en bare gjør uten å tenke over hvordan en gjør det. Beskrivelsen *som å sykle* er en god illustrasjon på samspillet mellom menneske og teknologi. Den støtter argumentet om at demonstrasjoner kan fange opp noe av det rutinemessige og innarbeidde samspillet. På Fødestua viste demonstrasjo-nene blant annet at noen jordmødre la stor vekt på fysisk berøring av fødekvinne i situa-sjoner som involverte bruk av teknologi.

Datamaterialet inneholder også et bilde-materiale som gir et glimt inn i fødestua. Bil-dene viser blant annet hvordan jordmødrene ved hjelp av hjemmesyddede gardiner dekker til mye av teknologien inne på selve føderommet. Mine observasjoner ved Fødestua, demonstra-

sjonene av de ulike teknologiske løsningene og, ikke minst, bildene fra fødestua, sykehuset og lokalsamfunnet for øvrig er derfor nært forbundet med datagrunnlaget og analysen.

Halvstrukturerte intervjuer inngikk som en del av den deltagende observasjonen. Alle intervjuene ble gjort på Fødestua. Hovedfokuset i intervjuene var nye IKT-løsninger. Jeg tok utgangspunkt i de telemedisinske løsningene som var innført, og startet med å spørre jordmødrene om disse. Jeg spurte også hvilke andre teknologier de brukte, og hva de syntes om de ulike teknologiene. Det var imidlertid viktig for meg å presisere at jeg ønsket et bredt innblikk i hverdagen på Fødestua. Mye av samtalene var derfor knyttet til praksisen der. Jeg intervjuet alle jordmødrene. I tillegg intervjuet jeg en lege samt en sykepleier fra akuttmottaket som er involvert i flytransport av de fødekvinne som trenger det. Til sammen gjorde jeg 15 intervjuer, på norsk eller på engelsk sammen med en engelskspråklig seniorforsker. I de norsk-engelske kontekstene snakket vi engelsk, men supplerte med norsk ved behov. På tross av at språk ikke er nøytralt, og at oversettelser er betingede (Flemmen og Eriksen 2009), har jeg oversatt de engelske transkripsjonene til norsk. Valget er gjort fordi informantene er norskspråklige, og jeg ønsker ikke at et eventuelt upresist fremmedspråk skal forstyrre en norsk fremstilling.

Mine kollegaer og jeg hadde ingen problemer med å få adgang til feltet så lenge det ikke inkluderte pasientobservasjoner. Vi ble svært godt mottatt på Fødestua. Både adgangen og mottakelsen kan ses i sammenhengen med min forbindelse til Nasjonalt senter for samhandling og telemedisin (NST), hvor jeg er ansatt. NST er en organisasjon som flere av jordmødrene kjente. Det at de visste om min tilknytning til senteret, hadde antagelig betydning for hvordan de snakket om jordmorskap, kanskje spesielt om telemedisin. Konteksten

har med andre ord betydning for hva som omtales som teknologi, hvordan en snakker om tekniske gjenstander og viser nytten av å betrakte teknologiske gjenstander som aktører med handlekraft.

Utsagnet som artikkelen tar utgangspunkt i, hørte jeg på vaktrommet. Jordmoren var omringet av gjenstander som kan defineres som teknologi. Hun satt foran en dataskjerm, og jeg tror hun sjekket e-post. På bordet rundt henne lå det stetoskop, dopplere, telefoner og annet mobilt jordmorutstyr. Datamaskinen med telemedisintilkoblingen var plassert under bordet. Det fantes også skrivere, faks-maskiner, telefoner og andre datamaskiner i rommet. Veggene var dekket av bokhyller fylt med permer og papir. Flere jordmødre og barnepleiere var samlet, i tillegg var jeg der som forsker. Vi snakket uformelt om jordmoryrket i relasjon til teknologi. Det at vi oppholdt oss på vaktrommet, og ikke inne på selve føderommet, kan ha hatt betydning for utsagnet. Vaktrommet er ikke rommet for fødsler og virkelig jordmorskap. Jeg tror også at hvem som var tilstede, hadde betydning. Vi var flere samlet og samtalene var uformelle. Jordmødrene var opptatt av å formidle hvordan det var å være jordmor akkurat på denne fødestua.

Jordmorskap, teknologi og kjønn som ko-konstruksjon

Hvordan kan en forstå at en jordmor som nærmest er omringet av teknologi, sier at hun ikke bryr seg så mye om den? For å adressere et slik tvetydig utsagn trenger jeg tilnærminger som gjør det mulig å adressere det uklare eller flertydige. Law (2004:14) argumenterer for at (samfunns)vitenskap også skal forsøke å forstå virkeligheter som er vage og uklare nettopp fordi mye av verden henger sammen på den måten. Om en som forsker i det hele tatt får øye på rot og utilsiktede virkninger av (tekno-

logi), bunner i hvilke analytiske blikk en benytter og hvordan en søker i det empiriske materialet (Law 2004; Staunæs 2007).

En mulighet for å adressere det flertydige i relasjonen mellom jordmorskap og teknologi er å benytte en teoretisk tilnærming om en gjensidig avhengighet mellom menneske og teknologi. I slike tilnærminger er grensene mellom teknologi og samfunn, eller mellom teknologi og jordmorskap, ikke gitt på forhånd. De blir betraktet som sosiale og kultu-

Law og Bijker (1992:305) poengterer at teknologi aldri kun er teknologisk; den er også sosial. Det sosiale er heller aldri rent sosialt; det er også teknologisk. En slik gjensidighet kalles for sømløs vev, samspill eller ko-konstruksjon⁶ av teknologi og samfunn. Antagelser om ko-konstruksjon skiller ikke mellom teknologi på den ene siden og jordmorskap på den andre. Jordmorskapet blir ikke betraktet som en funksjon i seg selv, og teknologien som noe fundamentalt annet. Jordmorskap og tek-

Både jordmorskap og teknologi er formet av en rekke heterogene faktorer som kommer til uttrykk i ko-konstruksjonen. De er ikke gitte uforanderlige enheter. Det kunne alltid vært annerledes.

relle konstruksjoner. Grunntanken er enkel: Teknologi (og vitenskap) blir ikke utviklet i et vakuum, men deltar i en sosial verden, hvor de både blir formet av verden og bidrar til å forme den (Latour 1987; Law og Hassard 2005 [1999]; Haraway 1991). Law og Bijker uttrykker det slik:

All relations should be seen as both social and technical ... Purely social relations are found only in the imagination of the sociologist, among baboons, or possibly, just possibly, on nudist beaches; and purely technical relations are found only in the wilder reaches of science fiction ... Indeed, what we call the social is bound together as much by the technical as by the social. Where there was purity, now there is heterogeneity. Social classes, occupational groups, organizations, professions – all are held in place by intimately linked social and technical means. (Law og Bijker 1992:290)

nologi er vevd inn i hverandre og konstruerer hverandre gjensidig. Bruk av teknologi er del av jordmørarbeidet. På samme måte er forståelser av jordmørarbeid innebygd i teknologiske løsninger både gjennom design og bruk. Observatøren må bli bevisst sine *a priori*-distinksjoner mellom naturlige og sosiale hendelser, han/hun må avvise hypotesen om en absolutt grense mellom de to (Callon 2001:95).

I slike tilnærminger blir ikke-menneskelig aktører (som teknologiske gjenstander) tilskrevet handlekraft på linje med menneskelige aktører (Latour 1987). Mennesker er ikke alltid subjekter og ting ikke alltid objekter (Moser 1998:63). Å tilskrive ikke-menneskelige aktører handlekraft har til dels vært kontroversielt og medført intens debatt blant vitenskapsosologer. Ifølge Asdal (2004) kan debatten knyttes til positivismekritikken og skillet mellom natur og kultur. Som filosofisk kritikk har vi (samfunnsvitere) trykket positi-

vismekritikken til vårt bryst, litt for godt fornøyd med det rent menneskelige, eller kulturen, som vårt eksklusive undersøkelsesobjekt (Asdal 2004:32).

I sammenvevingsperspektiver råder det ingen a priori-forståelse verken av jordmorskaps eller teknologi. Både jordmorskaps og teknologi er formet av en rekke heterogene faktorer som kommer til uttrykk i ko-konstruksjonen. De er ikke gitte uforanderlige enheter. Det kunne alltid vært annerledes. Jeg ønsker å vise frem praksisene fra Fødestua, eller det Callon og Latour (1992:361) karakteriser som *rik forvirring*. Altså de ulike måtene mennesker og ikke-mennesker som ting, natur og mennesker er sammenviklet på (Asdal 2004:37). I forhold til utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» utfordrer ko-konstruksjon som analytisk blikk en umiddelbar lesning av jordmorskaps som noe annet, som motsats til teknologi. Det utfordrer en forestilling om at jordmorskaps, kjønn og teknologi er noe enhetlig, men åpner for å søke etter flere og ulike lesninger av utsagnet.

Det er viktig å understreke at selv om begrepet ko-konstruksjon utfordrer lesningen av jordmoren som ser en motsetning mellom jordmorjobben og arbeidet hun gjør ved datamaskinen, så forkastes den ikke. Poenget er å vise behovet for å kontekstualisere og å spørre etter alternative lesninger. Staunæs (2007) benytter begrepet kompleksitets-sensitivisering. Hennes poeng er ikke å korrigere, men å gjøre den bestående lesningen til en analytisk versjon blant flere mulige. Dette er også min ambisjon. Under skal jeg nøste opp i flere og ulike sammenvevinger av jordmorskaps og teknologi. Det er imidlertid først behov for å vise hvordan kjønn kan være en vesentlig del av denne ko-konstruksjonen.

Kunnskap og erfaring om svangerskap og fødsel er kvinners arv. Jordmorkunnskap er en eldgammel kunnskap, overlevert fra genera-

sjoner til generasjoner av kvinner gjennom hele menneskets historie. (Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Tromsø 2007)

På tross av at kjønnssammensetningen i helsesektoren er under rask endring, er sektoren fortsatt kjønnssegregert både horisontalt og vertikalt (Halford og Leonard 2001). Fødselsomsorgen er kanskje et tilfelle av kjønnarbeid per excellence (Henwood og Hart 2003) og har sprunget ut fra en tradisjonsbundet kvinnekulturell praksis der bare kvinner hadde adgang (Sandvik 1997:27). Helt frem til slutten av det 17. århundret var fødselsomsorg reservert kvinner. Arbeidet la grunnlag for utkomme både for koner og for enker (Wajcman 1991:63). I Norge startet jordmorutdanning i Kristiania i 1815. Utdanningen var den første yrkesutdanningen for kvinner.⁷

Yrket er fortsatt svært kjønnssegregert, med bare 0,3 prosent menn ved utdanningen i 2006. Et antall som har vært relativt stabilt de siste årene (Statistisk sentralbyrå). De fleste jordmødre er altså kvinner. I mitt empiriske materiale var alle jordmødrene kvinner, som alle de gravide og fødende. Jordmorskaps representerer en kvinneverdsett omsorg, noe som avspeiles både i utdanningen, i politiske føringer og i praksis (Hart og Lockey 2002). Dagens jordmødre er imidlertid også del av en fødselsvitenskapelig medisin. De står med det ene benet i en tradisjonsbundet kvinnekultur og det andre i den fødselsvitenskapelige medisinen (Sandvik 1997:27). Det er med andre ord behov for å inkludere kjønn i forståelser av jordmorskaps og teknologi, noe begrepet om ko-konstruksjon også åpner for, men ikke forutsetter.

Teknologi og kjønn

Technology and society are mutually constituting – hence, the coproduction of gender and technology. (Faulkner 2001:90)

Studier av kjønn og teknologi har en lang historie med ulike teoretiske tilnærminger (Cockburn og Ormrod 1993; Faulkner 2001; Lie 2003; Wajcman 1991, 2004). En dominerende retning har vært å betrakte teknologi som en forlengelse av patriarkatet. Teknologi har vært uløselig knyttet til menn, til tross for at vi betrakter svært forskjellige gjenstander som teknologi. Kvinner og teknologi har dermed stått i gjensidig opposisjon til hverandre. Vår tids informasjonsteknologi har imidlertid gitt visjoner om en mer kvinnelig teknologi. Cyberfeministen Sadie Plant (1997) hevder at kvinners usynlige og underordnede rolle gjør at de forstår maskinens vesen bedre enn det menn gjør, og at informasjonsteknologier er grunnleggende kvinnelig. Dagens feministiske litteratur bærer imidlertid preg av en brobygging mellom tradisjonelt pessimistiske patriarkatteorier og mer optimistiske cyberfeministiske retninger. Litteraturen viser tendenser til nye kjønnsdynamikker – man fokuserer på den gjensidige formingen av kjønn og teknologi (Wajcman 2007:287).

Landström (2007) er likevel kritisk til at feministiske akademikere virkelig studerer en gjensidig forming av kjønn og teknologi. Hun adresserer blant andre Faulkner og skriver at selv om feminister som er opptatt av den gjensidige formingen av kjønn og teknologi, unngår teknologisk determinisme, har de en tendens til å betrakte kjønnsidentiteter som hovedårsak til kjønnning av teknologi. Ifølge Landström fører dette til at en i analysene presenterer kjønn som stabilt og teknologi som plastisk, noe som undergraver selve grunnantagelsen om ko-konstruksjon. I tillegg står en står i fare for å reproducere de dominerende forestillingene om forholdet mellom kjønn og teknologi som jeg startet med å stille spørsmål ved.

For å unngå en slik kritikk starter jeg med å studere ko-konstruksjon av jordmorskap og

teknologi, for deretter å spørre hvor, når og hvordan kjønn kommer til uttrykk i dette samspillet. Dette grepet er valgt for å understreke det situasjonelle, og dermed endringspotensialet, i relasjonene. Kjønn kan både ha stor betydning og ha mistet sin relevans (Søndergaard 2000). I noen sammenhenger kan kjønn ha endret uttrykk. Andre ganger kan kjønn ha fått en forsterket og tilnærmet hegemonisk betydning. Poenget er å unngå å forutsette kjønn som stabilt, og unngå at hegemoniske heteronormative kjønnsidentiteter bidrar til kjønnning av teknologi.

I analysen tar jeg utgangspunkt i utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her». Ved å forfølge flere og ulike tolkninger av utsagnet skal jeg brette ut ulike aspekter av jordmorskap, teknologi og kjønn og de forskjellige koblingene som antydes mellom dem. Analysen fylles ut og støttes opp med annen empiri fra Fødestua og fra fagplanene for jordmorutdanningene i Norge.⁸ Gjennomgangsspørsmålet er: Hvordan skal vi forstå utsagnet at jordmødrene ikke bryr seg så mye om teknologi på dette stedet, når det samtidig ble observert at de brukte mange og ulike teknologier?

Godt jordmorskap som lavteknologi

Jordmødrene fortalte at å jobbe som jordmor på Fødestua var annerledes enn det å være jordmor ved større fødeinstitusjoner. En jordmor sa at hun hadde valgt å arbeide nettopp her fordi man praktiserte en mer naturlig og mindre teknologdrevet form for jordmorskap. Fødestua har ikke alt det tekniske utstyret som er i bruk i ved større fødeenheter. Jordmor 3 uttrykte redsel for å bli avhengig av teknologi og dermed miste mer klinisk kompetanse og kunnskap:

Jeg er redd for å bli avhengig av teknologien. Vi kan ikke alltid stole på teknolo-

gien. Maskinen kan fortelle oss at babyen er ok, mens den ikke er det, eller omvendt. Maskinen forteller hva vi skal gjøre, men vi må tenke! (Jordmor 3)

Jeg har større respekt for jordmødrene som jobber her fordi de innehar en helhetsforståelse og bruker jordmorfølelsen. De analyserer kvinnen ved hjelp av hender og fingrer for å kjenne hvor sterke sammentrekningene er. Jordmødrene her imponerer meg. (Jordmor 3)

Kan det være at Jordmor 3 med begreper som «redd for å bli avhengig av teknologi, respekt, helhetsforståelse og jordmorfølelse» uttrykte et ideal om mindre teknologi og mer innlevelse og klinisk kompetanse i jordmorarbeidet? I intervjuene snakket hun også varmt om det naturlige fødselsforløpet. Sitatene kan leses som om hun setter denne formen for jordmorskap i kontrast til bruk av teknologi.

Det å definere godt jordmorskap som motsats til teknologi er for øvrig en egen retning innen svangerskap og fødeselsomsorgen som kan knyttes opp mot en bevegelse som vokste frem i Nord-Amerika på 1960-tallet. Retningen ble kalt lite teknologi – mye nærhet (low-tech high-touch). Som navnet antyder, var tilhengerne aktive motstandere av den økende bruken av ny medisinsk teknologi (Fannin 2006:73). I Norge regnes vendingen bort fra den høyteknologiserte fødsel å komme først på 1980-tallet (Fjell 1998a:15). Teknologiseringen av fødselsprosessen førte til en økt oppmerksomhet på en fødsel som en naturlig livsbegivenhet (Sandvik 1998:165). Organisasjonen *Fødsel i fokus* ble etablert i Bergen i 1985. Bevegelsen fokuserte på naturlig fødsel og var kritisk til medisinske eksperter som betraktet fødsel som sykdom som måtte kontrolleres ved hjelp av medisinske og teknologiske hjelpemidler (Berger 1998:45).

Jordmødre som er tilhengere av disse nye retningene, distanserer både seg selv og jordmorskap mer generelt fra en teknomedisinsk verden. Fødekvinne skal være aktiv i fødselen, ikke passiv i hendene på medisinske eksperter (ibid.). Jordmores jobb er å være nær fødekvinne og å samarbeide med henne. Datamaskiner inne på selve fødestuene ødelegger hele poenget med jordmorskap. Det å sitte i et hjørne og skrive på en datamaskin er ikke del av det å forløse et barn. Fødsel er en normal prosess, og all denne høyteknologien er ikke hva det egentlig handler om (Henwood og Hart 2003:257).

På tross av et stadig sterkere innslag av teknologi, er det noen yrker som likevel ikke blir betraktet som tekniske yrker. Dette gjelder særlig yrker som er praktiske, omsorgsorienterte og kvinne-dominerte, som for eksempel sykepleie, jordmorskap og sosialt arbeid (Dahle 2008; Darbyshire 2004; Henwood og Hart 2003; Lie 1997). Yrkene forbindes ikke med teknologi selv om arbeidsdagen både inkluderer tid ved dataskjermen og stadig økt bruk av avansert teknologisk apparatur. I disse yrkene blir snarere det naturlige, menneskelige og nære fremhevet – aspekter som ofte blir fremstilt som uforenelig med bruk av hard teknologi.

In particular, midwives define their work in opposition to computers, seeing IT work as antithetical to the core «women-centred» philosophy of midwifery. (Henwood og Hart 2003:249)

I lys av en *lite teknologi – mye nærhet-ideologi* kan utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» leses som et uttrykk for teknologidistansering. Godt jordmorskap defineres som motsats til teknologibruk. Både utsagnet og sitatene av Jordmor 3 kan leses som om disse jordmødrene verdsetter en lavteknologipraksis.

(Illustrasjonsfoto: www.colourbox.no)

På Fødestua ble bruk av teknologi ofte satt i kontrast til et normalt og naturlig fødselsforløp. Definisjonen av godt jordmorskap som noe naturlige og normalt kommer også til uttrykk i Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Bergen (2008). Under overskriften «Jordmorutdanningens filosofi» kan en lese:

... svangerskap, fødsel, barseltid og amming blir sett på som en normal prosess, som hører til de blant de naturlige livsbegivenheter ...

Teknologi kan da stå i motsetning til den normale prosessen.

På fødestua var flere jordmødre imidlertid tydelige på at selv om de verdsatte det vi kan kalle en *lite teknologi* ? *mye nærhet*-retning, er det ikke alle jordmødre som vil, tør eller har kompetanse til å være jordmor på denne måten.

Jeg tror at jordmødrene som kommer hit, er mer avslappet, eller de er ikke så ... de stoler på at naturen fungerer. Jeg tror at halvparten av jordmødrene i Norge ikke ville kommet hit fordi de er vant med å ha alt dette utstyret. Det er en annen verden her. (Jordmor 3)

Utsagnet kan leses på flere måter. Det går an å bli for avhengig av avansert utstyr. Jordmoren mister da kontakten med naturligheten i fødselsarbeidet, og kanskje også selve den kliniske kompetansen. Men utsagnet kan også leses som om teknologi gir trygghet for noen jordmødre. En jordmor fortalte om en tidligere kollega som syntes at jobben ved Fødestua var direkte farlig. «Hvordan kan du gjøre noe slikt? Jeg hadde aldri ... Nei, det er for farlig» (Jordmor 4). Det å ha så lite teknologi tilgjengelig som på Fødestua, kan dermed leses som utrygt. Mangel på teknologi var for utfordrende farlig for godt jordmorskap. Teknologi

kan forstås som noe som gav trygghet for denne jordmoren. Sandvik beskriver 1990-årenes senmoderne jordmorprototype som en ikke-entydig størrelse. En senmoderne jordmor vil være en jordmor som taler med mange stemmer (Sandvik 1998:163).

Jordmorskapets kjønnethet

Når jordmoren sier «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her», kan dette også leses som et utsagn om kjønn og jordmorskap. Hvis en aksepterer at det finnes sterke forbindelser mellom menn, maskulinitet og teknologi (Cockburn 1983, 1985; Faulkner 1985; Wajcman 1991), kan utsagnet leses som at det å ta avstand fra teknologi, bidrar til en understreking av kvinnesentreringen av yrket og en femininisering av jordmoren selv. Jordmorfagets vektlegging av kvinnesentrert pleie (Fjell 1998b; Henwood og Hart 2003; Kjølørød 1993; Kraft 2007; Sandvik 1997) gjenspeiles både i jordmorutdanningene, politiske føringer og i praksis. Det «vi» det vises til, kan dermed tolkes som en henvisning til jordmødre som underforstått også er kvinner. Noen av jordmødrene på Fødestua vektla yrkets sterke koblinger til kvinner.

Jeg synes det handler mye om, hva er det en kaller det? Ja! Kvinneliv. Hvordan det føles å være kvinne, å ha barn, å ha det tankesettet. Spesielt i svangerskapsomsorgen, det å møte kvinnen og å vite at – ja, det er slik det er. (Jordmor 7)

Jeg synes det er en jobb for kvinner. Hvis mannen er veldig feminin, eller kanskje ... Det er nødvendig å høre på kvinnen, og å være på bølgelengde. (Jordmor 3)

På spørsmål om Jordmor 3 kunne forestille seg mannlige jordmødre på Fødestua svarte hun:

Nei. Jeg synes det er en kvinneting ... spesielt her fordi det er mer tradisjonelt, hvis jeg kan si det på den måten.

Det er imidlertid viktig å understreke at ikke alle jordmødrene på Fødestua var skeptiske til mannlige jordmødre. Dagens jordmødre har divergerende meninger om hvorvidt jordmoryrket passer for menn (Fjell 1998a:58). Til tross for varierte meninger kan yrket fortsatt tolkes som kvinnesentrert. Jordmoryrket er og har vært dominert av kvinner.

Historisk er det mange fortellinger om jordmoren som en tøff, bestemt og handlekraftig kvinne. Noe av dette henger fortsatt ved yrket i dag. Ifølge leder for den norske jordmorforeningen, Nina Schmidt (2008), er det mange jordmødre, særlig ute i distriktene, som stiller opp når det trengs, om så på fritida. Det er ikke bare politisk, men også etisk ukorrekt ikke å rykke ut når det er en fødsel på gang. Schmidt tror mange jordmødre er stolte over den arven de bærer. De er veldig bevisste på at de står på skuldrene til noen av Norges tøffeste damer.⁹ Ragnar Olsen (1987) uttrykker respekten i diktet *Jordmora*:

Mange historia førrtælles her nord
Om feskarn sitt slit –
I salte seilasa med draugen om bord
og storbåra glefsanes kvit.
Men va det et fartøy som la ifra land
i stormkast som skremte den modigste mann,
da nikka han, feskarn, da skjønnte enkvær.
Det e jordmorskyssen som fær!

Så langt har vi sett at godt jordmorskaper både kan forstås som lavteknologi, som noe naturlig og som en kvinneaktivitet. Jordmoren skal være nær fødekvinne og vise omsorg. Samtidig skal hun/han inneha mye kunnskap, være tøff, handlekraftig og ikke minst selvstendig.

Jordmorskapers forhold til medisinen

«Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» kan også leses med utgangspunkt i her. Hvis vi med her forstår den kvinnedrevne jordmorstyrte Fødestua, kan utsagnet leses som en kontrastering, eller distansering, i forhold til de andre – representert ved medisinen, fødselslegen, det maskuline og de store sykehusene i byene. Det kan være flere ting som taler for at en slik tolkning kan være rimelig.

Fødestua er jordmorstyrt. Den er regulert til normalfødsler. Dette innebærer en streng seleksjon av hvem som får føde ved Fødestua, og hvem som blir sendt til en større fødeenhet med en annen medisinsk og teknologisk kompetanse. På Fødestua håndteres normale svangerskap og fødsler. Begreper som naturlig fødsel, helhetlig omsorg og jordmorfølelse var mye i bruk. Slike begreper vinner gjenklang i Verdens helseorganisasjons prinsipper for god perinatal pleie.¹⁰ Prinsippene legges også til grunn for den praksisen jordmorstudentene i Tromsø skal utøve. I fagplanen for jordmorutdanningen ved Høgskolen i Tromsø (2007) refereres det til demedikalisering av normale fødsler, redusert bruk av avansert teknologi, kvinnefokus og helhetlig omsorg. Her understrekes det hvordan kvinnefokus i yrket kommer til syne allerede i tittelen jordmor, på samme måte som i det engelske midwife, som i fagplanen er oversatt som «med-kvinne» eller «hun som står ved kvinnens side» (op.cit.:3). Spørsmålet er om det å være for opptatt av eller for nært knyttet til teknologi kan medføre statusstap for en jordmor både som yrkesutøver og som kvinne. Kan det innledende utsagnet i så fall leses som at Jordmor 1 setter godt jordmorskaper i kontrast til medisinske modeller knyttet til leger, teknologi, store sykehus og kanskje også til maskulinitet?

Fagplanen for jordmorutdanningen ved Høgskolen i Vestfold (2006) illustrer grense-

dragningen mellom jordmødre og leger og den kjønnede forestillingen av jordmoryrket på denne måten:

Jordmor tar selvstendig ansvar for det normale svangerskap, den normale fødsel og barselperiode. Ved avvik og patologiske tilstander arbeider *hun* tverrfaglig, i tett samarbeid med leger og andre yrkesgrupper (min utheving).

De første fødselslegene var kjennetegnet ved teknisk fokusering og praktisering av fødselsomsorg (Faulkner 1985:93). Legene var stort sett menn, og menns inntreden i fødselsomsorgen var nært knyttet til bruk av instrumenter, som obstetrikertangen¹¹ (Wajzman 1991:65). På tross av at legeyrket og obstetrikken ikke lenger er forbeholdt menn, er obstetikk fortsatt assosiert med en medisinsk modell knyttet til teknologiske inngrep i barnefødsler. Faget betegnes ennå som maskulint, ofte som en direkte kontrast til en mer feminin retning i jordmorfaget (Henwood og Hart 2003:250).

Jordmødrenes arbeid for å skape en sterk yrkesidentitet har vært fortolket til en prestisjekamp mellom jordmødre og leger. Det å være kritisk til teknologisering og mannlig medisin ved å fokusere positivt på omsorg og gode relasjoner til kvinnen, har vært en vesentlig faktor (Fjell 1998a:55). Sætnan (1995:172) forteller om jordmødre som beskyttet den gravide kvinnen og hennes tillit til å føde naturlig mot leger som lett slo sprekker i kvinnens tiltro til det naturlige. Ifølge Sætnan støtter et slikt bilde av en kvinnelig natur jordmødres (foreløpige) domene over naturlige svangerskap og fødsler, og står som motsatt til legenes (økende) monopol på intervensjoner. Bevegelser som fremmet naturlig fødsel ble først betraktet som en trussel både mot obstetrikkfaget og mot den medisinske autoriteten (Arney, Ray og Neill 2004).

I dag er det naturlige fødselsforløp med lite teknologisk intervensjon jordmorens selvsten-

dige ansvar. Jordmoryrket er kvinnesentrert, og jordmoren omtales som hun. Med vekt på *her* kan utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» leses som at de kvinnelige jordmødrene på den jordmorstyrte Fødestua distanserte seg fra medisinske modeller for fødselsarbeid assosiert med leger, teknologi, store sentral sykehus og maskulinitet.

Jordmorskapets ambivalens til teknologi

Hvis vi leser utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» med utgangspunkt i ikke så mye, kan det leses som at jordmødrene både bryr seg om og bruker teknologi. Jordmødrene tar ikke avstand fra teknologi, men forholdet mellom jordmorskap og teknologi kan nyanteres.

Fødestuas arbeidspraksiser var komplekse både i forhold til forståelser og praksiser av jordmorskap, teknologi og kjønn. Et eksempel på tvetydigheten er at flere utsagn kan leses som antiteknologiske, som romantisering av naturlige fødselsforløp, kvinnefelleskap og omsorg. Svært mye av det som ofte blir fremstilt som kvinnekjernen i jordmoryrket, kom fra en jordmor som samtidig var svært eksplisitt vedrørende nytten av telemedisin. Jordmor 3 uttrykte det så sterkt som at uten telemedisin ville det rett og slett ikke være trygt å føde på Fødestua.

Vi har ikke leger her hele tiden. Så vi må stole på, og er vant til denne teknologien vi kan sende hvis vi har spørsmål. Hvis vi ikke hadde hatt denne teknologien og kunne sende CTG, og få en lege til å se på den, så ville det ikke vært trygt å være her.

På spørsmål om hvordan hun ser for seg fremtiden for jordmorfaget svarte hun:

Jeg vil ikke at teknologien skal ta over, men samtidig er jeg veldig glad for å ha teknologien. Jeg håper at den bekrefter at alt blir bra for babyen og for moren.

Jordmødrene uttrykte også mer pragmatiske holdninger til teknologi. En jordmor sa:

Når vi først har fått all disse instrumentene og alt, så må vi selvfølgelig også prøve å bruke dem. (Jordmor 2)

En annen jordmor sa at hun regelrett likte å bruke teknologi:

Jeg har jobbet i 20 år nå, så ja, jeg liker å bruke teknologi. Jeg liker å bruke det for å sjekke om babyen er ok, om det er noe med graviditeten, med kvinnen. Jeg vil bare ta en sjekk ... (Jordmor 5)

Flere av jordmødrene fortalte at de allerede tidlig i svangerskapet gjorde de gravide kvinnene oppmerksomme på hvilke medisinske teknologier de kunne tilby, og ikke minst hva de ikke kunne tilby. Fødestua hadde for eksempel ikke alle former for smertelindring, slik at kvinner som ønsket dette, måtte føde ved andre fødeenheter. Her ble teknologisk utstyr, som for eksempel epiduralbedøvelse, ikke fremstilt som motsats til godt jordmorskap, men snarere som en praktisk faktor de tok i betraktning i sitt arbeid.

Du forteller dem (kvinnene) om epidural, om negative og positive sider, og at de må reise til ett større sykehus. Som oftest bestemmer de allerede tidlig at de vil klare seg uten fordi de ikke vil reise bare av den grunn. (Jordmor 6)

En jordmor undret seg over hvordan jordmoryrket vil utvikle seg i vår teknologidrevne sam-

tid. Hun knyttet bruk av ny teknologi til yngre jordmødre og til nye former for jordmorskap:

... disse teknologigreiene, det blir bare mer og mer, og yngre folk vil sannsynligvis være bedre til å bruke det enn oss eldre ... Alt kommer an på hvordan jordmorfaget kommer til å utvikle seg. Jeg mener, kommer det til å bli som i Amerika? Jeg vet ikke om det er noen som føder normalt der i det hele tatt (ler) ... I Amerika har de, hva er det en kaller det, obstettrikk-sykepleiere, de er sammen med pasienten helt til de føder, og da ... da kommer obstettrikeren. (Jordmor 2)

Pragmatisk tilnærming til teknologi fant jeg igjen også utenfor Fødestua. Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Sør-Trøndelag (2008) målbærer nettopp en slik pragmatisk tilnærming til forholdet mellom jordmorskap, medisin og teknologi. I planen står det:

Kravene til jordmorens kompetanse har økt både i dybde og bredde som en følge av medisinsk utvikling og teknologiske nyvinninger. Jordmorfaget ligger i skjæringspunktet mellom omsorg og teknologi. Kravet til omsorg øker i takt med den medisinske og teknologiske utviklingen. (s. 4)

Denne planen kan leses som en forventning om at ny teknologi vil endre jordmorfaget. Planen skiller seg dermed fra de andre høgskolenes fagplaner, som sier svært lite om betydningen av ny teknologi for jordmorfaget. Den kan også leses som en motsats til planen for jordmortutdanningen ved Høgskolen i Tromsø. I Tromsø er et av grunnlagsprinsippene for god perinatal omsorg redusert bruk av avansert teknologi. Mens Sør-Trøndelags plan skiller seg ut i forhold til teknologi, skiller Akershus-planen (2006) seg ut ved å antyde en avkjønning av jordmorfaget:

Jordmorfaget og -yrket har sitt utspring i en tradisjonell kvinnekulturell praksis, en praksis der bare kvinner hadde adgang. Fra å være et tradisjonsbærende kvinneyrke har det utviklet seg til å bli en profesjon innen helsefagene ... (Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Akershus 2006:3)

For en foreløpig oppsummering av analysen av ulike ko-konstruksjoner av jordmorskaps, teknologi og kjønn skal vi tilbake utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her». Med utgangspunkt i ordet *vi*, forstått som jordmødre eller kvinner, kan godt jordmorskaps leses som lavteknologi og som kvinnelig. Tar vi utgangspunkt i ordet *her*, med referanse til Fødestua, kan godt jordmorskaps tolkes som noe naturlig og kvinnelig, som en motsats til legen, teknologien og til maskuliniteten. Fokuserer vi på *ikke så mye*, blir lesningene mindre entydige. Ambivalensen og kompleksiteten i relasjonene kommer til syne. Ambivalensen viser behovet for å flytte fokuseringen fra jordmorskapskapet over til teknologien. I resten av analysen skal jeg ta for meg hva å *ikke bryr oss om* (teknologi) kan bety. Og ikke minst hvilke teknologier som blir omtalt som *teknologi*, og hva som blir beskrevet som noe annet.

Teknologi-interessert, men ikke nerd

På Fødestua var flere jordmødre tydelige i sin definisjon av optimalt jordmorskaps som lavteknologi. Det å *ikke bry seg om* (teknologi) kan dermed leses som å ta avstand fra teknologi. Et slikt svar var imidlertid ikke representativt for alle jordmødrene. Noen arbeidet for å innføre datamaskiner på selve føderommet. Datamaskiner skulle sikre fortløpende elektronisk dokumentasjon uten at jordmoren forlot fødekvinne. Den samme teknologien på den samme fødestua ble med andre ord både

betraktet som noe som kunne skape distanse til fødselen og selve jordmørarbeidet, og som en mulighet for mer nærhet, eller nettopp det å være midwife, med-kvinne, hun som står ved kvinners/hustruers side.

I fødselsarbeid blir teknologi ofte forbundet med illevarslende, høyteknologisk medisinsk utstyr (Fannin 2003). Teknologi assosieres gjerne med unormale tilstander, kritiske situasjoner og medisinske intervensjoner. Å *ikke bry seg om* teknologi kan dermed leses som en vektlegging av at godt jordmorskaps handler om et naturlig fødselsforløp.

Henwood og Hart (2003:261) skriver at mange jordmødre ikke er interessert i å bidra til utvikling av nye elektroniske dokumentasjonssystemer. De tolker den manglende interessen som at bruk av datamaskiner representerer noe annet enn det virkelige jordmørarbeidet – «the touchy feely, more feminine, holistic' care work» (ibid.). Jeg mener at det er mye å hente i slike lesninger. «Vi bryr oss ikke om» (teknologi) kan imidlertid forstås også på andre måter. Utsagnet kan helt enkelt leses som at jordmoren ikke var interessert i de tekniske aspektene ved teknologiene. Altså i hvordan gjenstander er oppbygd og fungerer rent teknisk. Utsagnet kan leses som et pragmatisk uttrykk for at jordmødrene på Fødestua var interessert i *teknologi-i-bruk*. De brukte teknologi når de oppfattet det som nødvendig, men de var ikke interessert i teknologien for teknologiens skyld.

Hva blir omtalt som teknologi?

Alle jordmødrene på Fødestua hadde høy kompetanse på teknologibruk. I tillegg til flere medisinske teknologier, behersket de ulike elektroniske dokumentasjonssystemer. Jordmødrene var med andre ord svært fortrolige med forskjellige teknologier. Hvis vi legger vekt på ordet *teknologi*, kan utsagnet «Vi bryr

oss ikke så mye om teknologi her» dermed leses som at jordmoren ikke tenkte på en så dagligdags teknologi som en datamaskin som teknologi i den gitte situasjonen.

Et eksempel på et instrument som på Fødestua hadde uklar status som teknologi, var jordmorstetoskopet. Jordmorstetoskopet er laget av tre. Det er et slags rør med en tut som brukes for å lytte til fosterets hjertelyd. På Fødestua ble jordmorstetoskopet fremstilt på flere måter. Noen jordmødre demonstrerte jordmorstetoskopet på samme måte som den øvrige teknologien. En sammenlignet det med en doppler (elektronisk stetoskop), presiserte fordelene med jordmorstetoskopet og beskrev det som et viktig og uunnværlig verktøy i fødselsarbeid. En annen jordmor fortalte at jordmorstetoskopet gav litt annen informasjon enn doppleren. Hun beskrev det som et supplement til doppleren, og fortalte at det var situasjonen som avgjorde hvilket stetoskop hun brukte. Andre jordmødre tok ikke initiativ til å demonstrere jordmorstetoskopet. På mitt spørsmål var det en som fortalte at hun aldri brukte det.¹² Denne jordmoren beskrev jordmorstetoskopet som en eldre gjenstand som var byttet ut med elektroniske stetoskop. Det er ikke klart om jordmødrene i denne konteksten ville ha betegnet jordmorstetoskopet som teknologi, eller om denne betegnelsen ble reservert for de elektroniske stetoskopene.

Hva en legger i «å ikke bry seg om» (teknologi), hvilke gjenstander en betrakter som *teknologi*, og hvordan teknologien blir omtalt, avhenger av sted, tid og hvem en snakker med. Hvis en aksepterer at en så dagligdags teknologi som en datamaskin i en gitt sammenheng ikke lenger ble betraktet som teknologi, forstyrrer det ikke bare lesninger av hva som ble definert som teknologi. Det forstyrrer også lesningen av godt jordmorskaps som motsatt til teknologi. I konklusjonen skal jeg drøfte

betydningen av en slik lesning for relasjonen mellom jordmorskaps og kjønn.

Konklusjon – teknologi og kjønn i bevegelse

Donna Haraway (1991) tok i sin tid et oppgjør med feministers avvisende og paranoide holdning til teknologi. Hun presenterte Kyborgen,¹³ som er en krysning mellom noe teknisk og noe organisk. For noen fremstår Kyborgen som den store skrekvisjonen og symboliserer viktigheten av å kjempe mot teknologiens herjinger, mens den for andre fremstår som en leken og optimistisk fremtidsvisjon (Brenna 1998: 116). Kyborgen løser opp grensen mellom det tekniske og det menneskelige og dermed også forbindelsen mellom teknologi og mannlige privilegier (Wajcman 2004). Cyberfeministen Sadie Plant (1997) løser ikke bare opp forbindelsen mellom teknologi og menn. Plant betrakter informasjonsteknologi som kvinnelig, med potensial til å undergrave vår tids fallogosentrisme.

I det empiriske materialet later det ennå til å være positivt ikke å bry seg om teknologi, slik at utstrakt teknologibruk kan medføre statustap både som jordmor og som kvinne. Fødestuas preg av domestisering kan kanskje leses til støtte for en slik forståelse. Jordmødrene hadde selv pusset opp avdelingen. De hadde malt veggene, sydd gardiner samt bidratt med private møbler og egenprodusert brukskunst. Alt fra fargevalg til interiør, tekstiler, bilder og pyntegenstander bidro til å skape en hjemmekoselig atmosfære. Selve føderommet var malt i rosa pastell med en hvit bord i storkemotiv. Det meste av det tekniske utstyret var gjemt bak forheng i samme varme farger og med samme storkemotiv som på veggene. Teknologien ble kanskje betraktet som så illevarslende at den måtte skjules?

Det har skjedd en materiell endring mot en hjemliggjøring av fødeklinner på sykehus

(Fjell 1998a:100). Målet har vært å omforme disse avdelingene fra sterile, fremmedgjørende og nakne miljøer i moderne sykehus til et hjem utenom hjemmet. Formålet har vært å minske frykt og ubehag som ofte assosieres med harde kliniske atmosfærer fulle av illevarslenende høyteknologisk medisinsk utstyr (Fannin 2003).

Samtidig er kanskje behovet for å definere godt jordmorskap som motsats til teknologi mindre i dag enn tidligere. Kanskje er koblingen mellom teknologi og maskulinitet i ferd med å bli svakere. Utsagn som «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» kan leses som en henvisning til at teknologi-i-bruk ikke ble avvist. Det som ble avvist, var en vektlegging av teknologi som vesentlig i seg selv. Kan dette tolkes som om de tradisjonelt nære forbindelsene mellom teknologi, medisin og maskulinitet er i ferd med å bli oppløst? Eller må utsagnet snarere leses som at forbindelsen ikke har mening i praksis, men at den likevel opprettholdes mentalt gjennom hva som defineres som teknologi? Når jordmødrenes forhold til datamaskiner var selvfølgelig gjort, kan det se ut som den mistet statusen som teknologi. Persepsjonen av en forbindelse mellom maskulinitet og teknologi opprettholdes på den måten, mens stadig nye teknologier innrulleres i det kvinnelige repertoaret – dog ikke som teknologier.

De forskjellige lesningene av utsagnet «Vi bryr oss ikke så mye om teknologi her» gir ulike ko-konstruksjoner og dermed forskjellige bidrag til hvordan en kan forstå relasjonen(e) mellom jordmorskap, teknologi og kjønn. I analysen har jeg beveget meg fra å forstå jordmorskap som naturlig, kvinnelig og nærmest anti-teknologisk, via en nær sammenheng mellom teknologi, medisin og maskulinitet over til en forståelse av at det er når og hvordan gjenstander blir omtalt som teknologi som er kjønnnet. Jeg vil presisere at ingen lesning er mer riktig enn de andre. De viser

alle behovet for å spørre etter andre og nye forståelser av relasjonene mellom jordmorskap, kjønn og teknologi enn den mest umiddelbare. Helt til slutt skal jeg si litt om den praktiske betydningen av analysen.

Mens ny informasjons og kommunikasjons-teknologi (IKT) ofte blir presentert som løsninger på store utfordringene knyttet til økonomi og like pasientrettigheter i helsesektoren, viser bred internasjonal forskning uforutsette resultater og begrensede gevinster. Pope (1991) viser at nye IKT-systemer ikke nødvendigvis tar vare på de konvensjonelle prosedyrene helsepersonell bruker. Gitte versjoner av praksis er forankret i de nye verktøyene, og disse kan krasje med etablerte profesjonspraksiser og identiteter (Timmons 2003). McLaughlin og Webster (1998) hevder at IKT kan utfordre enkelte profesjoners kunnskapskrav og dermed også interprofesjonelle relasjoner, mens Tjora (2000) synliggjør hvordan ny IKT kan forstyrre etablerte hierarkier mellom medisin og sykepleie. Jeg har vist at teknologi kan ha stor betydningen for kjønnning av et yrke, samtidig som de innrulleres i det kvinnelige repertoaret uten å bli omtalt som teknologier. Ulike lesninger er viktig for å understreke kompleksiteten på et felt. Det er nettopp i refleksjon over feltets sammensatthet, ambivalens og stadige bevegelse at kimen til kunnskap om potensiell endring ligger (Staunæs og Søndergaard 2005:52). Kanskje kan økt fokusering på kompleksitet bidra til å dempe forventninger om enkle løsninger på store utfordringer ved hjelp at IKT og samtidig målbare feministiske visjoner om endrede kjønnsrelasjoner. ★

Litteatur

- Arney, William Ray og Jane Neill 2004. «The location of pain in childbirth: natural childbirth and the transformation of obstetrics». I: Ellen Annandale, Mary Ann Elston og Lindsay Prior: *Medical Work, Medical Knowledge and Health Care. A Sociology of Health and Illness Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Asdal, Kristin 2004. «Positivismekritikk kontra post-kon-

- struktivismen. Hans Skjervheim kontra Bruno Latour». *Sosiologi i dag* (34) 2:27–45.
- Berger, Ingrid 1998. «Det naturlige valg. Om endringer i organisasjonen Fødsel i Foukus fra 1985 til 1996». I: Tove Ingebjørg Fjell (hovedred.) mfl.: *Naturlighetens positioner. Nordiska kulturforskare om fødsel og förädraskap*. Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristikk.
- Brenna, Brita 1998. «Kyborgj» I: Kristin Asdal, Anne-Jorunn Berg, Brita Brenna, Ingunn Moser og Linda Rustad: *Betatt av viten, bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Callon, Michel 2001. «Elementer til en oversettelsessosiologi: kamskjell, fiskere og forskere». I: Kristin Asdal, Brita Brenna og Ingunn Moser (red.): *Teknovitenskapelige kulturer*. Oslo: Spartacus.
- Callon, Michel og Bruno Latour 1992. «Don't throw the baby out with the Bath school! A replay to Collins and Yearley». I: Andrew Pickering (red.): *Science as Practice and Culture*. Chicago: The University Chicago Press.
- Cockburn, Cynthia 1983. *Brothers; Male Dominance and Technological Change*. London: Pluto Press.
- Cockburn, Cynthia 1985. *Machinery of Dominance: Women, Men and Technical Know-How*. London: Pluto Press.
- Cockburn, Cynthia og Susan Ormrod 1993. *Gender and technology in the making*. London: Sage.
- Fannin, Maria 2003. «Domesticating Birth in the Hospital: Family-Centered Birth and the Emergence of Home-like Birthing Rooms». *Antipode; a Radical Journal of Geography* (35) 3:513–535.
- Dahle, Ranveig 2008. «Profesjon og Kjønn». I: Andres Molander og Lars Inge Terum: *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Darbyshire, Philip 2004. «Rage against the machine? Nurses' and midwives' experiences of using Computerized Patient Information Systems for clinical information». *Journal of Clinical Nursing* (13)1:17–25.
- Fannin, Maria 2003. «Domesticating Birth in the Hospital: 'Family-Centered' Birth and the Emergence of 'Home-like' Birthing Rooms». *Antipode* (35) 3:513–535.
- Fannin, Maria 2006. «Global Midwifery and the Technologies of Emotion». *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* (5) 1:70–88.
- Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Akershus (2006). http://www.hiak.no/neted/upload/attachment/site/group1/fagplan_jordmor01_2006_05.pdf (19.02.09)
- Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Bergen (2009). <http://student.hib.no/fagplaner/ahs/fagplan.asp?kode=JMU2> (19.02.09)
- Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Sør-Trøndelag (2008). <http://www.hist.no/content.ap?thisId=3510> (19.02.09)
- Fagplan for Jordmorutdanning Høgskolen i Tromsø (2007). http://www2.uit.no/www/studiesokere/studietilbud/studieprogram?studieprogram=81168&ar=2009&p.d.i=47400&p.d.c=&p.d.v=99578&semester=H&p.document_id=99578 (19.02.09)
- Fagplan for jordmorutdanning Høgskolen i Vestfold (2006). http://www-he.hive.no/fag2005/documents/fagplan_jor_aug2006_kull2.pdf (19.02.09)
- Faulkner, Wendy 1985. «Medical technology and the right to heal». I: Wendy Faulkner og Erik Arnold (red.): *Smothered by Invention: Technology in Women's Lives*. London: Pluto Press.
- Faulkner, Wendy 2001. «The technology question in feminism: A view from feminist technology studies». *Women's Studies International Forum* (24) 1:79–95.
- Faulkner, Wendy og Merete Lie 2007. «Gender in the Information Society: Strategies of Inclusion». *Gender, Technology and Development* (11) 2:157–177.
- Fjell, Tove Ingebjørg 1998a. *Fødselens gjenfødsel, fra teknologi til natur på fødearenaen*. Kristiansand: Høy-skoleforlaget.
- Fjell, Tove Ingebjørg 1998b. «Tangen, sykepleien og mannen som reflektorer. Nittiårenes jordmødre meisler frem en ny identitet». I: Tove Ingebjørg Fjell (hovedred.) mfl.: *Naturlighetens positioner. Nordiska kulturforskare om fødsel og förädraskap*. Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristikk.
- Flemmen, Anne Britt og Sissel Eriksen 2009. «Omvei til kunnskap – med tolk i møter med fremmede». I: Einar Niemi og Christine Smith-Simonsen (red.): *Det hjemlige og det globale. Tidsskrift til Randi Rønning Balsvik*. Oslo: Pax forlag.
- Egeland, Cathrine 2008. «Donna Haraway». I: Ellen Mortensen, Cathrine Egeland, Randi Gressgård, Cathrine Holst, Kari Jegerstedt, Sissel Rosland og Kristin Sampson: *Kjønnsteori*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Halford, Susan og Pauline Leonard 2001. *Gender, Power and Organizations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Haraway, Donna 1991. «A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century». I: Donna Haraway: *Simians, Cyborgs and Women: the Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Hart, Angie og Rachael Lockey 2002. «Inequalities in health care provision: the relationship between contemporary policy and contemporary practice in maternity services in England». *Journal of Advanced Nursing* (37) 5:485–493.
- Heath, Christian, Paul Luff og Mercus Sanchez Svensson 2003. «Technology and medical practice». *Sociology of Health and Illness* (25) Silver Anniversary Issue:75–96.
- Henwood, Flis og Angie Hart 2003. «Articulating gender in the context of ICTs in health care: the cases of electronic patient records in the maternity services». *Critical Social Policy: A Journal of Theory and Practice in Social Welfare* (23) 2:249–267.
- Jordmorforeningen: www.jordmorforeningen.no (19.02.09)
- Kjølørød, Lise 1993. *Jordmor der mor bor? En sosiologisk studie av jordmoryrket etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kraft, Siv Ellen 2007. «Fødsel som åndelig arena. Om naturmystikk i det norske helsevesenet». *Nytt Norsk Tidsskrift* 2:126–137.
- Landstöm, Catharina 2007. «Queering feminist technology studies». *Feminist Theory* (8) 1:726.
- Latour, Bruno 1987: *Science in Action, how to follow scientists and engineers through society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Law, John og Wiebe E. Bijker 1992. «Postscript: Technology, Stability, and Social Theory». I: Wiebe E. Bijker og John Law: *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Law, John 2004. *After Method, Mess in social science research*. London og New York: Rutledge.

- Law, John og John Hassard 2005 [1999]. *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lie, Merete 1997. «Technology and Gender versus Technology and Work: Social Work and Computers». *Acta Sociologica* (40) 2:123-141.
- Lie, Merete 2003. «Gender and ICT – new connections». I: Merete Lie (red.): *He, She and IT Revisited; new perspectives on Gender in the Information Society*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Mclaughlin, Janice and Webster Andrew 1998. «Rationalising knowledge: IT system, professional identities and power». *Sociological Review* (46) 4:781-802.
- Nasjonalt Senter for Telemedisin: <http://www.telemed.no/foedt-med-bredbaand.4373.no.html> (19.02.09).
- Moser, Ingunn 1998. «Kyborgens rehabilitering». I: Kristin Asdal, Anne-Jorunn Berg, Brita Brenna, Ingunn Moser og Linda Rustad: *Betott av viten, bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Pope, Catherine 1991. «Trouble in store: Some thoughts on the management of waiting lists». *Sociology of Health and Illness* (13) 2:193-212.
- Plant, Sadie 1997. *Zeros and Ones: Digital Women and the New Technoculture*. London: Fourth Estate.
- Sandvik, Gunhild Blåka 1997. *Moderskap og fødselsarbeid. Diskurser i reproduktivt arbeid*. Bergen. Fagbokforlaget.
- Sandvik, Gunhild Blåka 1998. «Fra livsgjerning til lønnsarbeid. Et modernitetsperspektiv på fødselsomsorgen og jordmørtjeneste». I: Tove Ingebjørg Fjell (hovedred.) mfl.: *Naturlighetens positioner. Nordiska kulturforskare om fødsel og förädrskap*. Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristikk.
- Schmidt, Nina (2008) www.jordmorforeningen.no (25.08.08)
- Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/> (19.02.09)
- Staunæs, Dorthe og Dorte Marie Søndergaard 2005. «Interview i en tangotid.» I: Margaretha Järvinen og Nanna Mik-Meyer: *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observation og dokumenter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Staunæs, Dorthe 2007. «Subversive analysestrategier – eller governmentality med kjole, fjærboa og sari». I: Jette Koefed og Dorthe Staunæs (red.): *Magtballader 14 fortellinger om magt, modstand og menneskers tilblivelse*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Sættnan, Ann Rudinow 1995. *Just what the doctor ordered? A Study of Medical Technology Innovation Processes*. Senter for Teknologi og Samfunn rapport nr. 25. Universitetet i Trondheim.
- Søndergaard, Dorte Marie 2000. *Tegnet på kroppen, Køn: koder og konstruksjoner blandt unge voksne i akademika*. Københavns universitet: Museum Tusulanums Forlag.
- Timmons, Stephen 2003. «Nurses resisting information technology». *Nursing Inquiry* (10) 4:257-269.
- Tjora, Aksel 2000. «The technological mediation of the nursing-medical boundary». *Sociology of Health and Illness* (22) 6:721-741.
- Wajcman, Judy 1991. *Feminism confronts technology*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Wajcman, Judy 2004. *Techofeminism*. Cambridge: Polity press.
- Wajcman, Judy 2007. «From Women and Technology to Gendered Technoscience». *Information, Communication & Society* (10) 3:287-298.

Noter

- 1 En Doppler er en fostermonitor for å høre fosterets hjertelyd.
- 2 I Norge er det jordmorutdanning ved fem høgskoler: Høgskolen i Akershus, Høgskolen i Bergen, Høgskolen i Sør-Trøndelag, Høgskolen i Tromsø og Høgskolen i Vestfold
- 3 Jeg bruker Fødestua med stor F for å markere at det er snakk om akkurat denne fødestua. Betegnelsen *får føde* ved Fødestua blir brukt fordi, ifølge jordmødrene, avisutklipp og minnebøker fra Fødestua, de fleste gravide kvinnene i området ønsket å føde ved Fødestua.
- 4 <http://www.telemed.no/foedt-med-bredbaand.4373.no.html> 28.08.08
- 5 Feltarbeidet på Fødestua er en del av et større NFR-finansiert prosjekt om ny IKT i helsesektoren, hvor til sammen fire forskere har fulgt tre ulike teknologier i helsesektoren.
- 6 Det foregår en debatt i STS-litteraturen om distinksjonen mellom begrepene «construction», «doing» og «enacting». Jeg forholder meg ikke til denne debatten her.
- 7 Schmidt sier dette i forbindelse med 100-årsmerkeringen av Den norske jordmorforening: www.jordmorforeningen.no 25.08.08
- 8 Fagplan for jordmorutdanning ved høgskolene i Akershus, Bergen, Sør-Trøndelag, Tromsø og Vestfold.
- 9 www.jordmorforeningen.no/nyheter/nyhet08.
- 10 Perinatal periode er perioden rundt fødselen.
- 11 Obstetrikertang blir brukt for å forløse fosteret.
- 12 Det er interessant at da spørsmålet om jordmorstetoskopet kom opp, sa denne jordmoren at hun burde bruke jordmorstetoskopet, men at hun ikke gjorde det.
- 13 Kyborg er sammensatt av ordene kybernetikk og organisme og viser til sammensetningen av noe mekanisk eller elektronisk og noe organisk. Kyborgens problematiserer forholdet mellom kropp og maskin, menneske og ikke-menneske samt natur og kultur. Haraway er opptatt av å komme både feministers og marxisters overbevisning om egen renhet og uskyldighet til livs (Egeland 2008:125).

AV FREDRIK ENGELSTAD

The self-made woman

Om blondiner, kjønn og makt

Den røde tråden i dette essayet av Fredrik Engelstad er den amerikanske forfatteren Anita Loos, som ga avgjørende bidrag til den moderne myten om blondiner med romanen *Gentlemen prefer blondes* (1998 [1925]). Essayet følger myten om blondiner gjennom en generasjon, fra midten av 1920-årene til Marilyn Monroe på 1950-tallet. Dette er perioden da kulturindustrien får feste for alvor. Forestillingene om tiltrekning og makt skifter, noe som illustreres ved tre hovedtyper: den smarte blondinen, den uhemmet seksuelle og den troskyldige, men eksplosivt sensuelle. En viktig side av kvinnebildet i den velutviklede kulturindustriens periode er en fordobling av kvinnebildet på film og i den øvrige offentligheten, noe som gir det en særegen kraft.

Magnetisk jeg drages, ti jeg er mann,
og, som der står hos en aktet forfatter:
«das ewig weibliche zieht uns an!»
– Henrik Ibsen, *Peer Gynt* (406)

Et ikonisk bilde: I «Venus' fødsel» lar Botticelli kjærlighetsgudinnen møte verden med blyg undring; en perfekt kvinne, men uberørt, ennå innadventd, med tilbakeholdent blikk. Den nyfødte Venus reiser seg, milde vinder lar det lange lyse håret hennes smyge seg rundt den klassiske kvinnekroppen; hun skjuler sin kvinnelighet og fremhever den samtidig.

Ta motsatsen: Nietzsches spekulasjoner om herremoral og slavemoral i *Moralens genealogi* (1969 [1887]) ga opphav til metaforen om *die blonde Bestie* – det blonde rovdyr, løven, den ariske krigeren. Mennesket som lever i pakt med herremoralen, er seg selv og seg selv nok – er uformidlet identitet. Det blonde rovdyr krever sitt, tar hva det vil ha, markerer sin selvsagte tilstedeværelse, i motsetning til de brede massers underdanige slavemoral.

To myter som flyter sammen i en tredje, moderne myte: blondinen som mytisk skikkelse, mild og mektig på en gang. Det blonde villdyr i skikkelse av selskapslavinne. Hennes makt hviler på tiltrekningens kraft og erobringens kløkt.

Om den moderne blondinen er en oppfinnelse, ble Anita Loos oppfinneren med romanen *Gentlemen Prefer Blondes* fra 1925. Selv var Anita Loos en vever og vakker brunette. Hun skapte blondinen som en særegen sosial skikkelse; drevet litt av nedlatenhet, med mye innlevelse og nok et snev av sjalusi, går det frem av hennes selvbiografi *A Girl Like I* (1966).¹ «Oppfinnelse» må tas i Eric Hobsbawms (1983) betydning: å gripe noen sosiale elementer og støpe dem i en ny form, gi dem ny betydning. Å skildre en tiltrekkende lyshåret kvinne var ikke i seg selv noe nytt, det

nye var hvordan Anita Loos forankret henne som sosial type i fremveksten av massemediene og kulturindustrien.²

Gentlemen Prefer Blondes er en satirisk krøniker om jazz-alderen, en parallell til Scott Fitzgeralds *Den store Gatsby*, som kom ut i samme år (Hegeman 1995). Mens Scott Fitzgerald er ettertenksom, undrende, depressiv, metafysisk skrudd og med en utsøkt stil, er Loos harselerende, i en uttrykksform der stilen er tilsiktet hjelpløs og vulgær og derfor gir overraskende og treffende karakteristikker.³ Hovedperson er en tilsynelatende naiv, uimotståelig blondine, som en ikke er sikker på om er smart eller dum. Ukultivert, men mest smart, viser det seg. Det gjør boken til et lærestykke om kjønn og makt.

Anita Loos var en av de mest produktive kvinnelige forfattere i det 20. århundrets USA; nå oversett og glemt av mange. Hun skrev et hundretalls filmmanuskripter, de fleste i stumfilmperioden. I Majorie Rosens *Popcorn Venus* (1973) om kvinner i amerikansk film, blir hun betegnet som en av Hollywoods to viktigste kvinner utenfor kameranlinen. I tillegg skrev hun romaner, noveller, skuespill og flere selvbiografier (Carey 1988). *Gentlemen Prefer Blondes* skapte sensasjon da den kom ut, senere ble den omarbeidet til skuespill, musikal og filmet to ganger.

Det er ingen grunn til å tro at Anita Loos noen gang leste sosiologi, men hun hadde den samme evnen som de fremste samfunnsvitere: evnen til å kombinere beskrivelser av situasjoner og samspill i det små med å ta pulsen på sin samtid. *Gentlemen Prefer Blondes* er satire som kan gå inn i en kritisk dialog med interesserte sosiologer, med Georg Simmel om koketteri og flørt, men også med Marcel Mauss om gaver og makt, James Coleman om ressurser og kontroll, Max Weber om protestantisme og kapitalisme, og ikke minst om karismatisk makt. Her som ofte ellers gjelder det at skjønnlitteratu-

ren kan utfylle, nyansere og kontrastere vel-etablerte sosiologiske modeller.

Miljøet er den amerikanske høykapitalismen, fanget inn i New Yorks høyhus, magasiner og salonger, forbudstidens spritsmugling, den nye kulturindustrien og dannelsesreiser til Paris. I fokus står den nye kvinnen slik hun trådte frem i *the roaring twenties*. Innføring av allmenn stemmerett noen få år tidligere hadde gitt henne formell likestilling, nå blir kvinnebildet omdannet, men innenfor rammene som tradisjonelle kjønnsroller setter. Jazz-alderens nye kvinne er *the flapper*, korthåret og kortskjørtet, selvbevisst og sjokkerende, med sigarett i den ene hånden og champagneglass i den andre.

Anita Loos ga boken undertittelen *The Illuminating Diary of a Professional Lady*. Hvordan kan en kvinne være profesjonell i kraft av sitt kjønn, uten å være prostituert? Alle kjenner idealet om *the self-made man*, hva kan så en *self-made woman* være? Dette er det underliggende hovedtemaet i satiren til Anita Loos. Å være profesjonell kvinne er å starte med tomme hender og runde former og arbeide seg opp i samfunnets høyeste sjikt. Den sosiale oppstigningen må være en dannelsesreise, men det er ikke nok. Naive blondiner når ikke langt, selv om det ikke er en ulempe å virke naiv. I jazz-alderen har Askepott ingen god fe, hun må stole på seg selv og av og til på en sammentvoren venninne, hun må vurdere sine interesser på lang sikt, tolke strategiske spill og forstå maktens virkemåter.

Ich weiss nicht was soll es bedeuten ...

Gentlemen Prefer Blondes består av dagboksopptegnelsene til Lorelei Lee, en oppkomling fra stedet Gud glemte, Little Rock, Arkansas. Nå satser hun på å finne lykken blant New Yorks millionærer. Lorelei er ikke hennes døpenavn, det ble gitt henne på grunn av hen-

nes tiltrekningskraft, etter sagnet (og Heines sang) om sirenen Lorelei som sitter på en klippe ved Rhinen og synger så forlokkende og forheksende at skipene som seiler forbi, mister styringen, forliser og synker. I mangel av kultur og penger har Lorelei bare én ressurs å trekke på; sin evne til å opptre og være tiltrekende. Hun mangler enhver borgerlig dannelse, har heller ikke særlig forståelse for andre folks dannelse, hun skjønner likevel at den er en forutsetning for å stige sosialt.

Til dagboken betror Lorelei seg i et småpratende språk, med hjelpeløs setningsbygning full av stavefeil. Den naive skriveformen gir anledning til indirekte å gjøre narr av miljøet og den borgerlige kulturen hun beveger seg i. Hennes mangel på dannelse blir også snudd til en fordel – hennes appell til menn er ikke bare erotisk, hun lar dem også styrke sin selvfølelse ved å lære henne den kulturen hun ikke har med seg fra Little Rock.

Loreleis venninne Dorothy Shaw følger henne over alt, selv om hun er hennes rake motsetning. Dorothy fremtrer bare gjennom det Lorelei forteller om henne, hun blir mest et uskikkelig alter ego, omtrent som Karlsson på taket i forhold til Lillebror. Blondinen Lorelei skaper et bilde av seg selv som en gammeldags pike med gammeldagse idealer, som prøver å leve opp til etablerte amerikanske normer i det hun streber oppover i samfunnet. Rikdommens normer, vel å merke. Champagnen er blond og perlende, Lorelei kan aldri få nok. Dorothy er brunette, en rappkjefet *flapper*, skarp i replikken og frekk så det passer, ganske guttegæren og uten forståelse for konvensjonenes krav, og dessuten lite opptatt av penger.⁴ Lorelei gjør hva hun kan for å få Dorothy til å innse at penger er det som teller i verden, men Dorothy skjønner ikke stort av det. Hun vil ha en fyr som er flott og snill, og bryr seg ikke om han er rik.

I dagboken forteller Lorelei om sitt forhold

til mennene som varter henne opp i New York, særlig knappefabrikanten Gus Eisman. Deretter om sin reise gjennom Europa sammen med Dorothy. De besøker London der de vikler seg inn i et sammensatt forhold til Sir Francis Beekman og hans kone. I Paris beundrer de «the Eyeful Tower» og lurer franske gentlemen trill rundt. Reisen videre til «the Central of Europe» går med Orientekspresen, der Lorelei treffer den pietistiske millionæren Henry Spoffard, som også er aktiv som filmsensor. I Wien får hun et sammenbrudd og får time hos dr. Froyd, som foreskriver litt flere hemninger. Vel hjemme i Amerika blir Lorelei etter mye frem og tilbake gift med Spoffard, og takket være hans penger kan hun slå seg opp som produsent og skuespiller i Hollywood. THE END.

Den pietistiske moral og pengenes ånd

Max Webers påpekning av sammenhengen mellom kapitalisme og pietisme er velkjent (Weber 1904). Webers teori går ikke bare ut på at pietismen frembringer kapitalismen, men også at når kapitalismen først er etablert, blir den et selvstående system. For senere generasjoner kapitalister blekner det religiøse motivet, for dem blir fortjeneste hovedsaken. Denne oppfatningen kan bli for skjematisk; det behøver ikke være et enten-eller. I Loreleis verden er det både-og. New Yorks millionærer blir styrt av religiøse normer og konvensjoner. De vil gjerne forsyne seg av verdens goder, både penger og sex, men det skal skje innenfor gammeldagse religiøse rammer, i hvert fall på overflaten.

Når en *self-made woman* skaper seg en karriere i kraft av sitt kjønn, må hun gjøre det samme som menn, men manøvrere mellom de hindere som religiøse normer stiller opp for hva kvinner kan gjøre og ikke gjøre. Litt som det ble sagt om Ginger Rogers: Hun gjør det samme som Fred Astaire, bare baklengs og på

høye hæler. Hun må bruke sitt kjønn til å oppnå det samme som en *self-made man* oppnår, opparbeide formue. Og veien til å bygge en formue går gjennom formuende menn.

For å styrke sin sosiale posisjon handler Lorelei i nøye samsvar med levereglene som Dale Carnegie senere sammenfattet i håndboken *How to win friends and influence people* (1936): La dem føle at det er de som styrer forholdet, og ikke du. Det er da du kan påvirke dem. Og hun er like snusfornuftig som Benjamin Franklin: Det gjelder for all del å ikke kaste bort tiden på uvesentlige ting. Akkumulasjon av kapital er hva det dreier seg om. Er du interessert i penger, så unngå omveier. Gå der de er. Kapitalen forøkes gjennom dyre gaver fra forelskede menn, jo dyrere jo bedre.

Den profesjonelle kvinnen er en dame med egne ambisjoner, med forventninger om å være en selvstendig person. Dette skaper et alvorlig problem innenfor den pietistiske paternalismen. En gift kvinne har gitt opp sin selvstendighet. En som er ugift, men seksuelt aktiv, har gitt fra seg sin viktigste ressurs, nemlig mannens forventning om sex i fremtiden. Det er denne forventningen som er givergledens kilde. Derfor må en profesjonell kvinne holde seg til flørt, ikke gi seg hen helt og fullt, men iscenesette vage løfter om fremtidig fullbyrdelse.

Gjennom en stor del av boken har Lorelei et forventningsrikt forhold til knappefabrikanten Gus Eisman, kjent som *the Button King* i hjembyen Chicago. Han underholder Lorelei og nyter hennes selskap når han er på besøk i New York. I påvente av sex er Eismans prosjekt å tilføre Lorelei nødvendig dannelse – hans bidrag er å ta henne med på et show på Broadway og middag på Ritz hver gang han er i byen. Loreleis dannelsesprosjekt går ellers ut på å gå i selskaper der det er kjente skribenter og kritikere. Bøker er det tungt å lese, hun blar gjennom Cellinis fargerike selvbiografi, orker ikke å lese det hele og synes det er slitsomt å lete opp

høydepunktene. Hushjelpen kan også yte assistanse. Lorelei ber henne lese Conrads *Lord Jim* og gi et sammendrag etterpå.

Om Eisman egentlig har lite å bidra med til hennes dannelse, får han til gjengjeld lov til å gi henne gaver, ringer, armbånd, halsbånd. Som allerede Anitra sa til Peer Gynt: «Jeg bryr meg ikke så meget om sjelen; – / gi meg heller – ... Hin skjønne opal.» (2:406). Lorelei sier det samme, på sin måte:

... kissing your hand may make you feel very very good but a diamond and safire bracelet lasts forever. (55)⁵

Hvis gaven er for liten, får hun et anfall av hodepine og orker ikke se ham. Det hjelper. Noen timer senere kommer han med et dyrere smykke, og hodepinen er kureret.

Men juveler eller ikke; giftermål er og blir det springende punkt. Før eller siden kommer det til et vendepunkt hvor videre akkumulasjon av kapital forutsetter at blondinen inngår i ekteskap. Uten denne langsiktige målsettingen vil karrieren begynne å gå nedover; diamantene blir en livsforsikring i stedet for en kapital som bringer henne videre oppover. Vil Lorelei gifte seg med Knappekongen? Selv om Eisman er en kjedelig forretningsmann, ligger ikke problemet nødvendigvis der, forholdet går bra så lenge han betaler hennes regninger. Likevel er det ikke uten omkostninger. Da de møttes, var Lorelei en starlet med småroller, men Eisman fikk henne til å gi opp en karriere i filmen:

Because of course when a gentleman takes such a friendly interest in educating a girl as Mr. Eisman does, you like to show that you appreciate it, and he is against a girl being in the cinema because his mother is authrodox. (6)

Ikke være annet enn en gift blondine, er et ufritt liv – det er problemet. Det trer tydelig frem da Lorelei møter en berømt engelsk forfatter. Også han blir gal etter henne og vil skille seg for å gifte seg med henne. Etter hvert kommer hun til at det ikke er noen god idé, for hva har hun igjen for å være fruene til en kjent forfatter?

... why should I give it up to marry an author, where he is the whole thing and all I would be would be the wife of Gerald Lamson? (17)

Lorelei avslår tilbudet om litterær dannelse i samliv med Lamson, og reiser i stedet til Europa på Eismans regning, med Dorothy som anstand. Det gir henne mulighet til å skyve problemet foran seg.

Koketteri, gave, makt

Lorelei lever i koketteriet, i flørten. Koketteriet, sier Georg Simmel i et av sine essays, er å gå opp i en relasjon uten å gi seg hen. Kjærlighet har som mål en forening med den andre, mens flørten etablerer nærhet og holder avstand på en gang. Simmel var den første sosiolog som tok erotikk på alvor. Flørt er en form for sosialt samspill som ikke har noe klart mål, skrev han, den er snarere i slekt med kunsten: «Kants påstand om kunstens natur – at den er hensiktmessighet uten hensikt – er i høyeste grad tilfelle for flørten» (Simmel 1996:268 [1911]). Simmels bilde av koketteriet er egentlig et øyeblikksbilde. Flørten i denne forstand lever i blikket, i tonefallet, i den gjensidige forståelse av at dette kan det ikke bli noe mer av. Den hensiktsfrie relasjon har ingen tydelig varighet, selv om den eksisterer ut over øyeblikkets sekund.

Lorelei, derimot, har mange hensikter. Hun skal opprettholde livet og bedre sin sosiale situasjon, shoppe uten bekymring, gjøres

til gjenstand for beundring, motta gaver. Når flørtten preges av målsettinger som forblir uutalt, uerkjent, benektet eller fortrenget, er den ikke tvetydig på samme måte. Den flørtende relasjonen blir tilsvarende mer kompleks. Om Loreleis koketteri er i slekt med kunsten, består hennes kunst i å få hensiktsrettetheten til å fremtre som ubesværet spontanitet.

Under koketteriet ligger gaven og løftet – et løfte som ikke er et løfte, bare en mulighet. Kanskje, sier blondinen som har sine hensikter, vent og se. Hva da med makten i forholdet? Den som er givende i et forhold, har også makt, er et hovedpoeng i Marcel Mauss' store essay om gaven (Mauss 1925, se også Døving 2001). De mektige gir gaver, gavene bekrefter og forsterker deres makt. Denne teorien ble senere videreutviklet av Peter Blau, som påpekte at gaven fortsetter en motytelse om forholdet skal opprettholdes. Men motytelsen må ikke komme med en gang. Det skal gå en viss tid, det vil si at giveren opparbeider en viss kreditt hos mottakeren (Blau 1964). Kokottens kunst består i å strekke denne ventetiden så langt som overhodet mulig. Det får en spesiell utforming i et erotisert forhold som ikke er fullbyrdet. Og utsettelsen støttes av en restriktiv seksualmoral. Dermed har giveren ikke krav på noen spesifikk motytelse, annet enn interessert oppmerksomhet. Giveren skal bevise at han er verdig kvinnens oppmerksomhet, hun skal ikke bevise noe som helst annet enn å bekrefte at hun er attraktiv. Gaven er en del av en flørtende relasjon, som jo nettopp er preget av tvetydighet. Før eller siden kommer likevel sannhetens øyeblikk; forholdet må enten gå over i ekteskap eller avsluttes. Dannelsesreisen rundt i Europa gir utsettelse, samtidig som Lorelei får se nye muligheter. Hun lar knappekongen gå.

Makten i å endre selvbylde

Når Lorelei er reist fra New York, står byens gentlemen ikke lenger klar til å varte henne opp. Det

blir klart for henne at hun bare har seg selv å stole på, og hun begynner å dyrke ganske intrikate maktspill. Den gammeldagse piken viser seg som en strateg som kan mer enn å få hodepine når det trengs. Til slutt blir det den tilsynelatende dumme blondinen som utsmarter alle.

I London opplever Lorelei to avgjørende møter. Hun blir oppmerksom på at diamanter ikke bare forekommer innfattet i ringer og armbånd. De finnes også i tiaraer – hodet «is a place where I never thought of wearing diamonds before» (36). Hennes blonde hår kan lysesettes av diamantenes skinn! Problemet er at tiaraen koster 10 000 dollar. Hvordan hente inn en slik gave?

Samtidig treffer hun Sir Francis Beekman, en mann opp i årene og høyst mottakelig for kvinnelig skjønnhet, særlig for appellen fra blondiner, men også berømt for sin gjerrighet. Det sies at:

... whenever Sir Francis Beekman spent a halfpenny a statue of a gentleman called Mr. Nelson took off his hat and bowed. (37)

Hvordan forvandle en gjerrigknark til en glad giver, blir det avgjørende spørsmålet. Lorelei legger all sin energi i å bringe Beekman til å forære henne diamanntiaraen. Mauss blir på sett og vis satt på hodet. Her dreier det seg ikke om at den mektige markerer seg med gaver, men om hvordan få ham til å gjøre det. Lorelei spiller selvsagt på sin kvinnelige tiltrekning, smiler og smigrer ham, gir ham kjælenavnet Piggie (!), lar ham invitere seg ut. Men det er jo bare grunnlaget, ikke noe som i seg selv utløser handling. Å være tiltrekkende er ikke nok, tiltrekningen kan først virke når hun har greid å endre Beekmans opplevelse av seg selv, få ham til å oppleve seg selv som tiltrekkende og sjenerøs. Omtrent som foreskrevet av Dale Carnegie, bare at Lorelei har mer innyndende metoder enn dem Carnegie tenkte ut.

Etter langvarig smiger som myker opp Piggies giverglede, kommer den avgjørende opp-

gaven: å endre selvbildet. Lorelei får Piggie til å sende henne friske orkideer hver dag til hotellsuiten sin. Det krever sin kvinne, få ting har vært fjernere for Sir Francis Beekman enn å sende orkideer til blondiner på hotell. Strategien er sammensatt. Hun inviterer Piggie til hotellet, og på forhånd har hun bestilt orkideer til suiten sin, men levert uten kort som røper avsenderen. Når blomstene kommer, innbiller hun ham at hun tror at det er han som har sendt blomstene anonymt. Først nekter han energisk, men hun gir seg ikke, takker overveldet for hans sjenerøsitet. Til slutt tror Beekman nesten at han har gjort det; det vil si han opplever i hvert fall at andre tror det, og det gjør samme virkning. Han aksepterer rollen han blir tilskrevet, og følger opp med å sende henne orkideer daglig. Dermed blir han klar for å bli enda mer sjenerøs, for å la tiltreknningen virke. Og det topper seg når han gjør rollen som den sjenerøse til sin egen, og forærer Lorelei de ti tusen til tiaraen.

I promised Piggie that I would always stay in London and we would always be friendly. Because Piggie always says that I am the only one who admires him for what he really is. (49)

«Always» betegner et begrenset tidsrom. Neste dag er Lorelei på vei til Paris med tiaraen i kofferten, og ser ikke mer til Piggie. Derimot blir hun konfrontert med Lady Beekman, som er rasende over ektemannens slepphendhet, og setter to franske detektiver på jobben med å skaffe tiaraen tilbake. Veldig smarte er de ikke; detektivene møter sine overkvinner, tiaraen blir hos Lorelei.

Fra koketteri til ekteskap: ressurser og kontroll

Møtet med Henry Spoffard snur opp–ned på Loreleis liv. Han er like religiøs som han er rik:

Mr. Spoffard is a very very famous Prespbyterian ... I mean it is unusual to see a gentleman who is such a young gentleman as Mr. Spoffard be so Prespbyterian, because when most gentlemen are 35 years of age their minds nearly always seem to be on something else. (77)

Henry Spoffard ser det som sin oppgave i livet å vokte den offentlige moral. Han har påtatt seg en oppgave som filmsensor. For å kunne opptre som moralens vokter, må han også sette seg inn i hva andre ikke har godt av å se og høre.

So Mr. Spoffard spends all of his time looking at things that spoil peoples morals. So Mr. Spoffard really must have very strong morals or else all the things that spoil peoples morals would spoil his morals. (78)

Det demrer for Lorelei at dette kan være mannen i hennes liv. Han er veldig veldig usjarmende, men av en veldig veldig gammel og rik familie. En blondine som klatrer på samfunnsstigen, når ganske enkelt ikke høyere. Knappekongen Eisman blir en småfisk i sammenlikning. Så Lorelei hekter seg på Spoffard med en dobbel strategi i bakhodet. Hans gamle mor inviterer hun på champagne. Samtalene med Henry bruker hun til å beklage seg over det allmenne moralske forfall. Det langsiktige målet er et frieri. Vendepunktet kommer når Lorelei betror seg til Henry om sin dystre fortid i Little Rock, da hun mistet sin dyd. Hun gråter, og han gråter. Men hva er egentlig dyd? De samles om at den sanne dyd oppstår ved å tape dyden og så bli gjenopprettet. Bare den som selv er fallen, kan hjelpe andre i å unngå å falle. En slik tvetydighet treffer Henry i hjert roten. Han blir moden for å fri.

Dette frieriet vil hun ha skriftlig. Så Lorelei reiser videre til Budapest, slik at de fortsetter

konversasjonen per post. Når frieriet kommer i et brev fra Henry, telegraferer hun øyeblikkelig sitt ja tilbake. Nå har hun fått et gullkantet verdipapir som må brukes for hva det er verd. Lorelei sørger for å få flere kopier av brevet for å hindre at det blir somlet bort. Gjennom Colemans språkbruk har hun fått kontroll over en begivenhet som han har interesser i (Coleman 1971). Ikke det at tanken på et samliv med Henry er spesielt tiltalende. Han er ingen gladkristen, akkurat: « ... all Henry has to do to spoil a party is to arrive at it» (104). Men nå er hun sikret. Hvis hun gifter seg, tross alt, er det til mye penger. Om hun bestemmer seg for det motsatte, kan hun gjøre det klart for Henry at et ekteskap med henne er utålelig, slik at han bryter forlovelsen. I så fall kan hun forlange en saftig kompensasjon på grunn av brutte løfter og åndelig grusomhet.

En veldig god måte å drive en mann til vannvidd på og få ham til å hoppe av fra sine løfter, er å shoppe på hans regning. Småregninger nytter ikke, det som kreves, er håndfast handling, store kjøp som koster store penger. Da hun er tilbake i USA og møter Henry Spoffards øvrige familie, føler Lorelei at saken er klar. Denne familien er ikke til å leve med. Hun blir kvalt. Det må bli hensynsløs shopping. Deretter brudd og erstatningssøksmål.

Sekunder før bruddet er et faktum, innser Lorelei at hun har gjort en drastisk feilvurdering. Ved å gifte seg med Henry blir hun ikke bare Mrs. Spoffard, hun får tilgang til en formue som kan investeres. Ekteskapet betyr ikke lenger en ufri tilværelse, men tvert om nye muligheter for utfoldelse. Løsningen lokker i Hollywood. Lorelei setter penger i en filmproduksjon der hun selv skal ha den sexy hovedrollen. Hun får hele familien Spoffard med seg over til vestkysten og får dem plassert inn på forskjellige steder i filmindustrien. Henry finner en ny oppgave i å samle rundt seg unge starlets og trøste og veilede dem som er kom-

met bort fra den smale vei. Alle er lykkelige. Lykkeligst er Lorelei:

And so I am very happy myself because,
after all, the greatest thing in life is to
always be making everybody else happy.
(123)

Den rødhårede kvinnen

Da lydfilmen slo gjennom rundt 1930, åpnet den for helt nye uttrykksformer, forskjellige fra stumfilmens stiliserte karaktertegning, mer realistiske og rett på, samtidig med større rom for tvetydighet. Den betydde også et eksplosivt gjennombrudd for blondinen som type. *The Hays code*⁶, Hollywoods eget system for filmsensur, kom ikke ordentlig på plass før i 1934. Noen få år var det en åpning for erotisk dristighet i filmen som tidligere var ukjent. *Die blonde Bestie* i kvinneskikkelse smøg seg inn i kapitalismens storbyjungel, tiltrekkende og farlig, alltid med dumme menn som bytte. Mae West og Marlene Dietrich tok det helt ut, med en erotisk dristighet som sprenget grenser, pirrende som ingen før. De ble kassasuksesser – for en stund. Samtidig, de færreste kunne egentlig identifisere seg med dem fordi de beveget seg på en grense mellom det selvbevisste og det paradiske (Rosen 1973). Mest typisk er blondinen som lever som kabaretartist i halvskyggen mellom underverdenen og det regulære samfunnet. En klassisk scene: *I Blonde Venus* (1932) spiller Dietrich nattklubbsangerinne. I sitt glansnummer opptrer hun i jungeldekorasjoner, først i heldekkende gorilladrakt. Så kaster hun dyrehammen bit for bit; det lyse håret hennes blir synlig før hun setter på seg en diger blond parykk⁷ i afro-stil og synger «Hot voodoo»:

Did you ever happen to hear of voodoo?
Hear it and you won't give a damn what
you do (...)

I'd follow a cave man, right into his cave.
That beat gives me a wicked sensation
My conscience wants to take a vacation

Her fremtrer det kvinnelige begjæret som amorft, uten hemninger, men også uten retning. En mer målbevisst skikkelse som trådte ut på storbyjungelens lysninger, var Jean Harlow; ingen gorilla, snarere en silkemyk leopard. Hun ble stjernen som mer enn noen løftet blondine-idealet inn i filmen, med en erotisk utstråling som skaffet henne tilnavnet «the blonde bombshell». Som luksuskvinne i overdådige budoarer, ofte vulgær, skarp i replikken som få andre, ble Harlow idealisert på en måte som ikke ble West eller Dietrich til del, fordi hun representerte sosial mobilitet, og – etter hvert som selvsensuren våknet for alvor – forankring i de etablerte sosiale kretser. Hennes første større rolle var i filmen *Platinum blonde* (1931), og hun forble mellomkrigstidens mest spektakulære blondine til hun døde i 1937, 26 år gammel.

Harlows virkelige gjennombrudd kom ikke som blondine, men da hun satte på seg parykk og spilte rødhåret vamp i *The Red-Headed Woman* (1932). Manuskriptet var av Anita Loos, etter en roman med samme navn av Katharine Brush. Loos ble også manusforfatter for en rekke av Harlows senere filmer. Omarbeidingen av romanen til film ble påbegynt av F. Scott Fitzgerald, men han ble etter hvert tatt av jobben. Anita Loos er manusets opphavskvinne, men denne gangen uten ironien som var bærende i hennes egen roman.

Hovedlinjen i *The Red-Headed Woman* er den samme som i *Gentlemen Prefer Blondes* – sosial oppstigning på grunnlag av erotisert kvinnelighet. Bildet av kjønn og makt er likevel et helt annet. Dels er det fordi film er noe annet enn bok. Plottet må forenkles og konsentreres. Virkemidlene er nødvendigvis andre på lerretet enn de er på boksiden. Bil-

det av en *femme fatale* ble satt på spissen og enda mer fremhevet gjennom det røde håret.

Den rødhårede Lillian Andrews, også kalt Red, tar jobb som kontordame. Ved første anledning legger hun an på sjefen, hun får i stand et forhold som han motstrebende går inn i, klarer å presse ham til skilsmisse og blir til slutt gift med ham. Sosialt er det nye forholdet ingen suksess, hun blir isolert og frosset ut i sitt nye overklassemiljø. For å styrke sitt sosiale nettverk forfører hun ektemannens nærmeste forretningsforbindelse fra New York. Parallelt har hun et forhold på si til den franske sjåføren Albert. Etter hvert går det ikke så bra i New York heller, mennene hun har forført, gjør felles sak mot henne. Red stikker til Frankrike med Albert, der lever hun høyt på å kapre eldre rikmenn, mens Albert sørger for å dekke hennes erotiske behov.

Selv om hovedlinjen er den samme, er Red en helt annen sosial skikkelse enn Lorelei Lee. Lorelei bruker elaborerte, indirekte strategier, og skaper et sammensatt sug rundt seg. Red derimot, går rett på sak og sier det som det er: «A girl's a fool that doesn't get ahead.» Hun legger ikke skjul på sitt eget begjær, trenger gjennom mennenes panser av moralske forbehold og vet at hun kan nedlegge dem effektivt: «Well, he's a man, isn't he?» Mennene rundt henne blir til irrasjonelle ofre for sine drifter. «When I kiss them, they stay kissed for a long time.» Red kombinerer erotisk tiltrekning med gjennomført manipulering. Hun er konstant vekslende, innnyder seg og setter opp feller, lokker og truer, gråter og knurrer. Hun invaderer den andre hele tiden, når mannen vil trekke seg ut, forteller hun ham hvor mye han egentlig elsker henne.

Lorelei og Red representerer en klar kontrast mellom dobbeltmoral og utroskap. Loreleis tvetydighet er dobbeltmoralens tvetydighet, som hun håndterer bedre enn de fleste. Hun spiller opp både til pengene og til den

etablerte moralen, søker den dydige luksus og den dydige erotikken, og ender opp som blondine ved filmen – som en blanding av erotisk ikon og samfunnsstøtte. Red, derimot, lever systematisk i utroskap – overfor konene til mennene hun forfører, overfor sine elskere og ektemenn med forholdet til Albert. Samtidig anklager hun dem for dobbelspill når de konfronterer henne. Hennes hensynsløse erotikk gjør henne til et truende, samfunnsnedbrytende villdyr. For et amerikansk publikum kan det kjennes oppbyggelig at hennes renkespill i lengden blir avslørt i Amerika, og at hun i stedet etablerer seg permanent i Frankrike, erotikkens Eldorado. I bildet av det røde villdyret kan det også ses en svak henspilling på kommunismens røde fare, som i likhet med den uhemmede erotikken truer god gammeldags amerikansk forretningsmoral.

The Red-Headed Woman fikk en langvarig tilblivelseshistorie. I tidlige visninger fikk filmen det problemet at det ikke var klart for publikum om de skulle identifisere seg med Red eller ikke. Den forførende skjønnheten som bruker sin *sex appeal* til å klatre sosialt, var jo i tråd med datidens amerikanske idealer. Manuset måtte omarbeides, tydeliggjørende shots legges inn for å få frem at hos Red var det kynismen som dominerte, slik at publikum ikke skulle identifisere seg med henne, men snarere la seg underholde på hennes bekostning (Cary 1988). Idealet om sosial mobilitet gjorde at mye likevel kunne aksepteres i USA. I Tyskland og England derimot ble filmen forbudt fordi den ikke endte med nederlag for Red, til tross for hennes utspekulerte forførelseskunster (Garza u.d.).

Fra satire til karneval

Gentlemen Prefer Blondes fikk et langt etterliv. Boken ble film allerede tre år etter at den utkom, med Anita Loos som forfatter av manu-

skriptet. Denne filmen er siden gått tapt. I 1949 ble den omarbeidet til en musikal som fikk knallsuksess på Broadway, der den gikk sammenhengende i to år. Anita Loos var en viktig del av i forfatterteamet bak Broadway-utgaven. Versjonen som huskes best i ettertid, er imidlertid filmatiseringen fra 1953, som bygde videre på musikalen. Den er først og fremst minneverdig fordi Marilyn Monroe spilte hovedrollen som Lorelei, sammen med Jane Russell som Dorothy. Filmene var en kraftig omarbeidelse av musikalen, manuskriptet ble skrevet av Charles Lederer, denne gangen uten Anita Loos som medforfatter (Cary 1988).

Det er en lang vei fra bok over musikal til film. Likevel er det bemerkelsesverdig hvor sterkt filmen skiller seg fra romanen til Anita Loos, både når det gjelder plottet og fremstillingen av de viktige karakterene. En film fra Hollywood i 1950-årene er nødvendigvis noe annet enn en satirisk dagboksroman skrevet en generasjon tidligere. Samfunnsforholdene som satiren skulle utelevere, endrer seg på utallige måter i løpet av en generasjon. Og ikke minst var blondinenes image blitt mer av en klisjé etter to tiår med Hollywoods repertoar av *femmes fatales*.

Filmens regissør var Howard Hawks. I kretsen rundt *Cahiers du Cinéma*, som senere ga opphavet til den franske bølgen, ble Hawks geniforklart, særlig på grunn av sin evne til å håndtere tvetydighet (Rivette 1953). I et intervju med Jacques Becker, Jacques Rivette og Francois Truffaut (1956) kommenterer Hawks innspillingen:

Gentlemen Prefer Blondes var bare en spøk. I andre filmer har du to menn som vil ha det gøy og går ut og prøver å finne noen pene jenter. Vi tenkte på det motsatte, og tok to jenter som går ut og finner noen menn for å ha det gøy: en fullstendig moderne historie. Jeg likte det, det var

moro. De to jentene, Jane Russell og Marilyn Monroe, var så gode sammen at hver gang jeg ikke visste hvordan jeg skulle lage en scene, fikk jeg dem til å gå frem og tilbake, og alle syntes det var fantastisk; de ble aldri lei av å se hvordan disse flotte jentene beveget seg. (Sitert etter Turim 1990)

Hawks hadde laget komedier før, og her tok han det helt ut. Borte er samfunnsatiren i romanen. Den er erstattet av en karnevalesk forvekslingskomedie der de to kvinnene står i fokus; de spiller mot hverandre og på hverandre, ingen mannlig rolleinnhaver kommer i nærheten av dem.

I utgangspunktet skulle den mørkhårede Jane Russell være trekkplasteret i rollen som Dorothy. Russells stjerne hadde lenge vært festet på firmamentet. Hun var berømt for å ha å flyttet grensene til Hollywoods selvsensur av hva som kunne vises på film. I *The Outlaw* (1943) løftet hun *kløften* opp på lerretet og kom med nød og neppe gjennom sensuren etter mange runder (Rosen 1973). Likevel ble *Gentlemen Prefer Blondes* først og fremst et gjennombrudd for Marilyn Monroe. Det ble også gjennombruddet for en ny blondinetype som Monroe representerte, med en helt spesiell blanding av uskyld og *sex appeal*. I de tidligere filmene der Monroe hadde store roller, fremstilte hun helt andre skikkelser: I *Don't bother to knock* (1951) en ungpige med grensepsykotiske trekk, i *Niagara* (1952) en *femme fatale* i tråd med tradisjonen fra *film noir*. På sett og vis ble Marilyn transformert fra blond løvinne i *Niagara* til noe nær et hvitt lam i *Gentlemen Prefer Blondes*.

I rollen som Dorothy skulle Jane Russell representere den erotisk bevisste kvinnen – innenfor sømmelighetens grenser. Hun fikk utfolde seg i samspill med tonnevis av mannlig sjarm, med intet mindre enn det amerikanske olympialandslaget som reisefølge på båten til

Europa. I treningsøkter ved badebassenget, med tettsittende, hudfargede truser, tvinner de sammen akrobatikk og erotikk. Det er så mye muskler at Dorothy's interesse for sex blir nokså nøytralisert. Samtidig må ironien, som trådte frem i den indirekte skildringen av henne i romanen, fremføres direkte; dermed blir den litt mindre salt. Dorothy fremtrer som en handlekraftig skikkelse, skarp og smart, men likevel litt ordinær.

Det blir Marilyn som dominerer showet, selv om hun har mye mindre mannlighet å spille opp mot. Henry Spoffard er forvandlet til en overklassegutt på ti år med steinansikt. Knappekongen Gus Eisman er blitt til den veike pappagutten Gus Esmond, som konstant overvåkes av faren sin. «Piggie» Beekman lever opp til navnet som en usjarmerende dumskalle. Ikke mye å profilere seg i forhold til. Filmen gir også en avgjørende forskyvning i Loreleis personlighetstrekk og motiver. Besettelsen av penger og smykker er der, men i passiv form. Loreleis fremste egenskap, blikket for maktens strategier, er borte. Hun dumper opp i situasjoner, skaper dem ikke, virker på omgivelsene gjennom sin tiltrekning, og bare den. Alfa og omega i filmen er Marilyn's «dyriske magnetisme», som tiåringen Spoffard uttrykker det. Hennes aura er til gjengjeld et under. Marilyn legemliggjør en sømløs kombinasjon av sosial oppdrift og uskyld, selv om den skjuler en dyster fortid.

I romanen hadde Eisman fått Lorelei til å gi opp en filmkarriere av hensyn til den pietetiske moral. Filmen har det motsatt, den gjør et avgjørende poeng av at Lorelei og Dorothy er aktive som kabaretsangerinner. Ensmen er en tilbedende tilskuer som blir buden inn i garderoben etter nummeret. Det gir mulighet til å spille på forskjellene på hvordan jentene, og særlig Lorelei, opptrer på scenen og utenfor scenen. Samtidig røper Lorelei ingen planer om videre karriere i teaterverdenen. Hun vil

bli godt gift, veldig veldig godt gift. Spørsmålet er hvordan gifte seg til penger, mange penger? Gus Esmond er svaret. Men det er et svar som pappa Esmond ikke liker. «Du innrømmer at du bare er ute etter pengene hans,» sier faren anklagende. «Nei,» svarer Lorelei, «ikke hans penger. Dine penger. Vet ikke du at å være rik for en mann tilsvarer å være vakker for en jente? Ville du ønske at din datter giftet seg med en fattig mann?» Penger er jo nødvendig for å leve et anstendig familieliv. Filmen gir henne rett og konkluderer med dobbeltbryllup for Dorothy og Lorelei. Femtiårenes kjernefamilie triumferer, i én litt ordinær og én veldig veldig velstående utgave.

Så hvor er det blitt av tvetydigheten som var så viktig hos Anita Loos? En del av den ligger kanskje i at Hawks laget en veldreiet og medrivende forvekslingskomedie, som ikke sparer på burleske og parodiske opptrinn. At jentene også opptrer som kabaretartister, gir en tvetydighet til Loreleis skikkelse. Når hun opptrer som «seg selv», er hun naiv, på scenen blir hun sexy og aktivt utfordrende. Innslaget som huskes av de fleste, er Marilys opptreden på en kabaretszene i Paris, der hun synger om det som virkelig teller i livet:

A kiss on the hand may be quite continental,
but diamonds are a girl's best friend.

Dette budskapet kommer igjen i mange versjoner og i mange innramminger. Filmens tvetydighet ligger i hvordan den spiller på disse innrammingene og spenningene mellom dem. En måte å se det på er å betrakte Marilys opptrinn i kabareten som en «film i filmen»; innenfor denne rammen er det sex og økonomisk kynisme som gjelder. Dette budskapet blir relativisert i et av filmens høydepunkter, ved at Dorothy forkler seg som Lorelei og fremfører den samme sangen, som parodi på Marilyn. Russell snur budskapet til fresk og frekk

sex, mens diamanter og minkpels blir redusert til parodiske rekvisitter. Disse scenene må ses innenfor filmens større ramme, som er velsigelsen av giftermålets og husmorrollen som automatisk følger etter – selv om husmoren får veldig veldig god råd. Pengene kan brukes i rollen, men hun kan ikke kjøpe seg ut av den.

Ekteskapets ramme er likevel ikke den eneste. Det første som vises i *Gentlemen Prefer Blondes* – til og med før fortekstene – er Lorelei og Dorothy som opptrer med en sang om sin noe skyggefulle fortid i Little Rock. Helt til slutt, når de går opp mot alteret for å bli gift, blir sangen lavmælt gjentatt, for så å tone over i «Diamonds are a girl's best friend». Om kjernefamilien er ramme for handlingen, blir giftermålet parodiert som kabaretnummer.⁸

Popcorn Venus

Et fellestrekk med Lorelei som romanfigur gikk igjen i Marilyn Monroes senere filmer. I *Bus Stop* (1956) er hun en engleaktig kabaretsangerinne med en tvilsom fortid som overvinnes av kjærlighetens gjenskapermakt. Likeledes i *The Misfits* (1959) fremstiller hun en stripteasedanserinne som vekker machomenn til medlidenhet og sosialt ansvar. Uskylden som ikke er uskyld, men som likevel formidler uskyld, virket forheksende på Henry Spoffard, og den forhekser Marilys motspillere så vel som hennes tilskuere i kinomørket.

Det er en annen tvetydighet i Marilyn Monroe-skikkelsen. Monroe selv var blondine med det samme draget av tvetydighet som Anita Loos beskrev. Få måneder etter at *Gentlemen Prefer Blondes* hadde premiere, kom herrebladet *Playboy* ut med sitt aller første nummer. Midtsidepiken var Marilyn Monroe. Uten en tråd, rett på, liggende på rød plysj i en positur helt fremmed for den storøyde Lorelei hun ga liv på filmrretet. Det spoffardske Amerika var rystet. Skandalen ble bortforklart etter beste

(Foto: © Scanpix)

evne, bildet var fra flere år tilbake, kanskje var det egentlig ikke Marilyn, og i hvert fall gjorde hun det bare fordi hun sårt trengte penger på den tiden. Det vesentlige i denne sammenhengen er ikke skandalen, men hvilken betydning

den fikk. Marilyn's offentlige appell ble større, ikke mindre. Den viste hvordan sex appeal og uskyldsrøynde gjensidig forsterker hverandre.

En scene fra *The Seven Year Itch* (1956) gir en illustrasjon. Marilyn står i hvit kjole med

vidt, plissert skjørt på en av undergrunnsbanens ventilasjonsrister. Et plutselig blaff av luft løfter kjolekanten opp til hoftene, den varme luften kjærtegner lårene hennes, det vide skjørtet bølger rundt henne. Hun prøver forgjeves å holde det på plass, det løfter seg og blir nesten som englevinger. Smilet er sjenert, opprømt, skjelmisk og utfordrende på en gang. Dette må være det mest berømte bildet som finnes av Marilyn Monroe. Billy Wilder, som var regissør, la masse energi i opptakene og måtte gjøre dem flere ganger, først i New York og så i Hollywood. Den som ser filmen i ettertid, etter at bildet er blitt ikonisk, vil likevel bli skuffet. Det er ikke mye av Marilyns appellerende smil som er kommet med i filmen, kamera fokuserer lavt, det mer av knærne hennes enn av lårene som plutselig blir avslørt. Skuffelsen skyldes at bildet som er så berømt, ikke vises på filmen, sensuren var i alarm og grep kraftig inn i produksjonen. Det er et stillbilde som har fått et eget liv, knyttet til filmen, men på siden av den. Samtidig gir dette bildet farge, skygge og dybdeskarphet til Marilyn i den naive rolleskikkelsen hun fremstiller. Uten filmen ville bildet vært vanskelig å tolke. Den litt priprne filmscenen og det dristige fotografiet danner til sammen en helhet som blir ikonisk.

Det er sagt om Marilyn Monroe som det senere ble sagt om Brigitte Bardot, at hun er rollen, og rollen er henne. For Monroes del er det viktig å spørre hva som ligger i «er». Det var ikke Gud som skapte Marilyn Monroe. Hun gjorde det selv, med god hjelp av mange andre. Skikkelsen hun ble til, var resultatet av en lang utvikling; slik fødes en moderne gudinne. Bak bildet visste Norma Jeane ikke lenger hvem hun var. En dyster undertone ligger i at det ligger tett opp til hva Anitas Lorelei virkelig gjorde: Blondinen som sosialt ikon og dobbeltmoral som kunstverk.

Kjønn og karismatisk makt

Felles for Lorelei og Red som skikkelser er deres erotiske tiltrekningskraft og den fascinasjon de utløser hos menn. Hver på sin måte får de makt, men hvordan er egentlig denne makten utformet? Max Webers refleksjoner over karismatisk makt gir et utgangspunkt for å forstå hva slags makt kvinnene utøver (Weber 1922). Weber plasserer karismatisk makt som en form for ledelse, der ledere oppildner og fører sine tilhengere mot bestemte mål, enten det er åndelig frelse eller mer materielle erobringer. Karismatisk lederskap bryter med eksisterende konvensjoner og institusjoner, det er et revolusjonært lederskap, til dels over grensen til det ekstatiske; Weber trekker en eksplisitt sammenlikning til blonde villdyr (Weber 1922:654). Karismatisk makt får en særlig vekt i overgangssituasjoner eller epoker preget av usikkerhet og krise. Lederen makter å dempe og kanalisere angsten ved å la sine tilhengere projisere den inn i sin egen skikkelse og romme angsten for dem (Sørhaug 1996). I dette er synlighet en kjernekomponent. Lederen gjør seg synlig for sine tilhengere, han ser dem og lar hver enkelt føle at hun og han blir sett av ham og gjennom det av den overpersonlige kraften han representerer.

Karismatisk lederskap utøves typisk av en mann. At karisma er forankret i normbrudd, bryter særlig mot tradisjonelle kvinnelige kjønnsroller. En nyere studie av moderne politisk lederskap peker på at kravet om å være karismatisk leder skaper en konfliktfylt posisjon for kvinner. Det kan håndteres ved at kvinnelige ledere spiller ned normbruddet og inntar en klart moderlig attityde, mens det å opptre i en skikkelse som er i slekt med en *femme fatale*, kan føre til en politisk katastrofe (Krogstad og Storvik 2007). Utenfor politikens trange rammer, derimot, burde den blonde løvinne kunne utfolde karismatiske

egenskaper – eller kan hun det? Og hvordan kan det skje? Seksualitetens tvetydige situasjon i det moderne samfunnet, som her i den amerikanske høykapitalismen, skaper nettopp usikkerhet og opplevelse av krise, som kan fylles av karismatisk lederskap, hva enten det skjer ved pietistiske vekkelsesbevegelser eller frisetting av erotikk. Kvinnelig erotikk sprenget seg frem gjennom jazz-alderens nye kulturindustri.

Romanens Lorelei får makt over menn i kraft av den erotiske fascinasjonen hun skaper. Den er et løfte som skaper forventning, men også avstand, og ikke den ekstatiske henførelsen som forbindes med karismatisk lederskap. Og Lorelei forholder seg til mennene enkeltvis. Mot slutten av sin karriere som profesjonell kvinne får hun utfolde mer av karismatisk lederskap, når hun så å si tar ledelsen over familien Spoffard og sjarmerer den til å flytte til Hollywood. Både på og mellom linjene beskrives familiemedlemmenes ekstatiske opplevelser i filmens Mekka. Slik sett fungerer Lorelei som karismatisk leder, om enn innenfor rammen av familien hun har giftet seg inn i. Hennes forhold til sitt større miljø, hvordan det går med hennes karriere som filmstjerne, hører vi derimot mindre om.

For den rødhårete Lil Andrews står hennes manipulerende opptreden i motsetning til karismatisk makt. Hun fascinerer mennene hun møter, forfører dem og oppnår å berike seg på dem. Problemet er at de blir fort oppbrukt. Hennes direkte erotikk gjør at hun ikke holder forventningene oppe, hun veksler fra mann til mann og ender i en lukrativ, men ustabil posisjon i et miljø av veddeløpshester, raske penger og kåte gamlinger som ber om å bli forført. Red utstår skjønnhet og grådighet, lederskap er det lite av.

I Marilyn Monroes skikkelse blir Lorelei

transformert, forenklet og overskredet. Selve filmskikkelsen Lorelei har ingen kvaliteter som minner om ledelse. Hun er ikke en gang aktivt forførende, bare passivt responderende på mennenes begjær. Likevel blir hun karismatisk i en spesiell forstand, gjennom dobbeltheten av Lorelei og Marilyn. Skikkelsen hun skaper på lerretet, er innskrevet i filmsensurens rammer, og innenfor dem gir Marilyn sin sensualitet en nesten eksplosiv utforming. Uten *the Hays code* hadde hun ikke helt blitt Marilyn Monroe. Begrensningene intensiverer hennes erotiske utstråling, samtidig som den direkte seksualiteten holdes borte. Slik får Marilyn et fellestrekk med Botticellis Venus, som fremhever sitt kjønn ved å skjule det bak en blond hårlokk. Som filmskikkelse blir Marylins Lorelei forstørret til overnaturlige dimensjoner, samtidig som bildet på lerretet er flyktig, ugripelig, slik Weber også beskrev den karismatiske gaven.

Marilyn på lerretet er adskilt fra hennes skikkelse i offentligheten, samtidig som de to smelter sammen. Hennes utilsørte *sex appeal* utenfor filmsensurens grenser projiseres inn i filmskikkelsen og gjør at Marilyn er rollen og rollen er Marilyn. Filmens forstørrelse av hennes doble skikkelse gjør at hun kan tale til mange, bli sett av dem og la dem føle at de blir sett fordi hun gir uttrykk til erotikkens tvetydighet av fristelser og forbud i deres egne liv. Oversatt til poetisk⁹ oppfordring: «Glem aldri henne du aldri møtte».

Kanskje var det likevel slik at Gud skapte Marilyn Monroe. I så fall var det guden Eros, i noen myter beskrevet som opphavet til Afro-dite/Venus. Den karismatiske makt i hennes særegne tiltrekning er et gjenskinn av det guddommelige. Og hva er det makten skaper? Dens kraft ligger i å forme bilder av verden og av hva det er å være kvinne. ★

Litteratur

- Becker, Jacques, Jacques Rivette og Francois Truffaut 1956. «Entretien avec Howard Becker». *Cahiers du cinema*, No. 56.
- Blau, Peter 1964. *Power and Exchange in Social Life*. New York: Wiley.
- Blom, T.E. 1976. «Anita Loos and Sexual Economics: 'Gentlemen Prefer Blondes'». *The Canadian Review of American Studies* 8:39–47.
- Carey, Gary 1988. *Anita Loos. A Biography*. New York: Alfred E. Knopf.
- Carnegie, Dale. 1936. *How to win friends and influence people*. New York: Simon and Schuster.
- Cella, Laurie J.C. 2004. «Narrative 'Confidence' Games. Framing the Blonde Spectacle in *Gentlemen Prefer Blondes* and *Nights at the Circus*». *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 25:47–62.
- Coleman, James 1971. *The Mathematics of Collective Action*. London: Heineman.
- Dolan, Noël Falco 2008. «Loos lips: How A Girl Like I Talks to a Gentleman». *Women's Studies*, 37:73–88.
- Døving, Runar 2001. «Vaffelhjertets makt». I: Erling Dokk Holm og Siri Meyer (red.): *Varene tar makten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Garza, Janiss u.d. «Red-headed Woman». <http://www.answers.com/topic/red-headed-woman-film>.
- Hammill, Faye. «One of the few books that doesn't stink»: The Intellectuals, the Masses and *Gentlemen Prefer Blondes*. *Critical Survey*, 17:27–48.
- Hegeman, Susan 1995. «Taking Blondes Seriously». *American Literary History*, 7:55–554.
- Hobsbawm, Eric 1983. «Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914». I: Eric Hobsbawm og Terence Ranger (red.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ibsen, Henrik 1978 [1867]. *Peer Gynt*. I: Bind 2: *Samlede verker 1–6*. Oslo: Gyldendal.
- Loos, Anita 1998 [1925/1928]. *Gentlemen Prefer Blondes and But Gentlemen Marry Brunettes*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Loos, Anita 1966. *A Girl Like I*. New York: Viking.
- Mauss, Marcel 1950 [1925]. «Essai sur le don». I *Sociologie et anthropologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Nietzsche, Friedrich. 1969 [1887]. *Moralens genealogi*. Oslo: Gyldendal.
- Rivette, Jacques 1953. «Génie de Howard Hawks». *Cahiers du Cinéma* 23.
- Rosen, Majorie 1973. *Popcorn Venus. Women, Movies & the American Dream*. London: Peter Owen.
- Simmel, Georg 1996 [1911]. «Die Koketterie». I: *Philosophische Kultur, Gesamtausgabe Band 14*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Sørhaug, Tian 1996. *Om ledelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Turim, Maureen 1990. «Gentlemen consume blondes». I: Patricia Erens (red.): *Issues in Feminist Film Criticism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Weber, Max 1995 [1904]. *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo: Pax.
- Weber, Max 1976 [1922]. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: Mohr.

Noter

- 1 Avsnittet er satt inn som forord til flere senere utgaver av romanen.
- 2 En tidlig parallell i norsk litteratur er Amalie Skrams *Lucie*.
- 3 Studier av *Gentlemen Prefer Blondes* omfatter Blom 1976, Hegeman 1995, Cella 2004, Dolan 2008. Hegeman fremhever parallellen mellom Loos og Scott Fitzgerald. Hammill 2005 gir en omfattende fremstilling av resepsjonen. Ingen av disse studiene tar opp maktaspektet.
- 4 Navnet hennes er en sammenstilling av to av samtidens vittigste forfattere: Dorothy Parker og Bernhard Shaw.
- 5 Sidetall referer til Penguin-utgaven av *Gentlemen Prefer Blondes* (1998)
- 6 Oppkalt etter William Hays, tidligere justisminister og senere en ledende kraft i filmsensuren i USA. Hays kan ses som modell for Henry Spoffard.
- 7 Dette grepet ble introdusert allerede i *Den blå engel*, der hun setter på seg en blond parykk før hun synger «Ich bin von Kopf bis Fuss / auf Liebe eingestellt, / denn das ist meine Welt / und sonst gar nichts».
- 8 Den ultimate paradien på husmordrømmen hos blonde sex-bomber er likevel Jayne Mansfield i *The Girl Can't Help It* (1956).
- 9 Gunnar Reiss-Andersen i diktet «Til Hjertene» (1926).

Av **FREDRIK LANGELAND**

Den (u)sårbare maskuline kroppen

Representasjonen av den idealiserte maskuline kroppen i vestlige samfunn handler ofte om å utstråle usårbarhet. Men maskulinitetsidealer er motsigelsesfulle og uforutsigbare. I denne artikkelen argumenterer Fredrik Langeland for at den enorme populariteten til den amerikanske syklisten Lance Armstrong i USA de siste årene, vitner om behovet for en helteskikkelse etter 11. september 2001. Langeland hevder at Armstrong stod frem som et kjernesymbol og et nasjonalt ikon i en sårbar nasjon som befant seg i krise, og at representasjonen av ham både reproducerer og bryter med forestillinger om en idealisert maskulin kropp i vestlige samfunn. Dette kan igjen si noe om maskulinitetsidealenes ustabile og omskiftelige posisjoner.

Denne teksten drøfter forbindelser mellom politikk og populærkultur i et post-9/11 USA, med særlig fokusering på maskulinitets-idealene. Mer spesifikt tar jeg utgangspunkt i representasjonen av den amerikanske syklisten Lance Armstrong i populærkulturen. Jeg vil tematisere hvordan fremstillingen av kroppen hans både reproducerer og bryter med forventninger til idealisert maskulinitet i vestlige samfunn. Som et eksempel på dette analyserer jeg et portrett av ham hentet fra *Dagbladet* i 2005.¹ Hensikten er å drøfte forholdet mellom maskulinitet, kropp og nasjonal identitet med blikk for det komplekse og motsigelsesfulle i det idealet Armstrong representerer. Jeg ønsker å synliggjøre hvorfor dette bestemte maskulinitetsidealet var så tiltrekkende i en spesifikk historisk situasjon.

Samtidig vil jeg problematisere en dominerende tenkemåte innenfor maskulinitetsteorien, som handler om at den idealiserte maskuline kroppen alltid er dominant og usårbar. Dette kan vise seg å være mer komplekst enn som så, og det er interessant å se på hvordan idealiserte maskuline kropper i bestemte situasjoner også kan profileres ved å iscenesette sårbarhet. På hvilke måter både utfordrer og reproducerer representasjonen av Lance Armstrongs kropp et idealisert maskulinitetsideal i vestlige samfunn? Og hva er det som gjør representasjonen av Armstrong så betydningsfull i en bestemt periode i USA på 2000-tallet?

En global merkevare

Lance Armstrong er en amerikansk syklist som i årene 1999–2005 vant det prestisjetunge sykkelrittet Tour de France hele syv ganger på rad. Han ble dermed den mestvinnende syklisten gjennom tidene i et ritt som Roland Barthes i en treffende formulering har karakterisert som et epos (Barthes 1999 [1957]).² Men fortellingen om Armstrong er preget av store opp-

og nedturer. I 1996 var han en ung fremadstormende utøver på vei mot verdenseliten, da han ble rammet av dødelig testikkelkreft med spredning. Han beseiret imidlertid sykdommen og kom tilbake som en idrettshelt i USA, noe som gjorde ham til en av de mest populære idrettsutøvere i landet på 2000-tallet.

Dette er oppsiktsvekkende med tanke på at sykkelporten i utgangspunktet har liten utbredelse i USA (jf. Guttman 2004:200). For å forstå Armstrongs enorme popularitet bør vi derfor også se mot prestasjonene utenfor sykkelporten, som trolig er den viktigste årsaken til at han i dag fremstår som en av de første store amerikanske heltene i det 21. århundret (jf. Kusz 2007:139). Som en nasjonal helteskikkelse og populærkulturelt ikon strekker hans kulturelle posisjon seg langt ut over idrettsarenaen.

Armstrongs comeback som idrettsutøver er utførlig beskrevet i den første selvbiografien hans, *It's not about the bike* (2001), som ble en internasjonal bestselger. I 1997 startet han «The Lance Armstrong Foundation», et fond som skulle bidra til økt kunnskap om og mer oppmerksomhet rettet mot kreftsykdom, og i 2004 satte han og sportsmerket NIKE i gang et samarbeid om kampanjen «Livestrong» til støtte for kreftsaken.³ Kampanjen har i dag solgt over 70 millioner gule armbånd til inntekt for kampanjen verden over. Gjennom innsatsen for kreftsaken har Armstrong også blitt et politisk symbol i USA. Et eksempel på dette er demokratenes tidligere presidentkandidat John Kerry, som reiste til Frankrike i 2005 for å hylle Armstrong i hans syvende og siste triumf i «Tour de Lance». Men som et mediefenomen er Armstrongs berømmelse på ingen måte begrenset til USA.

Kulturforskeren Douglas Kellner peker på hvordan den amerikanske mediekulturen invaderer hele verden og skaper nye former for globalt populære fenomener (1995:5). Repre-

sentasjonen av Lance Armstrong er bare ett av utallige eksempler på nettopp dette. Portrettet jeg tar for meg i denne teksten, er hentet fra en norsk avis og viser hvordan populærkultur fra USA ukritisk reproduseres og spres gjennom mediefeltet. Gjennom prestasjonene i Tour de France og engasjementet for kreftsaken har Armstrong blitt en global merkevarer av dimensjoner. Som et annet eksempel på den populærekulturelle formidlingen av Armstrong som idrettsstjerne i norsk kontekst, vil jeg sitere fra den norske boken *Tour de France* (2006) som sammenfatter mange av de elementene som ofte går igjen i representasjonen av ham:

Det er uvanlig at en utøver fra en liten idrett, som sykkel er i USA, har klart å oppnå den store stjernestatusen. [...] Lance Armstrong var en fantastisk syklist med en spesiell evne til å fokusere på det aller viktigste av de viktigste. [...] To ganger er han kåret til den beste idrettsutøveren i verden uansett idrett. Vel fortjent. [...] Få kreftpasienter har gitt så mye tilbake som Armstrong. [...] Hvert år arrangeres et ritt, *Race for Roses*, i Texas, som også samler inn store penger til den gode [kreft]saken. [...]. (Kaggestad og Nielsen 2006:218–220)

Her ser vi hvordan beskrivelsen av outsideren som lykkes mot alle odds, knyttes opp imot det sosialt engasjerte mennesket som vil gi noe tilbake til samfunnet. Dette gjør at fortellingen om Armstrong i mediene ofte blir til en entydig hyllest av et imponerende og sterkt menneske.⁴

Nasjonens harde kropp

Som berømt idrettsutøver har Armstrong blitt et viktig politisk symbol i USA. En slik hyllest er ikke uvanlig, for nasjoner kan betraktes som

forestilte fellesskap der produksjonen av kollektive symboler er viktig for å skape nasjonalfølelse (Anderson 1983). Sport og krig har gjerne blitt omtalt som de mest effektive midlene for å samle et folk, og den dominante maskuline kroppen har stor betydning som nasjonalsymbol i det vestlige samfunnet (Jeffords 1994; Kinnunen og Wickman 2006; Mosse 1996). Som kjønnsforskeren Agnes Bolsø påpeker, feirer nasjonen for eksempel når den «oppdagelsesreisende penetrerer det jomfruelige isødet» (Bolsø 2005:51). Formuleringen gir en indikasjon på den kjønnede symbolikken som kommer til syne når maskuline kropp symboliserer et land: Kroppene skal «ta» det åpne andre. Samtidig er det også slik at disse kroppene selv skal unngå å bli «tatt».

Denne idealiserte maskuline nasjonale kroppen må ut i fra en slik tankegang distansere seg fra en potensiell femininisering. Dette er et kroppsideal med lange tradisjoner i det vestlige samfunnet, og det kanskje mest ekstreme tilfellet på dette finner vi trolig hos tyske paramilitære soldater i mellomkrigstiden. Soldatene i «Freikorpsene» ble fiksert på å bygge et kroppspanser for å beskytte seg mot omverdenen og hadde en paranoid redsel for det truende feminine. De fryktet oppløsningen av sitt maskuline ego gjennom en utvisking av kroppens grense mot verden (Theweleit 1987; Nilsen 2005).

Selv om dette er et ekstremt eksempel på et rigid maskulint kroppsideal, er det imidlertid ikke unikt for denne spesifikke perioden. Maskulinitetsforskeren Susan Jeffords viser i boken *Hard Bodies* (1994) hvordan et «hard body»-ideal oppstår i USA på 1980-tallet. Både i actionfilmer som *Rambo 1–3*, *Die Hard* og i Ronald Reagans politikk fantes det ifølge Jeffords en nasjonal fantasi om en hypermaskulin kropp som står i kontrast til en ikke-normative kropp hun karakteriserer som «the soft body». Denne kroppen representerte sykdom, homo-

seksualitet, femininitet, ikke-hvitethet og lat-skap, egenskaper som ikke passet inn i den nasjonale kroppen (1994:24). Jeffords skriver at «the image of a body could serve [...] as a sign and unity to the degree that the image of that body is widely accepted as the projection of the national body itself» (1994:26).⁵ Både gjennom populærkultur og politikk ble den harde kroppen et kjernesymbol for en nasjon som skulle vise muskler overfor Sovjetunionen i den kalde krigen, og bygge opp selvtillit etter den feminiserte Carter-regjeringen på 1970-tallet. Ifølge den amerikanske sosiologen William Gibson (1994) representerte 1980-tallets «hard body»-maskulinitet en reaksjon mot en nasjon som man mente hadde blitt for

sjon som viktige symboler og identifikasjonsobjekter (jf. Solomon-Godeau 1995). Som maskulinitets- og medieforskeren Robert Hanke insisterer på:

The key question is not whether [...] a version of masculinity is more modern [...] but how masculinity is defined and re-defined in order to *remain* hegemonic. (Hanke 1992:196)

Jeg skal komme tilbake til dette senere for å vise hvordan representasjonen av Armstrongs kropp både reproduserer og bryter med etablerte forestillinger om en idealisert maskulin kropp i den vestlige kulturen.

Både gjennom populærkultur og politikk ble den harde kroppen et kjernesymbol for en nasjon som skulle vise muskler overfor Sovjetunionen i den kalde krigen, og bygge opp selvtillit etter den feminiserte Carter-regjeringen på 1970-tallet.

passiv, både på et kollektivt og individuelt nivå. Han viser til at den enorme oppmerksomheten rettet mot den harde maskuline kroppen minner om maskulinitetsfantasiene til den tyske soldatmannen i Freikorps-bevegelsen.

På samme måte som Rambos harde kropp var et kjernesymbol og maskulinitetsideal i USA på 1980-tallet, argumenterer jeg i denne teksten for at Lance Armstrongs kropp kan leses som et kjernesymbol for USA på 2000-tallet. Men disse kroppene har imidlertid, som vi skal se, ulike egenskaper. Dette kan ha med ustabiliteten i de dominerende maskulinitetsidealene å gjøre, som stadig endres for å fortsatt kunne befinne seg i en overordnet posi-

Armstrongs autentiske stemme

La meg nå fokusere på portrettet av Armstrong i *Dagbladet*. Her er det verdt å merke seg at verbalteksten domineres av én kilde: Armstrongs selvbiografi *It's not about the bike* (2001). Store deler av brødteksten er direkte oversettelser fra boken,⁶ enten som lange siterte tekstpassasjer eller som kortere kommentarer. Dette fører til at biografiens jeg-forteller får mye plass i portrettet. Den gjennomførte bruken av førstepersonsformen skaper et inntrykk av at det er Armstrongs egen fortellerstemme som kommer til uttrykk. Her kan vi lese følgende:

[J]eg er ikke her for å føre en høflig samtale. Jeg vil fortelle sannheten. [Jeg ber] deg nå om å legge til side alle forestillinger om helter og mirakler [...]. [D]ette er ikke Disneyland eller Hollywood, dette er alvor.

Men selv om dette tilsynelatende er selvbiografisk materiale, er det viktig å merke seg at biografien ikke er skrevet av Armstrong selv, men ved hjelp av en «ghost writer», Sally Jenkins. Dette er en vanlig arbeidsmåte når det gjelder biografier om idrettsutøvere (Whannel 2002:57), så vel som hos mediepersoner generelt.

Fortelleren insisterer imidlertid på at dette ikke er en fortelling, men virkeligheten. Tekstens tematikk – overvinnelse av kreft – er et tema som mange vil kjenne seg igjen i, særlig mennesker som har gått gjennom mye av det samme selv. Jeg vil anta at denne muligheten for identifikasjon med «Armstrong» bidrar til fortellingens fascinasjonskraft for leseren. Medie- og maskulinitetsforskeren Gary Whannel skriver at den moderne sportsjournalistikken skaper en paradoksal følelse av nærhet til idrettsheltene selv om de kun eksisterer for oss på et diskursivt nivå (2002:56). Dette poenget blir viktig å holde fast ved gjennom analysen ettersom teksten gir inntrykk av å stå i direkte relasjon til Armstrongs autentiske stemme. I brødteksten fremstilles Armstrong først som en suksessfull idrettsutøver med fremtiden foran seg. Her møter vi en sykkelrytter på vei mot noe stort, og som følte at ingenting kunne stoppe ham:

Jeg var 25 år, på vei mot toppen av min karriere, og jeg følte meg skuddsikker. [...] Jeg var idrettsmann i verdensklasse, hadde et stort hus, nøklene til en splitter ny Porsche i lomma og en selvskapt formue i banken. Slik jeg så det kunne ingen ting gå galt.

Jeget taler her ut i fra en fantasi om en moderne idrettsstjerne som er usårbar og i total kontroll. Men alt endres plutselig i Armstrongs liv:

Lance Armstrong fikk diagnosen og utviklet testikkelkreft med spredning til lungene og hjernen i oktober 1996. Han var 25 år, verdens beste og mest sponsorettertraktete syklist og han skjønte ikke hva som traff ham.

Han ignorerte de smertefulle symptomene på sykdommen som om alt er normalt, helt til dette ikke lenger var mulig. Da han en morgen «kastet opp store mengder blod», måtte han se i øynene at noe var galt med kroppen hans.

Utvendige fiender

Fortelleren karakteriserer kreften som «denne greia». I virkeligheten er det en dødelig sykdom som er i ferd med å fortære ham innenfra, og ikke en ting, men en problematisk del av hans egen kropp. Kreften eksternaliseres, og fienden blir dermed forsøkt gjort til noe konkret. Susan Sontag skriver i boken *Sykdom som metafor* at kreft oppfattes som en «hemmelig, skånselløs invasjon» (1996:5). Ved at det skapes en forestilling om at sykdommen kommer utenfra, blir den også til noe man kan drive ut av kroppen igjen gjennom en renselsesprosess. Gjennom en tingliggjøring av sykdommen blir det også mulig å møte fienden ansikt til ansikt.

Sontag legger vekt på hvordan kreften oppleves som en inntrenging i kroppen. Kreft er noe som på en urettmessig måte har tatt bolig i kroppen, noe som ikke skal være der, og som man ikke har kontroll over: den «banker [ikke] på før den vil inn» (1996:6). For Armstrong er det i skildringen av sykdommen beskrevet som spesielt traumatisk at det er et fremmedelement inne i hans kropp. Sykdom-

men beskrives i kontrast til hans i utgangspunktet friske tilstand. Vi kan lese at han «startet Tour de France i 1996 med kreften voksende i kroppen». Det er ikke kroppen selv som er problemet, men kreften som vokser i den. Og når han starter med behandling, er det en annen fiende – fiendens fiende – som befinner seg inne i ham:

Collegiften brant i årene hans, den fløt rundt i kroppen som en ødeleggende elv, og det eneste han kunne gjøre mens han lå der var å håpe. At han ikke ville bli spist opp fra innsiden.

Det fortelles også at det under operasjonen måtte gjøres inngrep i ham:

Det er et stort sår i hjertet mitt der kateteret ble stukket inn. Et langt arr går fra høyre lyske til den øvre delen av låret – det var der testikkelen ble skåret ut.

Uttrykkene «stukket inn» og «skåret ut» peker mot det traumatiske i det å gjennomgå en slik smertefull prosess.

At noe blir «stukket inn» i noen, kan minne om en inntrenging der det bare er *en* aktiv part, som i en voldtekt. At noe blir «skåret ut», lyder brutalt. For Armstrong blir dette spesielt dramatisk ettersom inngrepene skjer i to av kroppens mest vitale organer. For å ta kontroll over sykdommen må legene operere bort den ene testikkelen. Den blir ikke omtalt som «fjernet» – som kanskje ville være en mer diskret måte å si dette på – men «skåret ut». Dette skaper et bilde av noe skarpt som rammer ham i hans mest personlige område på kroppen, og det forsterker brutaliteten i det som har skjedd. Det gjør ham ytterligere sårbar. Den ydmykende situasjonen intensiveres gjennom beskrivelsen av svulsten i testikkelen før den ble fjernet. Det fortelles at den «vokste i pun-

gen hans», og at den etter hvert ble «så stor som en appelsin». Sontag påpeker at kreft ofte beskrives som «et foster med egen vilje» og «et djevlesk svangerskap» (1996:15,19). Det som vokser i testikkelen til Armstrong, blir dobbelt truende: Det rammer livet hans her og nå, og det truer hans evne til reproduksjon.

Usårbare kropper

Forestillingen om usårbarhet er særlig viktig for maskuline sportshelter. Hardhet, urokkelighet og ugjennomtrengelighet er adjektiver som den idealiserte kroppen i sport kan beskrives gjennom (Langeland 2007). Slike kropps-idealer har enorm utbredelse i det moderne vestlige samfunnet der mannlige idrettsutøvere spiller en ledende rolle i konstruksjonen av det som ofte karakteriseres som hegemonisk maskulinitet (se f.eks. Connell 1995:54; Messner og Sabo 1990). Frykten for femininisering ligger som en trussel for et slikt maskulinitetsideal. Som den amerikanske filosofen Susan Bordo viser til med et eksempel fra homofobien i herregarderoben:

What exposure is most feared in the shower? Not the scrutiny of the penis [...] but the moment when one bends down to pick up the soap which has slipped from one's hands. Its the imagination of this moment that the orthodox male is most undone by the consciousness that there may be homosexuals in the shower, whose gaze will define them as passive receptacle of *their* sexuality, and thus as 'women'. (Bordo 1998:257)

Bordo viser her til hvordan den dominante maskuline kroppen har en redsel for å bli passiv, åpen og penetrerbar.

Ifølge filosofen Brian Pronger (1999) er den idealiserte maskuline kroppen i sport en

kropp som erobrer territorier, mens den samtidig skal unngå å bli «tatt» selv. Enten det dreier seg om å forflytte egen kropp inn i motstanderens område (fotball, amerikansk fotball, basketball, ishockey) eller å sende gjenstander inn i et territorium (spydkast, curling, tennis), mener Pronger at det som står på spill, er en symbolsk kamp om den maskuline kroppens grenser. Dette idealet finnes også utenfor sportsfeltet. Som den britiske kulturforskeren Anthony Easthope formulerer det:

The hardness and tension of the body strives to present it as wholly masculine, to exclude all curves and hollows and be only straight lines and flat planes. It would really like to be a cubist painting. Or whatever. But above all not desirable to other men because it is so definitely not soft and feminine; hairy if need to be, but not smooth; bone and muscle, not flesh and blood. (Easthope 1992 [1986]:98)

Kroppsidealene som Bordo, Pronger og Easthope her peker på, handler om en umarkert og penetrerende maskulin kropp som skal være i posisjon til å ta andre kropper. Dette er en hvit, heteronormativ og umarkert kropp som står i kontrast til representasjonen av kvinner og sorte menn. Disse kroppene blir ofte fremstilt som eksplisitt markerte og/eller seksualiserte, noe den dominante kroppen er avhengig av å distansere seg fra (se f. eks. Mulvey 1999 [1975]; Mercer 1994).

Raewyn Connell legger også vekt på at hegemonisk maskulinitet forekommer som medierepresentasjoner av den mest idealiserte form for maskulinitet, og viser til mediesport som en arena for konstruksjon av et slikt ideal:

Exemplary masculinities in Western societies are typically defined by a specific bodyreflexive practice: sport, violence,

heterosexual performance, bodybuilding. The commercial promotion of these exemplars is a striking feature of how hegemony is maintained in gender relations. (Connell 2000: 86)

Den ledende amerikanske maskulinitets og idrettsforskeren Michael Messner påpeker i den sammenheng at den hegemoniske maskuline kroppen i sport ofte fremstår som et våpen (Messner 1990). Dette indikerer at den harde idealiserte maskuline kroppen som konstrueres i en idrettskontekst, har en hegemonisk posisjon i dagens samfunn. Anthony Easthope hevder at den «harde kroppen» i sport fornekter sin sårbarhet (Easthope 1992:54). Representasjonen av Armstrong problematiserer denne tenkemåten om den usårbare maskuline kroppen som et absolutt ideal.

I portrettet får vi vite at han utviklet testikkelkreft med spredning til lungene og hjernen i 1996, og det poengteres at: «[H]an skjønnte ikke hva som *traff ham*» (min utheving). Krefte er på den ene siden noe som Armstrongs kropp selv «utviklet», men også noe som «traff ham». På en og samme tid blir sykdommen plassert i kroppen og utenfor. Men ved at krefte til slutt drives ut av kroppen, blir det også mulig å tenke at krefte er noe som kommer utenfra. Armstrongs kropp blir dermed «tatt» av noe annet som kan drives ut ved hjelp av sterk vilje og moderne kirurgi. Representasjoner av den hegemoniske maskuline kroppen i en vestlig kontekst er gjerne knyttet til aktivitet, styrke og kontroll. I denne sammenhengen peker dermed krefte mot et problematisk område for den hegemoniske maskuline kroppen i vestlige samfunn: redselen for at denne kroppen skal være åpen og bli «tatt». Og Armstrong blir faktisk «tatt» tre ganger slik det kommer frem i portrettet, først gjennom krefte, så gjennom cellegiften, og til slutt gjennom det medisinske inngrepet i kroppen hans.

Kroppen er både penetrert og markert. Dette utfordrer et idealisert maskulinitetsideal i den vestlige kulturen, der det handler om å være usårbar og dominant. Men som vi skal se, er det likevel ikke et fullstendig brudd med dette idealet.

Nasjonens sårbare kropp

Som tidligere nevnt, kan Rambos «hard body» betraktes som et kjernesymbol i USA på 1980-tallet. Men den politiske situasjonen i USA på begynnelsen av 2000-tallet var imidlertid annerledes enn på 1980-tallet, hvor den kalde krigen er erstattet med krigen mot terror. Som den tidligere norske utenriksministeren Torbjørn Jagland kommenterte i en tale 01.10.2001:

Terrorhandlingene mot USA bekrefter med all mulig tydelighet hvor sårbare våre samfunn er for fanatikere som er villige til å benytte alle midler for å få utløp for sin frustrasjon og sitt hat. (Jagland 2001:1)

I en kronikk flere år senere bemerket dagens utenriksminister Jonas Gahr Støre at:

Terroranslagene 11. september 2001 viste at selv verdens mektigste makt er sårbar. I Europa undervurderer vi hva angrepet gjorde med amerikanerne. De møtte en fiende som ikke er lokalisierbar. Det skapte en følelse av krig og krise. (Gahr Støre 2006:38).

Sårbarhet er nøkkelordet her.

Denne nye nasjonale sårbarheten setter dype spor i den kollektive bevisstheten, noe Judith Butler tematiserer i essayet «Violence, Mourning, Politics» (2004). Hun er opptatt av spørsmål om tap og sorg i en situasjon der USA hadde tapt sin posisjon som en stat som aldri

får sine egne grenser overskredet. Hos Butler ligger det en forståelse av at staten – som kollektiv kropp – må innse begrensningen i forestillingen om autonomi, og anerkjenne at man er avhengig av andre og derfor alltid potensielt sårbar. USA som nasjon blir av Butler behandlet som en penetrert (maskulin) kropp som forneker sin egen sårbarhet gjennom å definere fienden som noe annet enn seg selv.

Denne situasjonen setter også sitt preg på fiksjonen og populærkulturen, som har repetert de traumatiske hendelsene om og om igjen uten egentlig å bearbeide dem (Faludi 2007:3).

Nasjonens tydelige sårbarhet kan imidlertid se ut til å produsere andre kulturelle kjernesymboler enn 1980-tallets «hard body». Både Armstrongs kropp og USA som nasjon har blitt invadert. Landet ble «tatt» av en fiende da flyene som trengte inn i skyskraperne, illustrerte hvor sårbare bygningene og landet i realiteten er. I portrettet av Armstrong, der vi får beskrevet sjokket over å bli rammet av det ufattelige, er det nesten som å tenke tilbake på de dramatiske tv-bildene vi har sett igjen og igjen i årene etter terrorangrepet, når vi leser at: «alt ble plutselig borte i en uvirkelig tåke av smerte og desperasjon». Kroppslig metaforikk i fiksjonen kan ofte hjelpe til med å bearbeide virkelige og problematiske samfunnsmessige hendelser (Robinson 2000:53). Gjennom bildet av Armstrong som en mann med en såret kropp, muliggjøres en sympatisk historie om et menneske som har gjort en utrolig bragd. Det handler om et menneske som først har blitt skadet, men som kommer tilbake. Dermed kan han fungere både som identifikasjonsobjekt og ideal i en nasjon som også har blitt skadet. På samme måte som Rambos kropp på 1980-tallet fungerte som en projeksjon av nasjonens «kropp», står Armstrong på 2000-tallet frem som et kroppslig-gjort bilde på USA.

Den amerikanske helt

I portrettet fremstår sykdommen som et vendepunkt i Armstrongs liv, og han er raskt villig til å ta opp kampen. Vendepunktet blir betegnet som «det vanvittige comebacket». Vi kan lese at «Mange kreftpasienter har sagt at du er ett menneske før sykdommen tar deg og et annet hvis du er så heldig og blir frisk. Også Lance Armstrong har delt livet sitt inn i to». Armstrong har blitt kvitt sykdommen, og livet kan nå bare bevege seg i en retning: seier. Han vender tilbake som syklist, får utrolig suksess i Tour de France, og opplever familielykke:

Det som var uvirkelig ble virkelighet. 12. oktober 1999. Da han fikk sønnen Luke sammen med kona Kristin. To år seinere kom tvillingene Isabella Rose og Grace Elisabeth [...].

Det konkluderes i brødteksten at: «Armstrong har gjort noe ingen andre har gjort før ham – han har trosset døden. I Amerika er det slikt som skaper helter.»

Helten er gjerne en person med eksepsjonelt mot og vilje til å ofre seg selv. Men han er først og fremst handlende og målrettet (Christensen 1996; Eriksen 1996:4). I portrettet fremstår Armstrong som en handlingens mann. Han gir ikke opp, men tar utfordringene på strak arm og tar kontroll over eget liv. Helteegenskapene kommer til uttrykk gjennom kampen mot og overvinnelsen av sykdommen. Dette er egenskaper som er viktige i den amerikanske mytologien, der evnen til å bryte grenser og til å ta opp kampen mot eventuelle fiender utgjør en fundamentalt viktig del av den nasjonale imaginasjonen (Dyer 1997; Moen 2006; Faludi 2007). Kampen begynner så fort Armstrong får vite at han er syk:

Da jeg fikk beskjeden la jeg hodet på legens skrivebord og tenkte på det et par minutter. Konklusjonen min var at det ikke var noe poeng å fortrenge det eller flykte fra det. Så jeg så bare opp og sa, «Let's get on with it»./ La oss drepe denne greia før den dreper meg.

Figur 1. Triumfatoren. (Foto: © Scanpix)

Armstrong bestemmer seg umiddelbart for å handle. Han løfter hodet, ser «opp», og avgjørelsen er tatt. Han tar kontroll over situasjonen og vet umiddelbart hva han skal gjøre. Helten beveger seg fra en passiv til en aktiv posisjon og viser mot ved å gå til kamp mens han stirrer fienden rett inn i øynene. Det intense, vibrende øyeblikket da han bestemmer seg for å handle, fungerer som et vendepunkt. Han beseirer dermed naturen i seg selv (kreften) og utenfor seg selv (Tour de France). Han seierer som idrettsutøver, men kronen på verket er seieren som mann – han beviser sin virilitet og heteroseksuelle kraft ved å kunne få barn med kona Kristin.

På bildet (figur 1) ser vi helten Armstrong som strekker armene i været etter målgang på 17. etappe under Tour de France 2004. Som bilde teksten «Triumfatoren» understreker, har han overvunnet døden og vendt tilbake til livet:

Jeg kom hjem fra legen som et helt annet menneske, bokstavelig talt. Og i løpet av prosessen døde den gamle meg – jeg ble gitt et helt nytt liv. Til og med kroppen min er ny og annerledes, under cellegiftkuren mistet jeg nemlig alle de musklene jeg hadde bygd opp. Og da jeg ble frisk og begynte å trene igjen, så kom de ikke tilbake på samme måte.

Kreften blir en epifani som gir ham en ny livsanskuelse. Han har blitt «en annen» og «har delt livet sitt i to». Her er det ikke lenger snakk om en sårbar kropp, men tvert imot en kropp som fører ham til seier. For det handler om en total transformasjon der kroppen har endret seg etter at han har stått ansikt til ansikt med døden. Mens den før sykdommen hadde vært for muskuløs og kraftig, er den nå lettere og egnet til å vinne et sykkelritt over flere dager. Og det er den nye kroppen som gjør ham i stand til å vinne et løp som

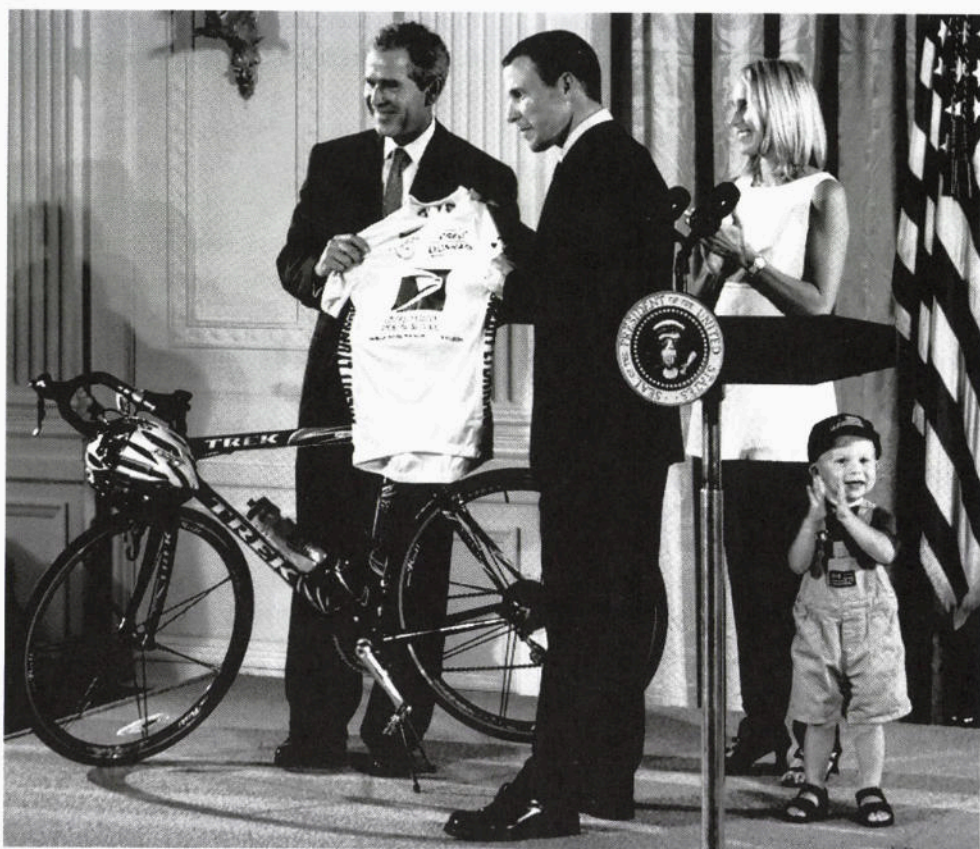
Tour de France. Han har fått en ny kropp med forbedrede egenskaper.⁷ Han er blitt en ny mann.

Den nye mannen

Til tross for eksponeringen av en kroppslig sårbarhet i portrettet av Armstrong, ser vi i bildet (fig. 1) hvordan en dominant, heteronormativ, hvit maskulin kropp kommer til syne – en hegemonisk maskulinitetsform i den vestlige kulturen (jf. Connell 1995). Armstrong representerer nå en tradisjonell amerikansk maskulinitet som handler om å sprengre grenser, ta risiko, være fremadrettet – et maskulinitetsideal manifestert i «the mythic American frontiersman» (Kusz 2007:71).⁸ Det er denne maskuliniteten som også får sin offentlige hyllest og anerkjennelse, noe som kommer til syne i et annet bilde fra portrettet (figur 2). Her ser vi presidenten i USA, George Bush jr., posere smilende sammen med Armstrong og familie. Bildet ble tatt under en offisiell seremoni 3. august 2001 i Det Hvite Hus, til ære for Armstrong og hans nye kropp etter den tredje seieren i «Tour de Lance» – slik rittet omtales i portrettet. Dette er ingen lukket audiens, men en nasjonal og offisiell hyllest av en idrettsmann. Forbindelsen til amerikanske politiske symboler kommer også til syne i brødteksten:

Jeg var 25 år, på vei mot toppen av min karriere og jeg følte meg skuddsikker. Og så kom dette – kreften. Til meg som hadde som mål å dø ett hundre år gammel, på sykkelen ned en bratt alpevei med det amerikanske flagget på ryggen og Texasstjernen på hjelmen.

Bruken av «det amerikanske flagget» og «Texasstjernen» på hjelmen peker ytterligere mot koblingen til amerikansk politikk og Bush, ettersom Texas er staten der George Bush har

Figur 2. George Bush jr. poserer smilende sammen med Armstrong og familie. (Foto: © Scanpix)

sitt politiske utgangspunkt. Armstrongs viktige kulturelle og politiske funksjon kom tydelig frem da han i 2005 ble invitert på sykkelturn med president George W. Bush på ranchen hans i Texas. Dette skapte reaksjoner i amerikansk presse, og Armstrong ble kritisert for å ha blitt en brikke i den konservative presidentens politiske strategi (se for eksempel Zirin 2005a, 2005b).

Da Armstrong vant sin femte seier i Tour de France 2003, var forholdet mellom USA og Frankrike svært kjølig, og Armstrongs seier ble av mange franskmenn betraktet som en forlenkelse av Bush sin utenrikspolitikk. Dette var kanskje ikke så underlig tatt i betraktning den nære forbindelse disse to imellom. På en pressekonferanse i september 2002 introduserte Bush Armstrong som en helt og som en sønn av

Texas, før han stolt erklærte at Armstrong skulle bli en del av presidentens kommisjon for behandling av kreftsaken. Armstrong fikk dermed ifølge Bush mulighet til å delta i «krigen mot kreft» (Carr 2007:25). Armstrong har dessuten selv indikert at han kunne tenke seg å gå aktivt inn i amerikansk politikk. I den sammenheng har det blitt spekulert i om han vil engasjere seg i det republikanske partiet (Kusz 2007:139). Den nye og heroiske idrettshelten befester sin posisjon som et maskulinitetsideal, og Armstrongs kropp blir dermed også sett på som en projeksjon av bestemte nasjonale og konservative verdier.

På et tredje fotografi (figur 3) ser vi regndrøper som pisker mot hans kraftfulle, men samtidig også nakne og sårbare kropp. Bildet er det mest iøynefallende visuelle innslaget i portrettet, og

Figur 3. Fra Dagbladets sportsbilag 1. juli 2005. Bildet er tatt av Annie Leibovitz.

det fremviser det motsetningsfulle i det maskulinitetsidealet som Armstrong representerer, og som jeg i denne artikkelen har fokusert på: hans kroppslige sårbarhet, og samtidig den nærmest overmenneskelige kraften som gjør ham i stand til å overvinne denne sårbarheten, for så å gjenopstå som en ekte amerikansk helt.

Oppsummerende betraktninger

I denne teksten har jeg diskutert representasjonen av Lance Armstrongs kropp i populærkulturen, og jeg har brukt et oppslag i *Dagbladet* som et eksempel.

Hensikten har vært å få frem kompleksiteten i det maskulinitetsidealet han representerer, som jeg har argumentert for er avgjørende for å forstå hans kulturelle posisjon som en nasjonalhelt i USA på 2000-tallet. Mens idealisert maskulinitet i det vestlige samfunnet ofte handler om å utstråle usårbarhet, bryter fremstillingen av Armstrong som idrettshelt med dette. Gjennom sykdomsfortellingen fremstår

han med en sårbar og til en viss grad også femininisert kropp. Samtidig overkommer han sykdommen og returnerer som en maskulin helt gjennom sine mange seire i det episke sykkelrittet Tour de France.

En forklaring på det motsetningsfulle i konstruksjonen av denne idealiserte maskuline kroppen, kan være den samfunnsmessige og politiske konteksten som representasjonen av Armstrong springer ut av, knyttet til USAs behov for identifikasjon med en kropp som hadde blitt invadert. Parallellen mellom kropp og nasjon gjør det mulig å tenke seg at Armstrongs kropp som ble «tatt» av sykdommen, representerer et bilde på USA som også ble «tatt» i terrorangrepet 11. september 2001. Armstrong befinner seg ikke lenge i en passiv og sårbar situasjon, og det er om kroppen her først må konstrueres som sårbar for å muliggjøre at hardheten kan vinnes tilbake. I portrettet får vi en fremstilling av kroppen som gjennomgår denne smertefulle prosessen. Som lesere kan vi følge hvordan kroppen bry-

tes ned for så å gjenoppstå i en triumferende og heroisk posisjon.

Ved å representere både en sårbar og en dominant maskulin kropp utfordrer og reproducerer representasjonen av ham idealisert maskulinitet i det vestlige samfunnet. Den sterke posisjonen han har fått i den amerikanske nasjonale fantasien, kan forstås ut i fra det splittede maskulinitetsidealet han representerer. Jeg har argumentert for at en nasjon som oppfattet seg selv som penetrert og såret, kan utvikle behov for identifikasjon med en maskulin kropp som har de egenskapene som man selv fantaserer om at man har.

Kanskje er det ekstra viktig å følge nøye med når en slik sårbarhet kommer til syne, og stille noen spørsmål til hvordan vi kan forstå betydningen av den. I dette ligger en utfordring i forhold til maktanalyser av maskulinitet. I iveren etter å finne frem til nye og alternative maskulinitetsmodeller, kan man fort overse at disse ofte er like reaksjonære som sine forgjengere. Det interessante her er hvordan hegemoniske maskulinitetsmodeller endres for å fortsatt kunne befinne seg i en overordnet posisjon som viktige symboler og identifikasjonsobjekter. Prosessene som opprettholder denne kulturelle overordningsposisjonen, synes imidlertid å være komplekse og uforutsigbare. ★

Litteratur

- Anderson, Benedict 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Armstrong, Lance og Sally Jenkins 2001. *It's not about the bike*. London: Yellow Jersey Press.
- Barthes, Roland 1999 [1957]. *Mytologier*. Oslo: Gyldendal.
- Bolse, Agnes 2005. «Jorun Solheim og Judith Butler – en refleksjon over åpne kropp og fallisk praksis». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 4:50–67.
- Bordo, Susan 1998. «Reading the Male Body». I: Laurence Goldstein (red.): *The Male Body. Features, Destinies, Exposures*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Butler, Judith 2004. «Violence, Mourning, Politics». I: Judith Butler: *Precarious Life*. New York: Verso.
- Butryn, Ted og Matthew A. Masucci 2003. «It's not about the book: A cyborg counternarrative of Lance Armstrong». *Journal of Sport and Social Issues* (27) 2:124–144.
- Carr, Peter 2007. «Lance Armstrong and George W. Bush: French Anti-Americanism and Texan Traditionalism in the Tour and the War». *Sport History Review* (38) 2:17–39.
- Christensen, Olav 1996. «Helterollen og det nasjonalistiske prosjekt. Den norske skiloperhelt fra abstrakt idé til nasjonal norm». *Tradisjon. Tidsskrift for folkeminnevitenskap* (24) 3:49–71.
- Connell, Robert William 1995. *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, Robert William 2000. *The Men and the Boys*. Berkeley: University of California Press.
- Coyle, Daniel 2005. *Lance Armstrong's war. One Man's battle against Fate, Fame, Love, Death, Scandal and a Few Other Rivals on the Road to the Tour De France*. New York: Harper Collins.
- Dyer, Richard 1997. *White*. London/New York: Routledge.
- Easthope, Anthony 1986/1992. *What a Man's Gotta do: The Masculine Myth in Popular Culture*. New York: Routledge.
- Eriksen, Anne 1996. «Noe om helter – en innledning». *Tradisjon. Tidsskrift for folkeminnevitenskap* (24) 3: 3–11.
- Faludi, Susan 2007. *The Terror Dream. Fear and fantasy in post-9/11 Amerika*. New York: Metropolitan books.
- Gahr Støre, Jonas 2006. «Norge og USA – felles fremtid?». *Ny Tid* 17.11.
- Gibson, James William 1994. *Warrior Dreams. Paramilitary Culture in Post-Vietnam America*. New York: Hill & Wang.
- Goldstein, Richard 2003. «Neo-Macho Man». [<http://www.thenation.com/doc/20030324/goldstein>] 23.4.2007.
- Guttman, Allen 2004. *Sports. The First Five Millennia*. Anherst: University of Massachusetts Press.
- Hanke, Robert 1992. «Redesigning Men. Hegemonic Masculinity in Transition». I: Steve Craig (red.): *Men, Masculinity and the Media*. California: Sage Publications.
- Jagland, Torbjørn 2001. «Terroranslagene mot USA – et tidsskille i internasjonal politikk». Tale i Oslo Militære Samfund 01.10. [http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Stoltenberg-1/Utenriksdepartementet/261296/264462/terroranslagene_mot_usa_et_tidsskille.html?id=265064]. 16.11.2007
- Jeffords, Susan 1994. *Hard bodies*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Kaggestad, Johan og Atle Nilsen 2006. *Tour de France*. Oslo: Schipsted.
- Kellner, Douglas 1995. *Media Culture*. New York: Routledge.
- Kinnunen, Taina og Jan Wickman 2006. «Pin-Up Warriors». *Norma. Nordisk tidsskrift for maskulinitetsstudier* (1) 2:167–182.
- Kusz, Kyle W. 2007. *Revolt of the White Athlete. Race, Media and the Emergence of Extreme Athletes in America*. New York: Peter Lang Publishing.
- Langeland, Fredrik 2007. *Harde kropp. En kulturvitenskapelig analyse av maskulinitetskonstruksjoner i Dagbladets Sportmagasinet*. Masteroppgave i kulturvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Mercer, Kobena 1994. *Welcome to the jungle: New*

- Positons In Black Cultural Studies*. New York/London: Routledge.
- Messner, Michael A. og Donald F. Sabo 1990. *Sport, Men and the Gender Order: Critical Feminist Perspectives*. Illinois: Human Kinetics Books.
- Moen, Ole 2006. *USA. Annerledeslandet i vest*. Oslo: Cappelen.
- Mosse, George 1996. *The Image of Man: the Creation of Modern Masculinity*. New York: Oxford University Press.
- Mulvey, Laura 1992 [1975]. «Visual pleasure and narrative cinema». I: Laura Mulvey: *The Sexual Subject. A Screen Reader in Sexuality*. London: Routledge.
- Nilsen, Remi 2005. «Affektive strømmer, mannsfantasier og kroppsspansring. Om forholdet mellom fascisme og heterogenitet hos Bataille og Theweleit». *Agora* (23) 3:139–168.
- Pronger, Brian 1999. «Outta my endzone. Sport and the Territorial Anus». *Journal of Sport and social Issues* (23) 4:373–389.
- Robinson, Sally 2000. *Marked Men. White masculinity in crisis*. New York: Columbia University Press.
- Solomon-Godeau, Abigail 1995. *Male Trouble*. I: Maurice Berger, Brian Wallis og Simon Watson, (red.): *Constructing Masculinity*. New York: Routledge.
- Sontag, Susan 1996. *Sykdom som metafor*. Oslo: Gyldendal.
- Theweleit, Klaus 1987. *Male Fantasies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Whannel, Gary 2002. *Media Sport Stars. Masculinities and moralities*. New York: Routledge.
- Zirin, Dave 2005a. «Live Strong or Live Wrong? Why Lance Armstrong Must Break with Bush». [<http://www.counterpunch.org/zirin07272005.html>] 13.06.2007.
- Zirin, Dave 2005b. «Lance Armstrong Cozies Up to Bush. Pedaling Away from Principle». [<http://www.counterpunch.org/zirin08232005.html>] 12.08.2007.

Noter

- 1 Portrettet stod i *Dagbladets Sportmagasinet* 01.07.05. Det er skrevet av journalisten Morten Pedersen. Fotografierne er fra bildebyrået Scanpix. Verbaltekstene og bildene som danner utgangspunkt for analysene i denne teksten, er hentet fra dette portrettet.
- 2 Armstrong gjorde imidlertid et comeback i 2009-utgaven av Tour de France. Her ble han nummer tre sammenlagt, over fem minutter bak vinneren Alberto Contador.
- 3 I 2004 innledet han et forhold til den høyprofilerte popstjernen Sheryl Crow, som bidro til hans kjendisstatus.
- 4 Det som imidlertid ikke nevnes, verken i denne boken eller i portrettet jeg analyserer her, er dopinganklagene som har svirret rundt Armstrong med mer eller mindre intensitet gjennom hele karrieren. Anklagene mot ham, og Armstrongs reaksjoner på dette, er beskrevet bl.a. i boken *Lance Armstrong's War. One Man's Battle Against Fate, Love, Death, Scandal and a few other Rivals on the Road to the Tour De France* (Coyle 2005).
- 5 I 2007 gjorde den amerikanske skuespilleren Sylvester Stallone comeback i *Rocky 6*, og i 2008 kom han tilbake i *Rambo 4*. «Hard body»-idealet fra 1980-tallet har dermed fått en renessanse i vår tid.
- 6 På tross av at boken er oversatt til en rekke språk, bl.a. dansk, finnes den ikke i norsk oversettelse. Oversettelsene fra biografien her er dermed trolig gjort i anledning dette portrettet.
- 7 I artikkelen «It's Not About The Book: A Cyborg Counternarrative of Lance Armstrong» (2003) gjør idrettsforskerne Ted M. Butryn og Matthew A. Masucci en analyse av Armstrongs biografi *It's Not about the bike* (2001), og forsøker ut i fra Donna Haraways begrep om «cyborgene» å vise hvordan Armstrongs «nye kropp» er et resultat av teknologi og moderne vitenskap. Uten dette, påpeker de, hadde det ikke vært mulig for Armstrong å totalt endre sin fysikk på så kort tid. På tross av at Armstrong selv i biografien insisterer på at han er ekte, og at prestasjonene hans dermed kun er et resultat av hard trening, hevder Butryn og Masucci at det først og fremst er moderne teknologi som faktisk muliggjør kroppens forandring. Armstrongs fremstår dermed som «a cyborg hero' of the 21. century» (2003:125).
- 8 For en analyse av en «neo-macho»-karakter i kjølvannet av en reaksjonær amerikansk offentlighet etter terrorangrepet 11. september 2001, se Goldstein (2003).

BOKESSAY

AV STINE HELENA BANG SVENDSEN

Framtidsløs identitet?

Hva er det som driver unge mennesker i dagens Norge til selvmordsforsøk fordi de er ikke-heteroseksuelle? I boken *Identitet på liv og død. Marginalitet, homoseksualitet og selvmord* (2009) forsøker Tone Hellesund å finne innganger til å forstå hvorfor en del sammekjønnselskere synes livet som homoseksuell er så vanskelig å forene med eget selvbilde at det å ta sitt eget liv framstår som et godt alternativ. Med utgangspunkt i tolv informanternes fortellinger om selvmordsforsøk og homoseksualitet, diskuterer Hellesund informantenes koblinger mellom homoseksualitet og det å ikke se muligheter for å fortsette livet i lys av den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen. Boken gir innsikt i en smertelig kjent fortelling om homoseksualitet og lidelse, utforsket fra et perspektiv der denne fortellingen ikke blir tatt for gitt.

Homoseksualitet og selvmord er en kulturell kobling som kan spores både til politisk retorikk, skjønnlitteratur og studier av homofilt identifiserte personers livshistorier. Henvisning til selvmordsstatistikken for selvidentifiserte lesbiske og homofile ungdommer har vært blant de mest velbrukte retoriske grepene i den norske homobevegelsen det siste tiåret, siden NOVA-rapporten gav grunnlag for å hevde at en fjerdedel del av alle unge homofile har forsøkt å ta sitt eget liv (Hegna mfl. 1999). Når henvisning til denne statistikken med letthet skled inn i homopolitiske appeller og foredrag, var det fordi fortellingen om lidelse og selvforakt allerede var velkjent, og nå også kunne fylles med forskningsbasert viten. Troverdigheten i lidelsesfortellingen var allerede tilstede. Utrolig nok har selvmordstanker og selvmord framstått som en rimelig og forståelig respons på å oppdage egen homoseksualitet i vår kultur (Røthing 2007; Scourfield, Roen og McDermott 2008). Hellesund påpeker at disse koblingene mellom homoseksualitet og lidelse gjøres i sammenheng med en «tragisk fortelling om homoseksualitet» i informantenes fortellinger (s. 26–30).

I *Identitet på liv og død* er Hellesund ute etter å undersøke fortellingene som forklarer selvmordsforsøket med bakgrunn i homoseksualiteten, og som setter disse to forholdene ved egen livshistorie i dialog. Gjennom å kartlegge kjernepunktene i fortellingene, skriver hun fram en kritikk av den «moderne homoseksuelle identitetsfortellingen». «Sammekjønnsbegjær eller sammekjønnskjærlighet som begrunnelse for selvmordsforsøk synes kun mulig innenfor noen typer fortellinger, mens det ikke ville gitt noen kulturell mening innenfor andre typer fortellinger,» påpeker Hellesund (s. 26). Kombinasjonen av altopplukende identitet, eller fundamental forskjell, og forestillingen om medfødt og «sann» identitet kan i verste fall bli dødelig, hevder hun med

referanse til den libanesiske forfatteren Amin Maalouf. I fortellingene til Hellesunds informanter framstår den homofile identiteten på et tidspunkt som «uforenlig med (et godt liv» (s. 20). Med utgangspunkt i dette legger Hellesund an en kritisk tone til identitetspolitikk for homofiles rettigheter fordi den kan komme til å forsterke fokuseringen på en altopplukende identitet og få fatale følger. På denne måten setter hun viktige perspektiver i kjønnsforskningsfeltet de siste 10–15 årene (f.eks. Butler 1990; Brown 1995) i dialog med den sterkeste diskursen om homoseksualitet i norsk offentlighet. Som debatten om queer-perspektiver i den norske homobevegelsen har vist, er dette potensielt svært kontroversielt (Bolsø 2009, kommende), spesielt når det kommer til problematisering av den homofile fortellingen om smerte og lidelse.

Homoseksualitetens ukjente avgrunn og heteroreproduktiv tid

I den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen som Hellesund beskriver, framstår oppdagelsen av homoseksualitet som en dramatisk tragedie som inntreffer for enkeltindividet, og som også forespeiler nye tragedier for fremtiden. Homoseksualiteten oppstår som et ulykkelig, uunngåelig faktum, eller et «ulykkelig objekt», for å bruke kulturviteren Sara Ahmeds begrep, som «bærer bud om» at flere tragedier vil inntreffe (Ahmed 2006, 2008). Skam og frykt for å møte fordømmelse på grunn av brudd på heteronormen skaper til sammen en ulevelig situasjon. Situasjonen som har fått betegnelsen «skapet», er noe individet må komme seg ut av. I denne spesifikke identitetsutviklingsprosessen ser det ut til å produseres to løsninger: enten «komme ut» av situasjonen som «åpen homofil» og bli en variant av Foucaults homoseksuelle vesen som er sin seksualitet i ett og alt (s. 73: Foucault

1999:53), eller å gjøre slutt på det hele. I Hellesunds bok, der temaet er homoseksualitet og selvmord, er det den andre «løsningen», den selvdestruktive atferden og selvmordet, som står i fokus. Et sentralt spørsmål er hva det er med det å leve som homoseksuell som framstår som så umulig, når det unektelig er svært mange i Norge i dag som lever gode skeive liv. En av Hellesunds informanter kommenterer paradokset som lå i hennes vagt begrunnede frykt:

Det er ikke lett å si hva det var med homolivet som skremte meg, for det visste jeg egentlig veldig lite om, men jeg visste jo heller ikke om noen andre utenom meg. Så jeg tror kanskje det var annerledesheten og ensomhetsfølelsen som sikkert var sterkest. (Astrid 25, s. 44)

Homolivet framstår som ukjent og fremmed for informantene, påpeker Hellesund. Hun knytter dette til Ritch Savin-Williams begrep «homoseksualitetens ukjente avgrunn» (Savin-Williams 1998:44). Det er blant annet alt det informantene ikke vet, og ikke klarer å forestille seg, som framstår skremmende, og som produserer en sterk følelse av annerledeshet og ensomhet. Dette knyttes eksplisitt til manglende håp for framtiden:

Der og da var det nok framtiden som skremte meg nok til at jeg tok det skrittet og prøvde å ... [ta mitt eget liv]. For jeg så ikke noen framtid. (Frank 45, s. 46)

Hellesund sier i sammenheng med informantenes fortellinger at «Homoseksualiteten representerte noe skremmende og forferdelig, og det utslettet på en måte framtiden. En framtid som homoseksuell var umulig å tenke seg, og tankene på hva dette eventuelt ville innebære var utelukkende negative» (s. 48). Det er

to momenter i dette som er svært interessante. Det ene er naturligvis det svært negative inntrykket informantene har av homoseksualitet. Det andre er homoseksualitetens evne til å «utslette framtiden». Det er klart at homoseksualiteten, opplevd som essens og motsetning til heteroseksualitet, vil innebære et tap av eventuelle heteronormative framtidforestillinger. Kan det tenkes at «framtiden» i seg selv er en heteronormativ forestilling? Det argumenterer engelskfilologen Lee Edelman for i boken *No Future. Queer Theory and the Death Drive* (2004). I Edelmans analyse figurerer barnet som symbolet på framtiden innenfor et «heteroreproduktivt» tidsunivers. I heteroreproduktiv tid kan framtiden i så måte stå for nytt liv og udødelighet, på tross av at det eneste som er sikkert i framtiden, er døden. Innenfor dette rammeverket framstår homoseksualitet, det fremste symbolet på ikke-reproduktiv sex og livsstil, som en trussel mot framtiden i seg selv. Når amerikanske konservative hevder at homoseksualitet er en trussel mot menneskehetens framtid, er det nettopp dette symbolske universet de trekker veksler på, påpeker han (Edelman 2004:1–5). I denne sammenhengen har de konservative skjønnet noe mange liberalere ikke tar inn over seg: Det skeive er en trussel mot framtiden fordi det er en trussel mot tanken om barnet/framtiden som meningen med livet. Den skeive er ikke et «barn av framtiden» nettopp fordi han representerer døden. Den heteroreproduktive tidsmaskinen der ingen behøver å dø fordi de lever videre i sine barn, stopper med ham. «De som blir gjort skeive av den sosiale orden som projiserer sin dødsdrift på dem er utvilsomt posisjonert slik at de kan gjenkjenne den strukturerende fantasien som i så stor grad definerer dem,» hevder Edelman (2004:30).

Hvis man tenker med Edelman, kan man si Hellesunds informant «Frank» har skjønnet at homoseksualitet står symbolsk posisjonert

som den uunngåelige død innenfor en forestilling om heteroreproduktiv tid, der folk reddes fra døden gjennom reproduksjon. For Edelman er konsekvensen av denne innsikten at det skeive nettopp er å avvise framtiden. Jeg siterer på engelsk for å bevare noe av tekstens poetiske kvalitet:

And so what is queerest about us, queerest within us, and queerest despite us is this willingness to insist intransitively – to insist that the future stop here.
(Edelman 2004: 30)

Et slikt politisk postulat står imidlertid i motsetning til ønsket om normalitet, som Hellesunds informanter beskriver så sterkt i sine fortellinger. Tvert imot uttrykker disse en søken etter å bli inkludert i det heteronormative universet der Edelman hevder de aldri kan finne noen framtid.

Kvalt av den norske landsbygda?

Ingen av Hellesunds informanter kommer fra store byer, og alle har en forestilling om at det er lettere å være homofil i storbyen enn det er på mindre steder (s. 56). Kulturelle forestillinger om byen og landsbygda står sterkt i den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen slik den fortelles fram i *Identitet på liv og død*. Landsbygda og små tette samfunn blir beskrevet som ekstremt vanskelige steder å leve som homoseksuell for informantene. Tilsvarende blir storbyen forestilt som et potensielt frirom, der det går an å overleve. Informanten Frank formulerer det slik:

Det var ikke noe annet, jeg bare måtte bort. [...] Og da jeg hadde vært her [i Oslo] i tre måneder visste jeg at jeg hadde kommet hjem. (s. 53)

Den homofile Frank er «hjemme» i storbyen, og kan leve der, mens bygdesamfunnet var ulevelig for ham.

Franks fortelling har sterk resonans i vestlig homokultur. Judith Halberstam analyserer den amerikanske homobevegelsens forestillinger om sentrum og periferi i boken *In a Queer Time and Place* (2005). Med utgangspunkt i de sterke reaksjonene på drapet på transgutten Brandon Teena i en småby i Midtvesten beskriver Halberstam hvordan landsbygda forestilles som selve arnestedet til homonegativisme og vold, og som et sted der et skeivt liv umulig kan tenkes. I en modernitetsfortelling med den industrialiserte storbyen som historiens ende punkt forestilles landsbygda som både tids- og stedsmessig fjern, hevder Halberstam. Brandon Teena, og andre skeive som måtte befinne seg der, må flykte til den mer progressive storbyen eller dø (s. 25).

Hellesunds skriver om informanten Frank som fant sitt hjem i Oslo, at «det var umulig å forene det livet han levde, med det å skulle være homofil. Det var umulig å forene den han hadde vært, med det å være homofil. Den gamle Frank måtte dø, måtte tas av dage. Da drapsforsøket ikke lyktes, viste det seg at Frank likevel kunne gjenfødtes, på et annet sted, i en annen sammenheng» (s. 53). Denne nye sammenhengen er et urbant homomiljø, der han kan være et nytt menneske. Flukten fra landsbygda framstår for Hellesunds informanter som en mulighet til å forflytte seg fra et sted de forbinder med den heteronormative livsverden de ikke klarer å leve med. Denne migrasjonsfortellingen har blitt enda mer politisk interessant de siste årene, ettersom forfølgelse på grunn av seksuell orientering har gitt grunnlag for asylvurdering i Norge og flere andre land. I *Identitet på liv og død* er sentrum/periferi-dikotomien begrenset til Norge. Men en parallell tankegang benyttes i dag også om forholdet mellom vestlige land som et sentrum

for levelige homoseksuelle liv, og resten av verden som en ulevelig periferi for skeive mennesker (se Butler 2008; Gopinath 2005; Puar 2007).

Arnfinn Norbøs bok *Betre død enn homofil* (2009) trekker veksler på denne sentrum/periferi-diskursen knyttet til levelige homoseksuelle liv. I tillegg synliggjør denne boken, og mediedekningen av den, kristendommen som komponent i forestillingen om bygde-Norge som homofiendtlig. En av Hellesunds informanter forklarer hvordan hun opplevde det nesten for lett å forklare sin egen selvdestruktive atferd med stikkordene «kristen, homofil, selvmord». Innenfor dette rammeverket framstår selvmordet som åpenbart forståelig, og summen av «stereotype» trekk ved fortellingen kan være med på å fortrenge andre momenter fordi fortellingen blir «for gjenkjennelig». Hellesund påpeker at det er upresist å utpeke bygda og kristendommen som arnestedene for homonegativisme i Norge i dag, etter som informantenes beskrivelser av marginalisering viser at problemet på ingen måte kan begrenses til disse sammenhengene og til andres homonegativisme (s. 160). Når informantene har vanskelig for å se for seg en framtid som homoseksuell, har det i stor grad sammenheng med de negative holdningene de selv har internalisert gjennom den kulturen de er en del av.

Den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen

Informantene i studien til Hellesund har i stor grad en felles fortelling om sin egen homofile identitet, i den grad de har en avklart seksuell identitet. Historiene de forteller, framstår som varianter av det Hellesund kaller den «moderne homoseksuelle identitetsfortellingen». Denne fortellingen er preget av homoseksualitet «som legning, noe iboende som

ikke er en sykdom, men som er utenfor individets kontroll, og om seksualiteten som sannheten om selvet» (s. 15). Hellesund påpeker at en slik forståelse av sammekjønnskjærlighet er av forholdsvis ny dato i Norge, på tross av at den har vært dominerende i norsk offentlighet siden 1960-tallet (Hellesund 2003; Jordåen 2003; Kristiansen 2004). Lidelse, skam og selvforakt er et hovedmoment i denne fortellingen. Hos Hellesunds informanter fyller selvmordstanker og selvmordsforsøk en svært viktig rolle i historien om egen seksuell identitetsutvikling.

Oppdagelsen av homoseksualiteten som en fundamental forskjell, og som en definierende og forklarende faktor ved egen livshistorie fra barndommen av, er et viktig moment i historiene til Hellesunds informanter. En av dem forteller om oppdagelsen på denne måten:

For meg har det gått i vanvittig mange etapper, fram til jeg virkelig innså det, og har innsett det fram til dags dato. Men jeg har alltid blitt forelsket i jenter. [...] Jeg husker i samfunnsfagboka stod det hva homofili var, og da ble jeg sånn ordentlig klar over ordet, tror jeg. Og det var jo da jeg begynte å få litt alvorlige problemer, tror jeg. Jeg klarte ikke å forholde meg til det. Det var så utrolig sterkt, samtidig som jeg visste at det var farlige ting, og jeg kunne ikke. (Marianne, s. 75)

I intervjuene spurte Hellesund informantene hva de mener homoseksualitet er eller skyldes. Informantene gav gjennomgående uttrykk for å mene at homofili er en medfødt tilstand som de gradvis innser de er bærere av (s. 75). En konstruktivistisk tilnærming til seksuell identitet innebærer å skille mellom sammekjønnskjærlighet og homofil identitet. Forfatteren gjør det tydelig at hun har en slik konstruktivi-

vistisk forståelse av seksuell identitet. Informantene ser imidlertid ikke ut til å ha det. I deres fortellinger glir sammekjønnskjærligheten over i «homofili» og en bestemt seksualitetsdiskurs, uten at de behandler dette som relaterte, men forskjellige fenomener. For en leser med en konstruktivistisk forståelsesramme er det imidlertid vanskelig å «kjøpe» informantens insistering på at «homofili» er medfødt (uten dermed å hevde at sammekjønnskjærlighet absolutt ikke kan være det).

I boken er Hellesund svært tydelig på at det er hun som leser fortellingene som uttrykk for identitetsforståelse og seksualitetsdiskurs, som er «problematiske og potensielt farlige» fordi homoseksualitet framstår som tragisk, statisk og essensiell (s. 19–22). Videre understreker hun at informantene ser ut til å være uenige i dette, og formidler at de er svært opptatt av at homofili er medfødt (s. 75–80). På denne måten lar hun leseren velge om hun vil støtte forfatterens tilnærming eller informantens. Jeg mener forfatterens lesning er overbevisende. Informantenes fortellinger viser etter mitt syn tydelige at «krisen» oppstår i sammenheng med det å tilegne seg en bestemt homofil identitet. Mange av informantene er også eksplisitte på at de hadde vært forelsket i noen av samme kjønn i forkant av dette, uten at det medførte noen dramatisk opplevelse for dem. Informanten Marianne, som jeg siterte over, er en av dem som kommer til orde i denne diskusjonen. Hun sier at hun «er overbevist om at [hun] har vært homofil siden [hun] var fire år, eller i hvert fall hadde tendenser mot jenter». Men det var altså, som sitatet over sier, først når hun leste om homofili i samfunnsfagboken at hun ble «ordentlig klar over ordet» og begynte å få «alvorlige problemer» (s. 75). At krisen ser ut til å inntreffe i forhandlingen av en bestemt diskurs, betyr imidlertid ikke at informantene kunne, eller burde, «valgt bort» denne diskursen. Tvert imot er denne innskrivingen av selvet

i absolutt annerledeshet ett av flere mulige utslag av den symbolske volden sammekjønnskjærlig utsettes for i et heteronormativt samfunn, sier Hellesund.

Identitetspolitikk og gode homoer

Viktigheten av å holde fast på forestillingen om seksuell «legning» som medfødt og uforanderlig essens har blitt hevdet med stor kraft både politisk og i personlige fortellinger i Norge de siste tiårene. Hellesund forklarer hvordan legningsperspektivet ser ut til å «frikjenne» hennes informanter for ansvaret for egen homoseksualitet (s. 80–84). Hun påpeker at verken essensialistiske eller konstruktivistiske tilnærminger til seksuell orientering har noen politisk retning i seg selv. Likevel erkjenner hun at det har vært sterke koblinger mellom den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen og den vestlige homobevegelsens identitetspolitiske prosjekt – et prosjekt som i alle fall i norsk sammenheng kan anses som rimelig suksessfylt.

Identitetspolitikk kjennetegnes av krav om anerkjennelse på bakgrunn av nettopp den «gruppetilhørigheten som hittil har vært årsaken til eksklusjon» (s. 17). Det handler om å kreve rettigheter som homoseksuell, ikke like rettigheter på tross av sin homoseksualitet. Den «stolte» homoseksuelle er en person som har omfavnet sin homoseksualitet, og som forsøker å vende seksualiteten fra en kilde til skam til en kilde til stolthet. Vedkommendes «identitet» springer imidlertid fortsatt ut av skammen og den smerten symbolsk vold har medført, påpeker Hellesund. Å dyrke denne identiteten får da en tentativ sammenheng med å dyrke det såret identiteten springer ut av (Brown 1995). Fortellingen om den stolte homoseksualiteten, og om selvforakt og selvmordsforsøk, har dermed tette forbindelser. Sammenfallet mellom fortellingene til Helle-

sunds informanter om det å utvikle en homoseksuell identitet og den identitetsfortellingen jeg skrev i boken *Feminisjon* (Øvald og Lode 2000) som homopolitisk aktiv tenårings, er slående og kan brukes som eksempel på den tette forbindelsen mellom disse fenomenene:

Jeg visste at noe var feil. I fjerde klasse var det greit å kalle det Caroline eller Hilde. Senere fant jeg ut at det var meg selv. En gang i sjette i eller sjuende ble jeg fortalt at det het «lesbisk». En god stund var de sju bokstavene alt jeg var. Stygge hemmeligheter tar fullstendig overhånd i tankene dine om det er viktig nok å skjule dem. Elton John og KD Lang var homo. De var visstnok stolte av det. På nettet fantes det andre. Jeg lærte at man ikke kunne gjøre noe med det. Senere klarte jeg å forsone meg med tanken på at det ikke var mulig å fjerne de sju bokstavene vekk fra meg. Først da klarte jeg å tenke politisk om homofili. (Svendsen 2000:173)

Fortellingen om å oppdage homoseksualiteten, med påfølgende trøbbel, er den samme i min gamle tekst som hos flere av Hellesunds informanter. Teksten over peker imidlertid fram mot en «omfavning» av identiteten gjennom identifikasjon med andre og mulighet for stolthet. Det knyttes en uløselig sammenheng mellom en forståelse av homoseksualitet som en uforanderlig, selvdefinerende essens og evne til politisk mobilisering. Jeg anså altså det å omfavne homoidentiteten og bli «homoseksuell i hele mitt vesen» som en forutsetning for å gjøre motsand mot heteronormativiteten. Følgelig hadde jeg liten tålmodighet med alle som hevdet at det ikke var så nøye med denne seksualiteten (fornektelse), og dem som ikke praktiserte uforbeholden åpenhet (usolidariske feiginger). Min forakt for Per Kristian Foss, Anne Holt og andre betydningsfulle

voksne personligheter som «skapte» seg i sine beskyttede liv, mens vi tenåringer var åpne på ungdomsskolen, var grenseløs. De som (ennå) ikke hadde vendt skammen til stolthet, og dermed syntes det var vanskelig å gå inn i den homofile identiteten, var det imidlertid synd på.

Informantene i *Identitet på liv og død* har følt på de strenge kravene til «riktig stolthet» som identitetspolitikken så ut til å bringe med seg, og opplever seg som utilstrekkelig i forhold til disse. «Flere av informantene uttrykker skam i forbindelse med at de har taklet sin homoseksualitet «feil» (f.eks. kommet ut «for sent»),» påpeker Hellesund (s. 124). Med referanse til sin studie av svar knyttet til seksuell orientering på nettstedet Klara Klok, beskriver hun en aldersbestemt kronologi i forhold til den «beste» identitetsutviklingen. Klara Klok anbefaler å komme ut i tenårene, så tidlig man kan. Dette er paradoksalt i forhold til nettopp denne gruppens svært høye utsattheten (se Moseng 2007), men gir god mening innenfor det identitetspolitiske rammeverket. De av Hellesunds informanter som ikke har en «avklart» homofil identitet, føler også skyld i forhold til dette:

De skammer seg over å ikke «kjenne seg selv godt nok» til å kunne fastslå en entydig seksuell identitet. (s. 125)

Hellesunds informanter, som i liten grad er og har vært homopolitisk aktive, framstår dermed ikke som identitetspolitikken typiske aktør. De ser ikke ut til å oppleve at de makter å innfri de kravene som den korrekte «stolte» homoseksualiteten stiller til dem – kravene om å gjøre seg selv til et redskap for saken. For disse som knapt nok har overlevd, framstår dette som urimelige krav. En av informantene tematiserer dette i forhold til det å få barn:

Ære være dem som står på barrierene (sic.), men med tanke på all den dritten jeg har måttet gå gjennom, fra samfunnet, har ikke jeg lyst til å la mitt barn være en kile for resten av den homofile bevegelsen, det blir for egoistisk. I mine tanker, men ære være dem som gjør det. (Martin, s. 85)

Samtidig vil Martin gjerne ha barn. Men en så «god homo» ser han ikke mulighetene for å være. Martin kan her sies å påpeke nettopp hvor dårlige alternativer en heteronormativ kultur gir sammekjønnselskere. Han orker ikke møte den symbolske, psykiske og fysiske volden det kan innebære å utfordre normene enda mer enn han allerede gjør, men når han ikke orker det, må han også gi avkall på noe som har framstått som verdifullt for ham.

Ironisk nok har fortellinger som dem Hellesunds informanter formidler, nettopp vært «kiler» for homobevegelsen fordi selvmordet i så stor grad har blitt benyttet som retorisk poeng for at gruppen må behandles bedre. Men smerten som argument kan bare provosere fram medynk og toleranse, og bidrar dermed til å reproducere hierarkisering mellom den heteroseksuelle som har myndighet til å tolerere, og den homoseksuelle som ber om å bli tolerert (s. 175–178). Hellesund påpeker imidlertid at «løsningen på å komme seg ut av 'smertens språk' ikke er «å fornekte og fortrengte at smerte finnes» (s. 179). Informantenes problem består ikke i at de har ervervet seg «feil fortelling» om homoseksualitet, understreker hun. Det påførte utenforskapet framstår som farlig, uansett hvordan den enkelte håndterer det.

Troverdige alternativ?

Identitet på liv og død er en nysgjerrig utforskning av den moderne homoseksuelle identitetsfortellingen fra et «utenforperspektiv».

Hellesund skriver om prosjektet at «jeg hadde konstruert dette prosjektet nettopp for å utforske 'de andre', dem som hadde en annen type homoidentitet enn jeg, og som dermed også har blitt vanskelig å forstå». Hun anerkjenner også hvor spesielt dette perspektivet er: «Sett utenfra er imidlertid grensene jeg har konstruert mellom ulike ikke-heteroseksuelle identitetsfortellinger, imaginære, på den måten at de i hovedsak er usynlige for heterosamfunnet» (s. 197). Det tror jeg hun i stor grad har rett i at de er. Det å anse evnen til sammekjønnskjærlighet som en heldig tilfeldig kvalitet ved en selv, eller et valg man mer eller mindre bevisst har gjort fordi det gir noen positive effekter (Lützen 1998), er fortsatt et ganske uvanlig ståsted. Det er essensialisme og lidelse som kjennetegner den etablerte fortellingen om homoseksualitet, og det vil være utgangspunktet for den jevne lesers tolkning av boken.

Mange lesere vil dermed finne bekreftelse i informantenes fortellinger på hvordan de tror det er å være homofil. Det gjelder selv de informantene som ikke oppfatter seg som rent homo- eller heteroseksuelle. Også de vil gjerne «finne ut av det», komme til en konklusjon om sin homo- eller heteroseksualitet og omfavne en essensialistisk identitet. En som leser med utgangspunkt i et heteronormativt ståsted, vil sannsynligvis ikke ha redskaper til å forestille seg andre fortellinger om sammekjønnskjærlighet. Hellesund presenterer disse mulighetene gjennom sin analyse og sitt teoretiske rammeverk. Det kan imidlertid være vanskelig å forestille seg hvordan det kan oppleves annerledes, når ingen av informantene målbærer dette synet. De har jo alle opplevd homoseksualiteten som en tragedie, og noen sier også i klartekst at det er noe de ikke ville valgt for seg selv. Det er lidelsesfortellingene som blir levende, ikke fortellinger om hva en får ut av å leve skeivt. På grunn av dette kan

det hende at *Identitet på liv og død* spesielt er en bok som er mer opplysende for lesere som allerede har noe kjennskap til diskusjoner om essensialisme og identitetspolitikk.

Et annet moment som gjør boken interessant for forskere, men kanskje vanskeligere tilgjengelig for andre, er Hellesunds tydelighet og etterrettelighet i fortolkningen på hva som er hennes forkunnskaper, og hvordan disse påvirker hennes analyse. Når Hellesund påpeker at «det er mitt analyseapparat, ikke informanthenes, som er lagt over materialet», tenker jeg at det er en selvfølge, siden det er hennes analyse (s. 22). Jeg mistenker at noen lesere som ikke vant med denne typen tydeliggjøring av analytisk ståsted, anser det for å være mistenkelig, slik Jon Rognlien gav uttrykk for i

delvis si meg enig i dette. Jeg mener at det identitetspolitiske rammeverket for norsk homopolitikk for øyeblikket er i ferd med uthules, og at denne prosessen for så vidt har foregått så lenge identitetspolitikken og smertespråket har vært kontroversielt i homobevegelsen. Endringene i LLHs programformuleringer og navn fra 2004 og fram til nå er en tydelig indikasjon på dette, slik jeg ser det, og kan innebære at de diskursive koblingene mellom sammekjønnskjærighet, smerte og selvmord kan bli svakere, slik Hellesund foreslår. Om dette resulterer i relativt sett færre suicide skeive ungdommer, er imidlertid atskillig vanskeligere å spå.

For kjønnsforskere er *Identitet på liv og død* en inngang til å tenke over de samfunnsmes-

For kjønnsforskere er *Identitet på liv og død* en inngang til å tenke over de samfunnsmessige verdiene som er i spill rundt seksuell orientering i Norge i dag.

sin anmeldelse av boken i *Klassekampen* (14.03.2009). Mitt inntrykk er imidlertid at Hellesund nettopp ikke forsøker å forføre leseren i måten hun legger fram analysene på, på godt og vondt. Tvert imot framstiller hun sine egne analyser som like diskutabile som informanthenes, gjennom å tydeliggjøre andre posisjoner. På et så kontroversielt felt framstår det for meg som modig å åpne opp analysen for leserens fortolkning i så stor grad som Hellesund gjør. Det gjelder også den åpne dialogen hun har hatt med informantene, noe som til og med resulterte i at en av informantene trakk sitt intervju på grunnlag av politisk uenighet.

Hellesund påpeker avslutningsvis at norsk homopolitikk for henne framstår som «rendyrket og overbevist essensialistisk». Jeg vil bare

sige verdiene som knyttes til seksuell orientering i Norge i dag. Informanthenes fortellinger om opplevelser av håpløshet og selvmordsforsk knyttet til homoseksualitet, eksisterer, som Hellesund påpeker, samtidig med at toleranse for homoseksuelle kjærighetsforhold er i ferd med å bli etablert som en norsk flertallsverdi (Gressgård og Jacobsen 2008; Røthing og Svendsen 2008). I denne sammenhengen er det verdt å reflektere over toleransens privilerende virkninger, slik Hellesund gjør, men også over hvor langt det er mulig å komme med justeringer av heteronormative strukturer. Dette har naturligvis vært et kjernetema i homopolitiske strategidebatter, men også en viktig teoretisk diskusjon i queerforskningen. Gjennom interessen for koblingene mellom

homoseksualitet, det ulykkelige og døden kan Hellesunds bok også sees i sammenheng med interessen for politisk produksjon av affekt og følelser, en interesse som har vært økende i kjønnsforskningen generelt, og innen queerforskningen spesielt, i de siste årene (se Ahmed 2004; Hemmings 2005: Sedgwick 2003). For kjønnsforskere og folk som er interessert i seksuell identitet i Norge per i dag, er dermed *Identitet på liv og død* vel verdt å lese. ★

Litteratur

- Ahmed, Sara 2004. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Ahmed, Sara 2006. *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Ahmed, Sara 2008. «Multiculturalism and the promise of happiness». *New Formations*, 63:11-137.
- Bolsø, Agnes 2009 (kommende). *Norsk homopolitikk og queer teori*. Oslo: Manifest forlag.
- Brown, Wendy 1995. *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Butler, Judith 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith 2008. *Frames of War. When is Life Grievable?* London: Verso.
- Edelman, Lee 2004. *No Future. Queer Theory and the Death Drive*. Durham: Duke University Press.
- Foucault, Michel 1999. *Seksualitetens historie 1*. Oslo: EXIL.
- Gopinath, Gayatri 2005. «Bollywood Spectacles: Queer Diasporic Critique in the Aftermath of 9/11». *Social Text*, 23:157-169.
- Gressgård, Randi og Christine Jacobsen 2008. «Krevende toleranse. Islam og homoseksualitet». *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2:22-39.
- Hegna, Kristinn, Hans W. Kristiansen og Bera Ulstein Moseng 1999. *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. NOVA Rapport 1/99. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Halberstam, Judith 2005. *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press.
- Hellesund, Tone 2003. *Kapitler fra singellivets historie*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hellesund, Tone 2009. *Identitet på liv og død. Marginalitet, homoseksualitet og selvmord*. Bergen: Spartacus.
- Hemmings, Clare 2005. «Invoking Affect. Cultural theory and the ontological turn». *Cultural Studies*, 19:548-567.
- Holmlund, Jan Thomas 2009. «- Det var krig, men forholdet vårt fikk hovedoppslaget». *Dagbladet.no*. Oslo.
- Jordåen, Runar 2003. *Frå synd til sjukdom? konstruksjonen av mannleg homoseksualitet i Norge, 1886-1950*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Kristiansen, Hans W. 2004. *Kjærlighetskarusellen eldre homoseksuelle menns livsførelser og livsløp i Norge*. Oslo: Sosialantropologisk institutt.
- Lützen, Karin 1998. «Social konstruktion af homoseksualitet». I: Margaretha Järvinen og Margareta Bertilsson (red.). *Socialkonstruktivisme. Bidrag til en kritisk diskussion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Moseng, Bera 2007. *Vold mot lesbiske og homofile tenåringer. En representativ undersøkelse av omfang, risiko og beskyttelse. Ung i Oslo 2006*. NOVA Rapport 19/07. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Nordbø, Arnfinn 2009. *Betre død enn homofil? Å vere kristen og homo*. Oslo: Samlaget.
- Puar, Jasbir 2007. *Terrorist Assemblages. Homonationalism in Queer Times*. Durham: Duke University Press.
- Røthing, Åse 2007. «Homonegativisme og homofobi i klasserommet. Marginaliserte maskuliniteter, disiplinerte jenter og rådvile lærere». *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 7:27-51.
- Røthing, Åse og Stine Helena Svendsen 2008. «Norske verdier: homotoleranse og heteroseksualitet». I: Oddbjørn Leirvik og Åse Røthing (red.). *Verdier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Savin-Williams, Ritch C. 1998. *And Then I Became Gay. Young Men's Stories*. New York: Routledge.
- Scourfield, Jonathan, Katrina Roen og Liz McDermott 2008. «Lesbian, gay, bisexual and transgender young people's experiences of distress: resilience, ambivalence and self-destructive behaviour». *Health & Social Care in the Community*, 16:329-336.
- Sedgwick, Eve Kosofsky og Adam Frank 2003. *Touching feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Svendsen, Stine Helena 2000. «Alle er hetero inntil det motsatte er bevist». I: Camilla Bakken Øvald og Veslemøy Lode (red.). *Feminisjon*. Oslo: Sosialistisk Opplysningsforbund.
- Øvald, Camilla og Veslemøy Lode 2000. *Feminisjon*. Oslo: Sosialistisk Opplysningsforbund.

GRY CATHRIN BRANDSER

Tits and politics. Natural history and the taxonomic ordering of (sex)difference in the visible space of the table

The question of why males have breasts plagued naturalists in the eighteenth century in their effort to order the elements of the world into a table of relationships, and is the vantage point for this exploration of fruitful connections between an archaeological and a feminist approach to the history of science. Attention is devoted to Michel Foucault's and Londa Schiebinger's approaches to eighteenth-century natural history, particularly to the role played by Carl von Linné in introducing a zoological nomenclature and a new system of animal classification. Whereas Foucault tries to identify the epistemic conditions of possibility for the desire to classify evident in the discourse of natural history (and Linné's taxonomy), Schiebinger attempts to genealogically trace deep-seated cultural as well as immediate gender political concerns in the eighteenth-century society that informed Linné's choice of the gender-charged term *Mammalia*, meaning literally «of the breast». It is argued that the controversy over the male breast's taxonomic status illustrates the silencing and marginalization that Foucault argues any dominant discourse must undertake in order to establish and maintain its illusion of necessity or *truth*. In its obscurity, it can thus challenge the feminist discourse, which under the rule of a gender-dichotomous order perhaps denies a world of (gender ambiguous) things any concrete reference.

Keywords: *Carl von Linné, taxonomy, natural history, mammals, the female breast,*

MERETE LIE

Gender from the interior

This paper discusses some implications of the new biosciences for perceptions of the body, reproduction and gender. Within biotechnical research new types of images from the interior of the body are being produced by the use of advanced medical technology combined with new photo techniques. Such images are disseminated to the public through the media. Today, representations of the biological body are generally associated with cells and genes. The story of how reproduction takes place has become a story about the fusion of two cells, and photos of egg and sperm cells function as fantasy provoking figurations of the reproductive process. This paper presents some of these images from the inside of the body and discusses how they may contribute to new imaginations of bodies, reproduction and gender and whether they contribute to producing new connections between nature and culture.

Keywords: *gender, nature-culture, biotechnology, imagination, body, reproduction, egg cells, sperm cells*

KARI DYB

Midwifery and technology

What might new information and communication technology (ICT) at work do for gender constructions in midwifery? The empirical point of departure is a midwife-run maternity unit at a community hospital in Norway where telemedicine was introduced. This article explores the complexity and ambivalences in how midwives used and talked about new technologies.

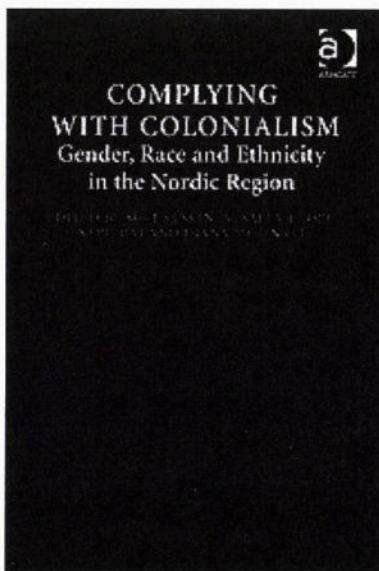
It argues that different readings of the co-constructions of midwifery, technology and gender offer different understanding of the co-construction and has the potential to move beyond the familiar gendered categories of the past. The analysis is that midwifery can be understood as highly gendered, where technology is seen as antithetical to the women-centered philosophy in midwifery. Midwifery can also be viewed pragmatically in relations to technology, where technologies are used if needed. Technologies that are frequently used might also lose their status as technology, and thereby challenge the familiar gendered connections between men and technologies in practice, at the same time as the mental connection is maintained.

Key words: *Information and communication technologies, midwifery, gender, co-construction, differences*

**SUVI KESKINEN, SALLA TUORI, SARI IRNI
AND DIANA MULLINARI (EDS.):
COMPLYING WITH COLONIALISM.
GENDER, RACE AND ETHNICITY IN THE
NORDIC REGION**

Ashgate, Aldershot 2009

Ved Madeleine Kennedy-Macfoy

There is little doubt that if you were to ask «most people» about the history of colonialism in the Nordic countries, nearly all of them would tell you that «There is none!» In *Complying with Colonialism*, papers from seventeen authors located in the Nordic region challenge

this common assumption. This edited volume presents to the reader a variety of papers that seek, firstly, to demonstrate the ways in which countries in the Nordic region have and continue to *comply* with colonialism. Secondly, the papers consider seriously the fact that «gender is not peripheral to global inequalities» (Mulinari & Rathzel, 2009:81). Accordingly, post-colonial Nordic feminism is the central framework in a number of the papers, allowing the authors to highlight the particularities of the intersection of gender and «race»/ethnicity in the Nordic countries. Lastly, *Complying with Colonialism* offers a timely and important critique of Nordic welfare state models from a post-colonial perspective; showing the nuanced ways in which «race» and ethnicity are implicated in the constitution of Nordic welfare states and of their «welfare subjects» (Mulinari et al, 2009:6).

I will discuss each of these three aspects of the volume in turn. Complicity is understood in this volume to be a *process*, whereby «(post)colonial imaginaries, practices and products are made to be part of what is understood as the 'national' and 'traditional' culture» (Mulinari et al, 2009:2) of Nordic countries. As one of the authors explains, «complicity» represents a feeling or consciousness located somewhere between «guilt» and «innocence» (Vuorela, 2009:19), which is evoked by the spectres of colonialism and post-colonialism in the Nordic context. This is, of

course, reminiscent of some of the work done by other theorists of colonialism and post-colonialism in relation to western European nations, such as Homi Bhabha (on *ambivalence*) or Paul Gilroy (his theorisation of *melancholia*), which considers the conflicting *emotions* that constitute and through which colonial and postcolonial encounters are constituted. It is no accident, I think, that these types of words (complicity, ambivalence, melancholia) are used to explain colonial and post-colonial encounters. As words that are ordinarily used to describe states of *emotion*, they enable us to make «human-ness»/«human-mess» the central consideration in this area. Although it is governments, Church and other administrations, private business interests and monarchies that were and are the main orchestrators of colonial projects; colonial/post-colonial relations ultimately involved and still involve encounters between individuals and groups of people. So, to talk of *complicity* in the Nordic context, is to acknowledge the fact that although the countries in that region are not normally thought to be key players in European colonisation, they were not excluded and did not exclude themselves from its «ripple effects». In addition, the concept of colonial complicity addresses the complex political landscapes and shifting power relations within the Nordic countries, as well as between them, and between them and other countries in Europe, which were at the centre of colonialism and are currently in various states of post-coloniality.

In her paper, Vuorela argues that even when a country, such as Finland, is not an instigator of colonial conquest, it can still be linked in a number of ways to the knowledge that is generated from, and in support of, the colonial enterprise. She states that this is because Nordic countries have «participated at least in the acceptance of the hegemonic view

of the world and partly in the contributions to the making of that world view» (Vuorela, 2009:29). Similarly, Palmberg argues that the existence of such a thing as the «Nordic colonial mind» does not depend on whether a country had or has direct colonial power, wealth and influence, but rather that: «the key to the Nordic colonial mind lies ... in a more generalised identification with and share in colonial exploitation» (2009:47). As these and other papers in the collection show, the concept of colonial complicity opens a space for questioning the assumption of Nordic *exceptionalism* in relation to colonialism. It is also a useful tool for levelling the colonial «playing fields» of continental Europe in its entirety and for enabling us to recognise that: «we are all post-colonial» (Palmberg, 2009:39), albeit in myriad, complex, conflicting and contradictory ways.

As an analytical tool, colonial complicity also offers us a way to understand the differing roles that countries outside of Western Europe, (not only those in the Nordic region), have played and continue to play, in colonial projects. In effect, the concept destabilises what we usually take to be the colonial/post-colonial centres and peripheries; it challenges us to rethink what and where it is we are referring to when we use those terms. Some of the papers in the volume bring to the fore colonial and post-colonial relations that are often hidden or pushed into the background, and invite the reader to consider the colonial and post-colonial histories and presents of countries from Central and Eastern Europe. So, for example, Sverdljuk argues that there is no automatic «temporal distinction between 'pre' and 'post', or before and after colonialism; rather, various neo-colonial forms of power are as relevant ... as ... the traces of past imperial or colonial powers» (2009:102). The paper calls for readings of the (post-colonial)

states of the former Eastern bloc that are not separated from analyses of post-socialism. In effect, the volume makes a serious attempt to engage with the complexities of the inequalities (relating to colonialism and post-colonialism) that shape and reshape the European landscape beyond its western borders.

The second key aspect of *Complying with Colonialism* is its position within post-colonial Nordic feminism, which aims to critically analyse «the (diversified) meaning of gender» (Mulinari *et al*, 2009:3) by making «race» and ethnicity central to analyses of gendered inequality, especially in Nordic contexts. In her paper, Bolette B. Blaagaard demonstrates the gendered dimensions of, and the parallels between, «the iconography used to evoke the Viking imaginary, the fascist imaginary of white supremacy, and the colonial raciology» (2009:63) in relation to Denmark. In so doing, she seeks to highlight the ways in which notions of the European self and of belonging that are often interpellated through the social (genetic) imaginary vis-à-vis Denmark are both racialised and gendered. In another paper, the authors show how the Swedish national self-perception of Sweden as a place of non-racism that is located outside of European colonial relations is challenged by «auto-ethnographic texts» written by adult adoptees in the country. On the contrary, the lived experiences of the adoptees show that their bodies and appearance are invariably racialised and gendered, and linked *metonymically* to countries in Asia, Africa and South America by ethnic Swedes. In a third paper, the subject of «honour related violence» is discussed in relation to the constitutive discourses of gender, «race» and ethnicity in Nordic countries. Here again, the author demonstrates through a post-colonial reading, how national self-image in the Nordic region depends on the discursive juxtaposition of 'the equal majority' in relation

to the «patriarchal minority» (Keskinen, 2009:269). In her discussion of how discourses around honour related violence, honour killings and forced marriages are constituted in Sweden, Norway and Finland, Keskinen centralises the complex intersections of «race»/ethnicity/culture and gender as they emerge in those countries.

Post-colonial Nordic feminism is presented in this volume as a critical engagement with the «usual» understandings of «race»/gender, culture and ethnicity in Nordic countries. Most significantly, it is a theoretical perspective that challenges the ways in which racism tends to be overlooked or explicitly excluded from analyses of social inequalities in the Nordic region.

Finally, a number of papers in *Complying with Colonialism* meet the Nordic welfare state models head on in their analyses, but from the perspective of minoritised others. As a result, the reader is shown the differences between the Nordic welfare state models, as well as the ways in which institutional racism operates through them (Mulinari *et al*, 2009:8). In her paper, Vuori analyses official «guidebooks» produced in Finland and the professionals that work with migrants to ensure their successful «integration» into Finnish society. She shows how the Finnish state produces Finnish ethnicity within these texts, thereby entrenching the differences between «us» and «others» (Vuori, 2009:207). Gender issues appear in the texts within the discourse on equality: Finnish men and women are presented as equal in relation to each other, whilst immigrant men and women remain unequal (Vuori, 2009:218). In essence, the texts analysed in this paper show that the Finnish state's discourse about integration adds considerable «epistemic violence» to the experiences of migrant men and women, by presenting Finnish society as «clear, coherent and flawless»,

whilst migrants are «faltering and unclear» (Vuori, 2009:217–218). Another paper in the collection challenges the unproblematised heteronormativity and racialisation that underpins the welfare state in Finland, which, as the author argues, is most visible in the political discourse on families (Tuori, 2009). We see here also, how the discourse on the «the West» and «the Rest» comes into play.

Complying with Colonialism is an important collection in which many of its authors bravely go where few have dared to go before. They critically engage with the received wisdom about the Nordic region's place in colonial/post-colonial histories and present times, using a post-colonial Nordic feminist framework to challenge the assumed benevolence of Nordic welfare state models. ★

Foreningen for Kvinne- og kjønnsforskning (FOKK) favner om små og store kjønnsforskningssmiljøer i Norge. Vi vil i denne spalten synliggjøre noe av det nasjonale mangfoldet når det gjelder organisering av kjønnsforskningen ved universiteter og høyskoler i Norge. Som eksempel vil vi trekke fram miljøet i Stavanger, som har fulgt overgangen fra høyskole til universitet. I Stavanger har Nettverk for kjønnsforskning (NFK) etablert seg som en forskningsarena på tvers av fag og institusjonelle grenser. NFK er en videreføring av det treårige prosjektet Sentrum for feministisk teori, kvinne- og kjønnsforskning, som ble avsluttet i 2004. Dette prosjektet skapte et fruktbart arbeids- og forskningssamarbeid i Rogaland, med en stor andel grasrotaktivitet og frivillig innsats. Prosjektet viste at forskere og andre som er opptatt av kjønnsforskning og likestillingspolitikk, søkte en møteplass for økt samarbeid og kunnskapsutveksling. Fremdeles bygger NFK på erfaringene fra prosjektet, og arbeider for å bygge sterke tverrfaglige miljøer.

Etter at universitetet i Stavanger (UiS) ble etablert 1. januar 2005, har NFK arbeidet for å institusjonalisere kjønnsforskning som fagfelt ved UiS. Hensynet til det tverr- og flerfaglige har betydd at veien mot en helhetlig organisasjon har vært en prosess med flere viktige diskusjoner om hva NFK skal være, både ved UiS og i regionen. Den viktigste begrunnelsen for økt fokusering på faste rammer var nødvendigheten av en tydelig samlende struktur for

de mange aktivitetene innen kjønnsforskningssmiljøet. NFK er nå organisatorisk forankret ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet (SV), men fungerer som en tverrfakultær enhet ved UiS og som ressursbank. Gjennom årene har det vokst fram to kompetanseområder innen kjønnsforskning ved UiS: kjønn, arbeids- og hverdagsliv, og kjønn, kultur og representasjoner. Flere av forskningsinteressene korresponderer med Stavanger-regionens historie og kultur: som industriby og oljehovedstad og som kulturby.

NFK har siden starten vært god på formidling og kompetanseheving, men institusjonaliseringen har bidratt til økt aktivitet også innen undervisning og forskning. Våren 2008 ble valgemnet *innføring i tverrfaglig kjønnsforskning* opprettet ved UiS, som et samarbeid mellom SV-fakultetet og Det humanistiske fakultet (HUM). Valgemnet er det første emnet innen kjønnsforskningssfeltet ved UiS som ikke er knyttet opp til et spesifikt fag eller program. Dette er en strategi for å bidra til økt kjønns-sensivering blant flere studenter og studieretninger. Våren 2008 ble også NFKs første faglige leder, Wencke Mühleisen, ansatt i fast stilling. I tillegg til Mühleisens stilling har NFK supplert sin ene PhD-stilling med to nye PhD-stillinger, begge med oppstart i 2009. NFK har også én 20 prosents forskerstilling ved hvert av de tre fakultetene ved UiS samt en administrativ daglig leder. Tilveksten av faglige stillinger har bidratt til målrettet arbeid mot både institusjonalisering og økt forskningsaktivitet.

Mye av arbeidet siden 2008 har vært konsentrert om å etablere kjønnsforskningen som et satsningsområde ved UiS. UiS organiserer sine utvalgte satsningsområder i programområder for forskning, og våren 2009 fikk NFK innvilget søknaden om å etablere programområdet for tverrfaglig kjønnsforskning. Programområdet samler spisskompetansen på kjønnsforskningssfeltet med felles forsknings-

mål og forskningsspørsmål. Programområdet bygger på allerede eksisterende forskning ved UiS, og har to tverrgående temaer som er i tråd med de tidligere nevnte kompetanseområdene.

NFK representerer i dag kunnskapsområder som er nyttige redskaper i alle fag. Nordisk kjønnsforskning og den nordiske likestillingsmodellen tiltrekker seg interesse internasjonalt. Det er derfor viktig å synliggjøre ulike

strategier for forskning, undervisning og formidling på nasjonalt nivå. På den måten kan vi skape nye møteplasser for tverr- og flerfaglig kunnskapsutveksling, og løfte fram betydningen av kjønns- og likestillingskompetanse i dagens samfunn.

Hilsen Ingvil Hellstrand,
styremedlem FOKK,
daglig leder i NFK, UiS

BIDRAGSYTERE

Gry Cathrin Brandser, forsker

Rokkansenteret
Nygårdsgaten 5
5015 Bergen
Tlf.: 55 58 97 69
E-post: gry.brandser@aorg.uib.no

Kari Dyb, PhD-student i sosiologi Nasjonalt senter for samhandling og telemedisin

Universitetssykehuset i Nord-Norge
Postboks 35
9038 Tromsø
Tlf.: 90 11 09 22
E-post: kari.dyb@telemed.no

Fredrik Engelstad, professor

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Postboks 1096 Blindern
0317 Oslo
Tlf.: 22 85 40 02
E-post: fredrik.engelstad@sosgeo.uio.no

Ingvil Hellstrand, stipendiat

Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Stavanger
4036 Stavanger
Tlf.: 51 83 15 43
E-post: ingvil.f.hellstrand@uis.no

Madeleine Kennedy-Macfoy, post doktor

Senter for tverrfaglig kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 89 32
E-post: madeleine.kennedy-macfoy@stk.uio.no

Fredrik Langeland, rådgiver

Nordland fylkeskommune
Tlf.: 97 64 09 04
E-post: fredriklang2@gmail.com

Merete Lie, professor

Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU
7491 Trondheim
Tlf.: 73 59 17 22
E-post: merete.lie@hf.ntnu.no

Stine Helena Bang Svendsen, stipendiat

Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU
7491 Trondheim
Tlf.: 73 59 13 33
E-post: shs@hf.ntnu.no

Per Arne Bjørkum

Annerledestenkerne

Kreativitet i vitenskapens historie 3. utgave

Boken tilbyr en fascinerende reise i kreativitetens historie. Med sine mange interessante historier og artige anekdoter demonstrerer boken at naturvitenskap kan være svært underholdende lesning!

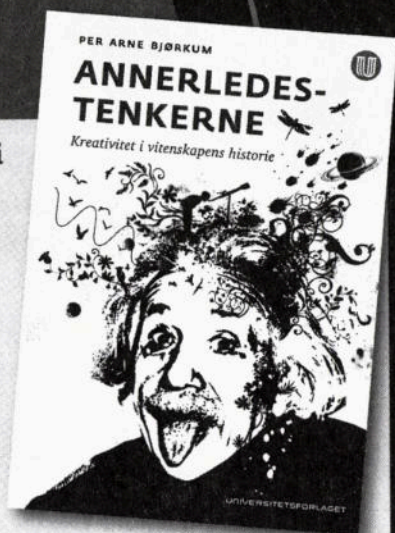
Boken presenterer mennesker som hadde mot til å utfordre etablerte oppfatninger - og som derfor kom til å stå bak mange av de viktigste vitenskaplige fremskrittene.

«Annerledestenkerne er kort fortalt en av de mest spennende bøkene jeg har lest på norsk, og den kan måle seg med mye av det absolutt ypperste av internasjonal populærvitenskap».
Professor Martin Ystenes, NTNU

Kr 429,-

Kjøp boken i bokhandelen eller

- På tlf 24 14 76 55
- På fax 24 14 76 56
- E-post: bestilling@universitetsforlaget.no
- Internett: www.universitetsforlaget.no

UNIVERSITETSFORLAGET

Lars Risan, Morten Christophersen,
Gunn Enli, Siri Eriksen og Elena Tkachenko

Håndbok for ferske forelesere

«Denne boka var redningen for meg.
Jeg brukte den som en kokebok»
*Astrid Skatvedt, fersk foreleser, sosiologi,
Høgskolen i Vestfold*

«Leste hele boka i et jafs. Akkurat
som god krim: klarte ikke å legge
boka fra meg!»

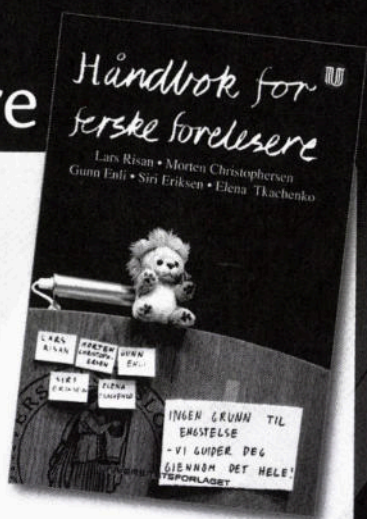
*Wenche Dageid, fersk foreleser, psykologi,
Universitetet i Oslo*

Dette er en håndbok om det å forelese, holde seminarer og veilede,
basert på forfatterens egne (og ofte dyrekjøpte!) erfaringer.
Den er lettlest, ujallete og spekket med lister, eksemplar, bilder
og (skrekk-)scenarier.

Kr. 199,-

ISBN: 978-82-15-01548-4

Boken får du kjøpt i bokhandelen eller på
• www.universitetsforlaget.no
• bestilling@universitetsforlaget.no
• tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Harald Grimen

hva er TILLIT

hva er TILLIT berører en rekke spørsmål som har med mellommenneskelige forhold å gjøre.

Folk flytter og reiser mer enn tidligere, og stadig møtes folk på tvers av kultur-grenser. Relasjoner mellom mennesker endrer seg, noe som krever etablering av nye tillitsforhold. Et velfungerende og flerkulturelt samfunn er utenkelig uten tillit. Samtidig er det svært mye i samfunnslivet som vitner om at mistilliten står sterkt: politikerforakt, høye gjerder mellom naboer, oppfordringer om ikke å stole på fremmede osv.

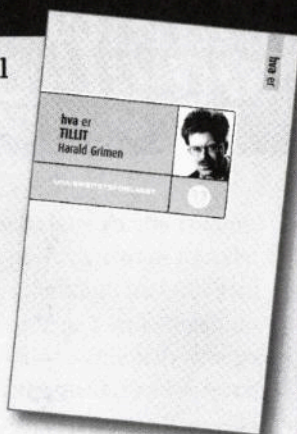
Med *hva er TILLIT* viser Harald Grimen en mulig vei inn mot et forskningsfelt som i løpet av få år har vokst betraktelig.

Kr 159,-

151 s. - ISBN 978-82-01516-3

Boken kjøpes i bokhandelen eller på

- www.universitetsforlaget.no
- bestilling@universitetsforlaget.no
- tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

UNIVERSITETSFORLAGET.NO

Fanny Duckert, Kari Lossius,
Edle Ravndal og Bente Sandvik

Kvinner og alkohol

Dette er en bok som vil være relevant for mange. Den retter seg mot alle som utdanner seg innenfor helsevesenet og sosialsektoren, og som vil komme i kontakt med potensielle problemdrikkere. Boken vil også være velegnet for mennesker som gjerne vil lære mer om kvinner og alkohol. Den kan også være meget nyttig for dem som lurer på sitt eget forhold til alkohol og søker kunnskap om hvordan endre et høyt alkoholforbruk.

ISBN 9788215008684

Kr 299,-

Boken får du kjøpt i bokhandelen
eller på www.universitetsforlaget.no

UNIVERSITETSFORLAGET

Arve Brunvoll, Hans Bringeland,
Nils Gilje, Gunnar Skirbekk (red.)

Religion og kultur

Ein fleirfagleg samtale

Det er lenge sidan traust luthersk kristendom både formelt og faktisk utgjorde vår «offentlege religion». Det nye Noreg er ugjenkalleleg multi-religiøst. Dette er ei viktig og aktuell bok om det innfløkte tilhøvet mellom religion og kultur.

Religionen gjer igjen krav på ein plass i det offentlege rommet. Samstundes har vår moderne, vestlege kultur ei forankring i liberale, rasjonelle og sekulære tradisjonar. Korleis skal vi forstå, vurdere og handtera denne situasjonen?

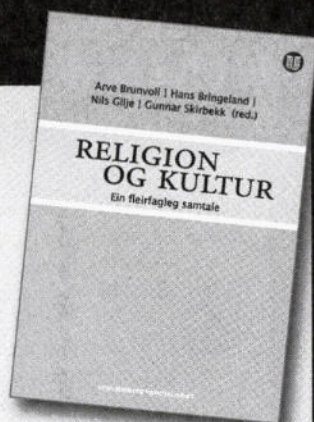
Redaktørane bak denne boka, som alle har fagleg ståstad i teologien og filosofien, har invitert fagfellar frå ulike vitenskapsgreiner til ein «fleirfagleg samtale» om tema i skjeringspunktet mellom religion og kultur.

Kr 309,-

199 s. - ISBN 978-82-15-01494-4

Boken kjøpes i bokhandelen eller på

- www.universitetsforlaget.no
- bestilling@universitetsforlaget.no
- tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Harriet Bjerrum Nielsen

Skoletid

Hva gjør egentlig barn og ungdom
i alle de timene og årene
de tilbringer på skolen?

I denne boka får vi følge en skoleklasse gjennom grunnskolen, fra de begynte i 1. klasse i 1992, til de sluttet i 10. klasse og videre ut i livet som unge voksne.

I skoletiden krysses mange tidsdimensjoner: barnas egen utvikling fra små til store, en barndoms- og ungdomstid i endring og et samfunn i rask forandring. Kjønn og etnisitet spiller en annen rolle i dagens samfunn. Og det stilles andre krav i skolen enn før. Hvilke konsekvenser har det fått for barns oppvekst og utvikling og deres måte å være skoleelever på? Har forholdet mellom gutter og jenter endret seg? Eller er det skolens kompetansekrav som er forandret?

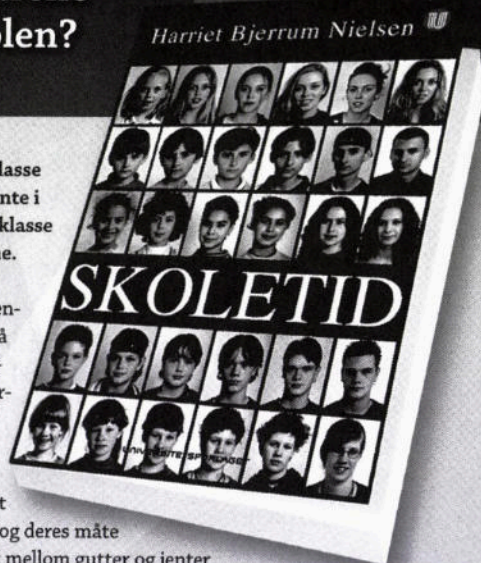
Boka undersøker hva skolesituasjonen betyr for ulike elevers faglige, sosiale og personlige utvikling, og den ser på betydningen av kjønn og etnisitet i slike utviklingsprosesser.

Forfatterens grundige oppfølging av samme gruppe elever over en tiårsperiode gir en hverdagsnær og kontekstualisert beskrivelse av barns utvikling over tid.

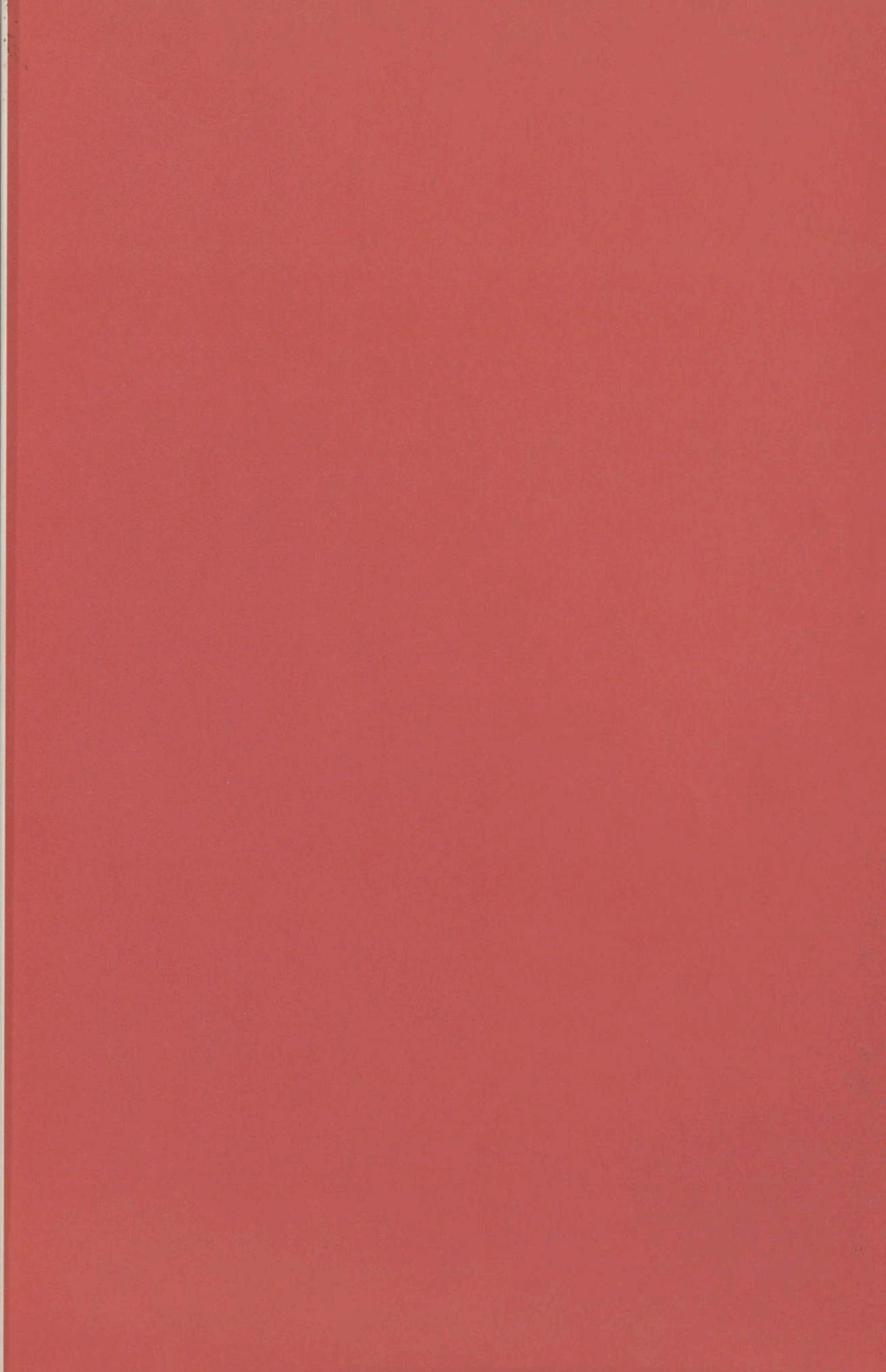
Harriet Bjerrum Nielsen er professor i pedagogikk og kjønnsforskning og leder av Senter for tverrfaglig kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo. Hun har forsket på barn og ungdom i et kjønnsperspektiv i en årrekke.

• Kr 279,- • 328 sider

Kjøp boka på www.universitetsforlaget.no,
bestilling@universitetsforlaget.no
eller i bokhandelen

UNIVERSITETSFORLAGET

31900416

NASJONALBIBLIOTEKET, AVD RANA

PLIKTAVLEVERING

B-POSTABONI

Depotbiblioteket

h09037884

2009 Årg. 33 Nr. 3

Tidsskrift for
kjønnsforskning (trykt)

8607 MO I RANA

ISSN 0809-6341 (print)
ISSN 1891-1781 (online)

9 770809 634034

UNIVERSITETSFORLAGET.NO

TOP SECRET FRODO BAGGINS FOR SKINNY

NR. 3 2009